

**CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
BEOGRAD**

ODITOR

Časopis za menadžment, pravo i finansije

8.

Časopis je kategorizovan za 2017. godinu kao M54 od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, indeksiran na ERIH listi časopisa i SCIndeks citatnoj bazi

Časopis ODITOR
(M54, ERIH C - vrhunski nacionalni časopisi)

Beograd, Vol IV, Br. 02/2018.

Izdavač – Publisher
CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
Lomina br. 2, 11000 Beograd
Tel. +381694979205
www.cefi.edu.rs
www.vsem.edu.rs/casopis/

Suizdavači:
Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i
Hercegovina
Visoka škola EPOHA Beograd, Republika Srbija
Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Republika Srbija
Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
Fakultet za poslovno industrijski menadžment, Mladenovac, Republika Srbija

ISSN 2217- 401X

PRESEDNIK SAVETA – EDITORIAL BOARD PRESIDENT
Prof. dr Dragomir Đorđević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR IN CHIEF
Prof. dr Ivan Milojević

Izdavački savet – Editorial Board

*prof. dr Dragomir Đorđević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment,
Novi Sad, R. Srbija*

prof. dr Čedomir Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija

*prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac,
R. Srbija*

*prof. dr Radovan Klincov, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska,
BiH*

prof. dr Aleksandar Prnjat, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

*prof. dr Milija Bogavac, Fakultet za poslovno industrijski menadžment,
Mladenovac, R. Srbija*

*prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i
finansije, Beograd, R. Srbija*

Redakcijski recenzentski odbor – Editorial Review Board

prof. dr Slavko Vukša, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ivan Milojević, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Svetlana Ignjatijević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, R. Srbija

Ph.D Nikola Gradojevic, associate professor Department of Economics and Finance, University of Guelph, Canada

prof. dr Drago Cvijanović, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, R. Srbija

Ph.D Janez Potocnik, Ministarstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Republika Slovenia

prof. dr Snežana Krstić, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Predrag Jovičević, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

Ph. D., Goran Buturac, Full professor and Scientific Adviser, Zagreb, School of Economics and Management, Croatia, Institute of Economics, Zagreb, Croatia

Ph. D., Cristina Pocol, Associate Professor, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine of Cluj Napoca, Romania

Ph. D., Daniele Cavicchioli, Assistant Professor, Università degli Studi di Milano, Department of Economics, Milano, Italy

doc. dr Marjan Mirčevski, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Anđelka Aničić, Visoka poslovna škola „Čačak“, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ilija Šušić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina

prof. dr Vidoje Moračanin, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Beograd, R. Srbija

prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

prof. dr Gordana Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija

doc. dr Milan Mihajlović, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

Lektor – Proofreader

Slobodan Vukoje, Beograd, R. Srbija

Tehnički urednik - Technical editor

Slobodan Andžić, Beograd, R. Srbija

Branislav Jovanović, Kragujevac, R. Srbija

SADRŽAJ ČASOPISA BROJ 02/2018

EKONOMSKI ASPEKTI KATALONSKOG SEPARATIZMA.....	6
<i>Rajko Petrović</i>	
NASTANAK I RAZVOJ PORESKIH RAJEVA.....	18
<i>Stevan Dežović</i>	
UTICAJ INVESTICIONOG POTENCIJALA BANAKA NA DUGOROČNO STAMBENO KREDITIRANJE SISTEMA ODBRANE	29
<i>Biljana Ivanova, Lidijana Barjaktarović, Ilija Ivanov</i>	
ON-LINE FINANSIJSKE TRANSAKCIJE U PLAĆANJIMA MALIH VREDNOSTI..	41
<i>Dalibor Krstić, Dragan Vukasović</i>	
JAVNI DUG SA ASPEKTA FINANSIRANJA VOJSKE SRBIJE.....	50
<i>Miloš Radosavljević</i>	
ANALIZA DVOSTRUKOG EKONOMSKOG OPOREZIVANJA I MOGUĆNOST NJEGOVE PRIMENE U FINANSIRANJU BUDŽETA.....	60
<i>Miloš Miljković, Aleksandar Savić</i>	
VIŠEGODIŠNJI FINANSIJSKI OKVIR EVROPSKE UNIJE 2014-2020. GODINE.....	69
<i>Jelena Peković</i>	
POJAVNI OBLICI KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA I NAJČEŠĆE MANIPULACIJE U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA	81
<i>Dragan Cvetković, Vinko Bošković</i>	
BUDŽETSKA PROCEDURA U REPUBLICI SRBIJI – IZRADA, DONOŠENJE I USVAJANJE ZAVRŠNOG RAČUNA BUDŽETA.....	93
<i>Vladan Vladisavljević, Helena Pešić</i>	
REVIDIRANI RAD: ULOGA I ZNAČAJ ANTIMONOPOLSKE POLITIKE U SAVREMENIM USLOVIMA POSLOVANJA.....	104

Milan Mihajlović, Nedžad Imamović, Nebojša Dragović

REVIDIRANI RAD: MATEMATIČKI MODEL ZA ODREĐIVANJE CENE AKCIJA-
UKLJUČIVANJE UTICAJA INFLACIJE.....115

Radovan Damnjanović

REVIDIRANI RAD: ELEMENTI MULTIVARIJANTNE ANALIZE
KRIMINALITETA NA OSKUDNIM SKUPOVIMA.....131

Dejan Jeremić, Ratomir Antonović, Slobodan Stanojević, Tomislav Radović

REVIDIRANI RAD: INFORMACIONA ANALIZA MATERIJALNOSTI.....146

Tihomir Simeunović, Miorad Zekić

EKONOMSKI ASPEKTI KATALONSKOG SEPARATIZMA

Rajko Petrović¹

Pregledni rad

UDK: 330.341:323.173(460.23)

Apstrakt

U poslednjih nekoliko godina svedoci smo sve većih političkih i društvenih napora značajnog dela katalonske zajednice za sticanje nezavisnosti Katalonije. Predmet ovog rada predstavljaju ekonomski motivi Katalonije, španskog regiona, za otcepljenje od Španije. Stoga ćemo, najpre, ukratko pružiti istorijsko-politički osvrt na Kataloniju. Nakon toga, razmotrićemo položaj Katalonije kao regiona u okviru Španije kao asimetrične regionalne države. Cilj nam je da ispitamo koji su to ekonomski razlozi za otcepljenje Katalonije od Španije i koliko su oni relevantni. Zaključno ćemo izneti rezultate istraživanja, koji nam pokazuju da postoje snažni ekonomski motivi za osamostaljenje Katalonije, ali i da bi uspešnost ekonomije nezavisne Katalonije bila upitna. U radu ćemo se koristiti komparativnom metodom, statističkom analizom i metodom studije slučaja.

Ključne reči: Katalonija, Španija, ekonomija, separatizam.

JEL: P48.

Uvod

Kada je reč o dešavanjima na prostoru Evropske unije u 2017. godini, definitivno je najveći utisak ostavila politička kriza u Španiji. Naime, vladajuće političke partije u Kataloniji, koja je formalno jedan od regiona u sastavu države Španije, pokušale su da putem referenduma otcepe ovaj deo španske teritorije. To je izazvalo veliku pažnju španske, evropske, ali i svetske javnosti. Netrpeljivost koja postoji između zvaničnog Madrida i zvanične Barselone (a koja postoji decenijama, pa čak i vekovima) dosegla je time svoju kulminaciju. Španska i međunarodna stručna i naučna javnost pokušala je da argumentovano obrazloži uzroke ove duboke podele i želje za stvaranjem nezavisne države Katalonije. Kao i svaki drugi, i ovaj konflikt se može posmatrati iz nekoliko uglova. Pravno gledano, važno je razumeti Ustav Kraljevine Španije donet 1978. godine nakon pada Frankovog režima, kojim je Španija uređena kao regionalna država koja se sastoji iz više različitih regiona, među koje spade i Katalonija. U političkom smislu, važno je razumeti politički i partijski sistem Španije na jednoj i Katalonije kao regiona na drugoj strani, odnosno način na koji se vrši formiranje vlasti i distribucija političke moći. Naravno, razumevanje istorije odnosa naroda na ovim prostorima, kao i etničko-lingvističke osobenosti katalonskog naroda je neodvojiv deo analize ovog konflikta.

Mišljenja smo, ipak, da se ekonomski aspekti katalonskog separatizma moraju uvažiti kao jedna od najznačajnijih pokretačkih snaga pobunjenog dela ovog regiona. Razumevanje ekonomskih odnosa koji su, nakon sloma Frankovog režima, uspostavljeni između

¹ Rajko Petrović MA, Istraživač-pripravnik, Institut za evropske studije, Trg Nikole Pašića br. 11, Beograd, Republika Srbija, Telefon: +381 60 3171 992, E-mail: rajko.petrovic@ies.rs

centrale u Madridu i Katalonije kao regiona suštinski je važno za razumevanje separatističkih tendencija. Najkraće rečeno, postoji značajan deo katalonske političke elite, ali i društva u celini, koji smatra da je Katalonija, kao ekonomski izuzetno razvijeno i prosperitetno područje, žrtva nepovoljnog ekonomskog aranžmana sa Madridom koji je i danas na snazi. Posmatrano kroz ekonomske parametre (poput BDP-a, stope investicija, stope nezaposlenosti, izvoza i sl.) Katalonija je, u poređenju sa većinom ostalih španskih regiona, ekonomska sila. Upravo to motiviše deo Katalonaca da steknu potpunu ekonomsku, pa i političku nezavisnost, kako bi samostalno uživali u plodovima svoje ekonomije (Filipović, 2017).

U skladu sa prethodno iznetim tvrdnjama, veći deo ovog rada ćemo posvetiti analizi katalonske ekonomije, kako danas, tako i kroz proteklih nekoliko godina (studija slučaja) u kontekstu španske ekonomije kao celine (komparativna analiza). Katalonsku ekonomiju ćemo analizirati kroz posmatranje niza ekonomskih parametara i njihovih trendova (BDP, BDP per capita, izvoz, uvoz, stopa nezaposlenosti, investicije i sl.). Takođe, pokušaćemo da napravimo projekciju kretanja katalonske i španske ekonomije u narednom periodu, u različitim mogućim okolnostima (vraćanje na normalno stanje, nastavak političkih tenzija, ili čak odvajanje Katalonije od Španije).

Katalonija: istorijsko-politički osvrt

Katalonija predstavlja jednu od najpoznatijih španskih regija. Istorija Katalonije i katalonskog naroda je, međutim, čak i starija od Španije kakvu poznajemo danas. Katalonski narod je veoma star narod, sa svojim posebnim jezikom i etničkim identitetom koji datira još iz srednjeg veka. On je još u to vreme uspeo da formira svoju političku zajednicu sa njenim pratećim institucijama. Katalonija se, međutim, još u XII veku odriče svoje samostalne političke egzistencije, zarad ujedinjenja sa susednom Aragonijom. Kasnije, u XV veku, desio se čuveni istorijski događaj venčanja Ferdinanda II od Aragona i Izabele I od Kastilje, kada dolazi do ujedinjenja Kastilje i Aragona. Na temelju njihovog ujedinjenja nastaje Kraljevina Španija, koja je i do danas opstala. Katalonija je dugi niz vekova, u okviru novostvorene države, očuvala izvestan stepen autonomije, kao i svoj jezik i specifičan identitet (Bajić, 2017).

Vremenom je Katalonija kao oblast gurnuta na margine političkih i ekonomskih zbivanja u Španiji, pre svega zbog svog geografskog položaja, s obzirom da su, nakon otkrića Novog sveta, područja uz obale Atlantika postala epicentar dešavanja. Španija kao jedinstvena država i monarhija se krajem XIX veka suočava sa velikim izazovima. Želja Madrida da nametne svoju dominaciju na celoj teritoriji Španije, uz postepeno potiskivanje katalonskog identiteta i jezika i neproporcionalno sprovedenu industrijalizaciju države, doveli su do velikih tenzija. Već 1873. je formirana Prva Španska Republika, koja je trajala nešto duže od godinu dana, ali je pokazala veliki potencijal federalističkih i republikanskih snaga, posebno u Kataloniji. Druga Španska Republika je uspostavljena 1931. godine, a te godine su Katalonci proglasili svoju Republiku Kataloniju, koja je ipak bila samo široka autonomija u okviru Druge Republike (Pons, 2017).

Tokom Španskog građanskog rata (1936-1939) Katalonci su se borili protiv vojske generala Franka, uz želju da očuvaju republikansko uređenje. Međutim, Frankova vojska je trijumfovala u tom ratu, te je ukinuta republika i vaspostavljena monarhija. Usledile su

teške decenije za Kataloniju pod Frankovom diktaturom. Njena autonomija i sve njene institucije su bile ukinute, katalonski jezik je bio zabranjen, a katalonski identitet je potiskivan sa željom da se utopi u španski koji je bio jedini priznat. Tokom Frankove ere, u katalonskom narodu je sve više bujao nacionalizam upravo zbog nezadovoljstva svojim položajem. Nastajali su nacionalistički i separatistički pokreti, koji su mahom delali u ilegali, a čiji su rukovodioci i članovi bili progonjeni od strane režima (Grejsen, 2011).

Položaj Katalonije u Španiji nakon 1978. godine

Pred svoju smrt Franko je lično imenovao princa Huana Karlosa za svog naslednika. Nakon njegove smrti 1975. godine tako je i bilo. Princ je postao kralj Španije i šef države. Od tada počinje novo poglavlje u španskoj modernoj istoriji. Tranzicija ka demokratskom i pluralističkom društvu sa sobom je nosila nove izazove. Trebalo je sprečiti eventualni povratak ekstremne desnice na vlast, ali i umiriti separatističke tendencije u Kataloniji, Baskiji i Galiciji. Posebno osetljiv zadatak je bio donošenje novog ustava. Godine 1978. kralj je pred Kortesom (španskom skupštinom) proglasio novi Ustav Kraljevine Španije, koji je stvorio regionalnu, odnosno veoma decentralizovanu državu (Perović, 2010).

Nakon donošenja Ustava, u Španiji je obrazovano sedamnaest regiona, odnosno autonomnih zajednica (špa. comunidades autonomas). Jedna od njih je i Katalonija. Autonomne zajednice su stvorene uz uvažavanje istorijskih, etničkih i jezičkih kriterijuma. One uživaju široku autonomiju koja se, pored zaštite jezika i kulture, ogleda i u širokom spektru nadležnosti u oblasti privrednih aktivnosti, socijalnih službi, zdravstva itd. Autonomne zajednice, pored delom normativne i upravne, uživaju i određeni stepen sudske autonomije. One učestvuju u kreiranju nacionalne politike kroz Senat kao dom teritorijalnog predstavljanja. Takođe, autonomne zajednice su ovlašćene da donose statute, kao svoje vrhovne pravne akte, koji moraju biti u saglasnosti sa Ustavom. Bilo kakav pokušaj separatizma ili federalizacije države je izričito zabranjen (Perović, 2010).

Katalonija spada, pored Baskije i Galicije, u tzv. „istorijske” regione. Ona je još pre proglašenja novog Ustava Španije imala privremeni autonomni režim, kao i pre-autonomni statut. Tako je, faktički, katalonska autonomija priznata po osnovu Ustava iz 1931. godine koji ju je garantovao. Katalonija je prva dobila svoj statut već 1979. godine koji su građani potvrdili na referendum, a 1980. godine su raspisani prvi izbori za regionalni katalonski parlament (Perović, 2010). O delu Ustava Španije koji se odnosi na ekonomske odnose, kao i o njegovim ekonomskim implikacijama, biće reči nešto kasnije.

Danas je, dakle, Katalonija severoistočni španski region sa Barselonom kao glavnim gradom. Ostali veći katalonski gradovi su Đirona, Taragona i Ljeida. Katalonija se graniči na severu sa Francuskom i Andorom, regionom Valensija na jugu, regionom Aragon na zapadu, a na istoku izlazi na Sredozemno more. Prostire se na 32.091 km kvadratnih površine, gde, prema podacima iz 2018. godine, živi nešto preko 7,5 miliona stanovnika (Institut d’Estadística de Catalunya, 2018). Reč je o najbogatijem i najindustrijalizovanijem španskom regionu. Ima vrlo razvijen sekundarni, kao i terciarni sektor. Katalonija ima ogroman turistički potencijal koji itekako koristi. Na prostoru Katalonije danas se govori katalonskim i španskim jezicima (Rodríguez, 2018).

Katalonski separatizam

Proglašenje nezavisnosti Katalonije i pokušaj njenog izdvajanja iz okvira jedinstvene španske države u oktobru 2017. snažno su potresli špansku, ali i evropsku javnost i političku scenu. To je bio događaj koji je predstavljao kulminaciju zategnutih odnosa između državne vlade u Madridu i regionalne vlasti u Barseloni. Separatističke tendencije u Kataloniji imaju dugu istoriju (Mangan, 2014), no mi ćemo se, za potrebe ovog rada, osvrnuti na one najskorije.

Nakon Frankove smrti, separatističke struje u Kataloniji su shvatile da su novonastale okolnosti mnogo povoljnije za sprovođenje njihovih ideja u delo. Početak oštrijih sukoba sa zvaničnim Madridom nazirao se 2010. godine. Katalonski predstavnici su zahtevali da se Katalonci tretiraju kao nacionalnost, što je Ustavni sud Španije svojom presudom znatno ograničio. Svakako da je presuda Ustavnog suda Španije iz 2010. godine izazvala nezadovoljstvo značajnog dela katalonske javnosti (Stanković, 2012).

Od izbijanja svetske ekonomske krize 2008. godine, koja je prilično potresla špansku ekonomiju, situacija se još više pogoršala. Od tada katalonski separatisti sve više insistiraju na njihovom neravnopravnom ekonomskom statusu u okviru Španije. Veliki deo Katalonaca je ubeđen da njihov bogati region mnogo više daje Madridu nego što dobija nazad, te krivi špansku centralnu vladu za dužničku krizu u kojoj se država nalazi (Hoeks, 2016).

Katalonska regionalna vlada, podržana od strane dve vodeće separatističke stranke, 2014. godine se odlučila za ozbiljan potez. Naime, ona je organizovala neobavezujući referendum o nezavisnosti Katalonije. Velika većina izašlih birača je podržala ideju o nezavisnosti Katalonije (Marti and Cetra, 2016).

Na regionalnim izborima održanim u Kataloniji 2015. godine, separatističke stranke su osvojile apsolutnu većinu u regionalnoj skupštini. To je bio ozbiljan udarac za jedinstvo španske države i uvod u novu političku krizu. Najveća separatistički orijentisana grupa "Zajedno za da" osvojila je čak 62 od 135 mesta u regionalnoj skupštini, dok je levičarska stranka Kandidatura za narodno jedinstvo, takođe separatistički profilisana, osvojila 10 mesta. Ove dve partije su uspele da zajedno osvoje dovoljno mesta za apsolutnu većinu u skupštini (Turp et al., 2017).

U januaru 2016. godine Karles Puđdemon postaje predsednik katalonske vlade na osnovu dogovora separatističkih partija. Juna 2017. godine ova vlada je najavila referendum o nezavisnosti Katalonije za oktobar 2017. godine. Ubrzo je iniciran Zakon o referendumu od strane katalonske vlade, koji je Ustavni sud Španije suspendovao, proglašivši najavljeni referendum nelegalnim. Već u septembru dolazi do otvorenih sukoba. Španska policija je intervenisala upadom u institucije regionalne vlasti u Kataloniji sa ciljem pronalaženja dokaza da se održavanje nelegalnog referenduma i dalje planira. Hiljade izrevoltiranih građana je izašlo na ulice Barselone u znak podrške katalonskoj vladi, čime su tenzije dodatno produbljene (Stone, 2017).

Referendum je, uprkos brojnim pritiscima, održan 1. oktobra 2017. godine. Na hiljade Katalonaca je izašlo na ulice kako bi sprečili upad policije na glasačka mesta, što je dovelo do incidenata. Na referendum je izašlo 43% birača, a njih 92% je glasalo za nezavisnost Katalonije (Stone, 2017). Usledila su politička previranja između

Puđemonove vlade i španske vlade predvođene Marijanom Rahojem. Uprkos pritiscima od strane Rahoja, 27. oktobra 2017. katalonski parlament je jednostrano proglasio nezavisnost Katalonije. Istog dana, španski senat je odobrio vladi iz Madrida da preuzme direktnu upravu nad Katalonijom, što se i desilo (Stone, 2017).

Pod pretnjom da će biti uhapšeni od strane španske policije zbog podsticanja pobune protiv države, Karles Puđemon je sa nekim od članova katalonske vlade pobjegao u inostranstvo (Stone, 2017). Situacija se nakon toga delimično smirila, mada je opšti utisak da politička kriza u Španiji i dalje traje, s obzirom da je Puđemon u međuvremenu uhapšen i trenutno je u pritvoru u Nemačkoj, dok je Rahojeva vlada pala i za novog premijera je izabran socijalista Pedro Sančez. Na drugoj strani, Puđmona je na vlasti u Kataloniji zamenio ultranacionalista Kim Tora (The Week, 2018).

Ekonomsko nezadovoljstvo kao jedan od pokretača katalonskog separatizma

Katalonski separatizam je moguće analizirati na nekoliko nivoa. On je, najpre, etno-lingvistički i nacionalno obojen, s obzirom da su Katalonci posebna etnička grupa na Pirinejskom poluostrvu koja ima svoj poseban jezik, te žele da te osobenosti sačuvaju kroz stvaranje sopstvene države. Drugo, on je i bitno političkog karaktera. Ne samo da je katalonski narod još u srednjem veku imao svoje političke institucije, već je on izrazito republikanski orijentisan, što dodatno utiče na separatističke tendencije, s obzirom da je Španija monarhija (Palmer, 2018).

Pored toga, u katalonskom separatizmu je sve više naglašen ekonomski momenat. Naime, javni diskurs u Kataloniji je sve više usmeren ka pitanju ravnopravnosti ekonomskih odnosa Katalonije kao regiona i Španije u čijem je ona sastavu. Sve češće se postavljaju pitanja vezana za to da li Katalonija, koja je ekonomski izuzetno razvijen region, dobija od Španije onoliko koliko joj daje. Mada je bilo i perioda opšte političke i ekonomske stabilnosti u Španiji, ekonomski odnosi ova dva politička entiteta su danas na velikim iskušenjima (Castells, 2014). Shodno tome, ispitaćemo ekonomske aspekte katalonskog separatizma i njihove moguće implikacije. Potencijalne ekonomske dobiti od katalonske nezavisnosti su posebno značajan mobilizirajući faktor za građane ovog regiona koji imaju ambivalentna etno-lingvistička osećanja, te su kao takvi relativno nezainteresovani za moguće kulturne dobiti (Muñoz and Tormos, 2015). Takva tvrdnja se poklapa sa istraživanjem prema kome postoji deo katalonskog stanovništva koje se identifikuje sa španskom državom i nacijom, ali se zalaže za odvajanje Katalonije od iste (Serrano, 2013).

Katalonija obuhvata svega 6,3% teritorije Španije. Ipak, njen ekonomski značaj je sve samo ne proporcionalan njenoj površini. O tome nedvosmisleno svedoče sledeći ekonomski parametri. Vrednost katalonske ekonomije iznosila je 2016. oko 223 milijardi evra (Nota de Conjuntura Economica, 2017). BDP per capita u Kataloniji je u 2016. godini bio na neverovatnih 14,5% iznad evropskog proseka (Nota de Conjuntura Economica, 2017). U period između 2014. i 2016. godine katalonski BDP je porastao za 4,5% više od proseka u Evrozoni, a za 1,5% više od španskog proseka (Nota de Conjuntura Economica, 2017). Katalonska ekonomija je 2015. godine imala preko 18,9% udela u španskom BDP-u, što samo za sebe dovoljno govori o njenom značaju za celokupnu špansku ekonomiju (The Catalan economy, 2016). U 2016. godini katalonska privreda je zabeležila rast od 3,5%, dok je u Evrozoni iste godine zabeležen rast od 1,8%

(Nota de Conjuntura Economica, 2017). Vrednost katalonskog izvoza 2016. godine je iznosila 84,6 milijardi evra (Nota de Conjuntura Economica, 2017), te činila čak više od 25% izvoza cele Španije (Filipović, 2017). Primera radi, izvoz tehnologija je u u period između 2012. i 2016. porastao za 12 % (Nota de Conjuntura Economica, 2017). Ostvaren je rast industrijske vrednosti za 11,2% u period između 2013. i 2016. godine (Nota de Conjuntura Economica, 2017). Podatak o investicijama u Kataloniji je takođe impozantan. Naime, 2015. godine ostvaren je rast stranih direktnih investicija u Kataloniji za 60,4%, te su one u toj godini činile 11% ukupnih direktnih stranih investicija u zemlji (The Catalan economy, 2016). Stopa nezaposlenosti je pala sa 23,1% u 2013. godini na 15,7% u 2016. godini, što je i dalje visoka stopa, ali su pozitivni pomaci svakako osetni (Nota de Conjuntura Economica, 2017).

Zahvaljujući svojoj snažnoj industriji, turizmu i istraživačkoj delatnosti, Katalonija predstavlja jedan od motora španske ekonomije. BDP po glavi stanovnika u Kataloniji 2016. godine je iznosio 29.966 evra (Nota de Conjuntura Economica, 2017), što je stavlja na vrh liste španskih regiona, pored Madrida, Baskije i Navare. Poređenja radi, BDP po glavi stanovnika na nivou cele Španije iste godine je niži i iznosi 26.616 dolara (The World Bank, 2018). Najveći obrt novca i najveći broj radnih mesta otpada na poljoprivredu i prehrambenu industriju. Najviše se izvozi svinjetina, u čiju tehnologiju prerade se ulaže mnogo (Perez et al., 2010). Katalonija je u 2015. godini bila lider u oblasti proizvodnje hrane u Španiji sa 21,6% učešća u ukupnoj državnoj proizvodnji (Arimany-Serrat et al., 2017). I turizam u Kataloniji je izuzetno razvijen. Najviše stranih turista bira upravo Kataloniju kao najatraktivniju turističku destinaciju u Španiji. U oblasti turizma 2015. godine je ostvaren rast od 3,7% (The Catalan economy, 2016). U prvom kvartalu 2016. godine zabeležen je rast od 8,3% (The Catalan economy, 2016), a više od 18 miliona turista je posetilo Kataloniju u toj godini (Nota de Conjuntura Economica, 2017), što čini četvrtinu stranih turista u celoj državi. To je značajno doprinelo rastu uslužnih delatnosti u Kataloniji. Ovaj region ne zaostaje ni kada je reč o ulaganju u moderne tehnologije. Katalonija kroz strateško partnerstvo sa Evropskom unijom već godinama radi na unapređenju tzv. zelene ekonomije, sa ciljem da smanji emisiju štetnih gasova, a da pritom zadrži zadovoljavajući privredni rast (Pie, 2017). Još od ulaska Španije u Evropsku uniju, male i srednje kompanije u ovom regionu su radile na poboljšanju svojih tehnologija kroz usvajanje inovacija, što je u značajnoj meri olakšalo prilagođavanje ekonomije ovog regiona ekonomiji EU (Segarra-Blasco, 2010).

Kao što smo mogli videti iz priloženog, Katalonija je prilično bogatija od velikog dela Španije. S obzirom na to da Katalonija ostvaruje značajne ekonomske rezultate, dobar deo Katalonaca se zalaže za to da mnogo više novca zarađenog u Kataloniji ostane u njoj, a ne da se distribuira u državnu centralnu kasu. Upravo se u nezadovoljstvu ekonomskim principima na kojima počiva Ustav Kraljevine Španije iz 1978. godine mogu pronaći uzroci rasta separatizma u Kataloniji. Većina stvari koje se tiču finansija u Španiji je pod kontrolom centralne vlasti u Madridu. Jedan od bazičnih principa u oblasti finansiranja jeste princip solidarnosti između španskih regiona. On je uspostavljen Ustavom iz 1978. godine kako bi se suzbile eventualne disproporcije između ekonomija različitih regiona. Na taj princip se u Kataloniji već dugo gleda sa podozrenjem, s obzirom da ona, kao ekonomski najrazvijeniji region, ima ogromno učešće u finansijskom ujednačavanju. Shodno tome, katalonski političari su godinama činili brojne napore da ograniče finansijska sredstva koja Katalonija mora da izdvaja za ujednačavanje (Stanković, 2012).

Upravo iz tog razloga je katalonska skupština usvojila novi statut Katalonije 2006. godine, kojim bi Katalonija dobila mnogo više finansijske slobode u odnosu na centralnu vlast u Madridu. Međutim, Ustavni sud Španije svojim odlukama u vezi sa novim katalonskim statutom nije tolerisao njegove delove posvećene većoj finansijskoj autonomiji ovog regiona. Primera radi, Ustavni sud je odbacio dva primarna katalonska zahteva u oblasti finansija. Prvo, odbačen je zahtev da Katalonija učestvuje u fondovima za ujednačavanje u raznim oblastima (zdravstvo, obrazovanje i sl.) samo onoliko koliko ostali regionu izdvajaju za slične fiskalne namete. Ustavni sud je ovaj zahtev odbacio zbog toga što isključivo država Španija ima pravo da uređuje oblast finansijskog ujednačavanja, iz čega proističe da Katalonija ne može samostalno da kreira reciprocitet sa drugim regionima. Drugo, Katalonija je zahtevala da dobije nadležnost nad finansiranjem lokalne samouprave, što bi obuhvatilo i uvođenje i regulisanje lokalnih poreza. Ustavni sud je odbacio i ovaj zahtev, s obzirom na to da članovi 133. i 149. Ustava Španije predviđaju da je u primarnom regulisanju poreske materije nadležna isključivo država (Stanković, 2012). Ovakve odluke samo su dodatno produbile nesuglasice između regionalnih i državnih političkih predstavnika.

Svetska ekonomska kriza, koja je počela 2008. godine, ostavila je snažne posledice na špansku ekonomiju. Na drugoj strani, ekonomski problemi su se sa državnog nivoa prelili i na regione. To je dodatno uticalo na sve lošije političke odnose između zvanične Barselone i Madrida. Tadašnja katalonska vlada je smatrala da je katalonski fiskalni deficit rezultat njenih ogromnih obaveza u oblasti finansijskog ujednačavanja unutar Španije, koje su zbog posledica ekonomske krize postajale sve veće. Katalonska vlada je 2012. godine htela da sa centralnom vladom zaključi novi fiskalni sporazum, što je tadašnji premijer Španije Marijano Raho izričito odbio. To je bio jedan od glavnih razloga zbog kojih se katalonska vlast odlučila da u narednim godinama krene putem referenduma o nezavisnosti ovog regiona (Stanković, 2012).

Vlast u Kataloniji koja je u oktobru 2017. godine organizovala referendum o nezavisnosti je mobilisala veliki broj pristalica upravo na osnovu priče o ekonomskim pogodnostima katalonske nezavisnosti. Naglašavali su da bi samo u slučaju nezavisnosti Katalonija mogla sama da odlučuje o svojoj fiskalnoj politici. Obećali su dodatna ulaganja u infrastrukturu, koja bi doprinela uvećanju BDP-a. Nezavisnost Katalonije bi, prema njima, eliminisala proračunski deficit (koji po njihovom proračunu iznosi 16 milijardi evra), s obzirom da Katalonija ne bi više bila u situaciji da španskoj vlasti daje više novca nego što od nje dobija (Mendušić, 2017).

Kakva budućnost čeka Kataloniju?

Premda politička kriza u Španiji još uvek nije završena, teško je oceniti da li postoje objektivne mogućnosti da Katalonija u doglednom period stekne nezavisnost. Što se španske centralne vlasti tiče, čini se da bi najoptimalniji put za njih bio novi fiskalni aranžman sa Katalonijom kao regionom, što bi svakako otupelo oštricu separatizma (Boylan, 2015). Postoje i oprečna mišljenja oko toga da li bi u slučaju nezavisnosti katalonska ekonomija bila ugrožena ili ne.

Prema mišljenju uglednih finansijskih časopisa, Katalonija bi se u slučaju samootcepljenja od Španije našla u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji. U tom slučaju,

predviđen je pad katalonskog BDP do 30%, a nezaposlenost bi se gotovo udvostručila. Katalonija bi takođe izgubila pristup jedinstvenom evropskom tržištu, a Španija bi joj automatski uvela carinske barijere. Katalonska valuta bi imala prilično nisku vrednost, negde 30-50% manje od evra. Nezavisna Katalonija bi nasledila i deo zajedničkog državnog duga, koji iznosi preko 70 milijardi evra. Na drugoj strani, veliki deo stranih banaka i kompanija bi se preselilo iz Katalonije u neki drugi deo Španije (Komazec, 2017).

Ubrzo nakon referenduma i proglašenja nezavisnosti, katalonska ekonomija se našla u problemima. Pored toga, veliki problem je predstavljala i činjenica što je ogroman deo međunarodne zajednice, a posebno Evropska unija, snažno podržao teritorijalnu celovitost Španije. Španski stručnjaci su prilično ubeđeni u ekonomski krah nezavisne Katalonije, kao i u nemogućnost takve Katalonije da ostane deo EU (Garcia Pedraz, 2015). Zaposlenost u Kataloniji je u oktobru 2017. godine opala za više od 10% u odnosu na isti period prošle godine. Maloprodajna preduzeća posluju lošije, s obzirom da je došlo do pada potrošnje. Oko čak 2.000 kompanija, uključujući tu i Kaiksa i Sabadelj banke koje su dve od tri vodeće banke u regionu, napustile su katalonski region nakon referenduma o nezavisnosti. Turizam, kao jedan od glavnih sektora u Kataloniji, toliko je pogođen krizom da je na njenom početku rezervacija hotela pala skoro 25% (Girit, 2017). Ovo su samo neki od ključnih pokazatelja ugroženosti katalonske ekonomije političkim voluntarizmom njene političke elite.

Zaključak

Katalonski secesionizam ima raznolika obeležja. U ovom radu smo pokušali da rasvetlimo ekonomske motive za odvajanje Katalonije od Španije. Ti motivi se sve više ističu kao jedni od primarnih argumenata u korist političke elite u Kataloniji koja želi nezavisnost. Sve veći deo katalonske javnosti izražava duboko nezadovoljstvo ekonomskim tretmanom tog regiona od strane Španije, te smatra da bi blagostanje u Kataloniji bilo daleko veće ukoliko bi ona postala nezavisna država. Na osnovu analize sačinjene kroz ovaj rad možemo izvesti dva zaključka. Prvo, nesporno je da postoje snažni ekonomski motivi za osamostaljenje Katalonije. Reč je o španskom regionu koji se najbrže privredno razvija i beleži najveće stope rasta iz godine u godinu. Katalonija privlači najveći broj stranih investicija, vodeći je region u turizmu i uslužnim delatnostima i ima visokotehnološki zasnovanu poljoprivrednu proizvodnju. Katalonske kompanije su odlično pozicionirane na jedinstvenom evropskom tržištu. S obzirom na visoko učešće ovog regiona u ukupnom španskom BDP, on dobija nesrazmerno mala sredstva nazad od centralne vlasti. Drugo, izvesno je da katalonska ekonomija ne bi bila ekonomski gigant ukoliko bi Katalonija postala nezavisna država. Ne samo da katalonska ekonomija ne bi više bila deo jedinstvene španske ekonomije, već i ekonomije EU u celini. Mnogi strani investitori se još od oktobarske krize iz 2017. godine povlače sa katalonskog tržišta zbog nesigurnosti poslovanja. Gotovo izvesno bi u početnim godinama katalonske nezavisnosti došlo do naglog pada zaposlenosti, izvoza i privrede uopšte. Shodno tome, u čisto ekonomskom smislu, Kataloniji je, bar u ovakvim odnosima političke moći, ekonomski isplativiji ostanak u okvirima španske države, a samim tim i u okvirima EU.

Domaćoj javnosti bi ovaj problem istraživanja mogao biti interesantan s obzirom na to da i u Republici Srbiji postoje određene političke i društvene snage koje smatraju da je Autonomna pokrajina Vojvodina u neravnopravnom ekonomskom položaju, te to vide kao glavni argument za eventualnu secesiju iste u budućnosti. Stoga ispitivanje katalonskog slučaja, prevashodno iz ekonomskog ugla, može biti korisno za dublje sagledavanje nekih domaćih regionalnih problema.

Literatura

1. Arimany-Serrat N., Carbones-Trulls L., Sabata-Aliberch A., and Viladecans-Riera C. 2017. Financial analysis of the feed sector in Catalonia. *European Accounting and Management Review* 4, (1): 89-107.
2. Bajić M. 2017. Kako je sve počelo: Zbog čega Katalonija želi da se otcepi od Španije? Blic. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/svet/kako-je-sve-pocelo-zbog-cega-katalonija-zeli-da-se-otcepi-od-spanije/plcck3y> (Pristupljeno 7.6.2018.)
3. Boylan B. 2015. In pursuit of independence: the political economy of Catalonia's secessionist movement. *Nations and Nationalism* 21, (4): 761-785.
4. Castells A. 2014. Catalonia and Spain at the crossroads: financial and economic aspects. *Oxford Review of Economic Policy* 30, (2): 277–296.
5. Filipović V. 2017. Koliko je Katalonija zaista važna Španiji: Ekonomija im je jača od većine država članica evrozone. Blic. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/svet/koliko-je-katalonija-zaista-vazna-spaniji-ekonomija-im-je-jaca-od-vecine-drzava/7550l11> (Pristupljeno 7.6.2018.)
6. Garcia Pedraz F. 2015. Consecuencias economicas de una eventual secesion de Cataluna sobre Cataluna. Facultad de ciencias economicas y empresariales. Madrid.
7. Girit I. 2017. Catalonia crisis hurting region's economy. Anadolu Agency. Dostupno na: <https://www.aa.com.tr/en/economy/catalonia-crisis-hurting-regions-economy/961066> (Pristupljeno 9.6.2018.)
8. Grejsen T.A. 2011. Catalonia: A study of nationalism and national identity in Catalonia. Aarhus School of Business and Social Sciences. University of Aarhus. pp. 8-9.
9. Hoeks K. 2016. The Future of Catalonia: Exploring the relation between collective identity, political engagement and secessionist claims of Catalan students. Masterthesis 'Conflicts, Territories and Identities'. Radboud University. Nijmegen
10. Institut d'Estadística de Catalunya. 2018. Population on 1 january 1900-2018. Dostupno na: <https://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=245&lang=en> (Pristupljeno 18.6.2018.)
11. Komazec M. 2017. Kakve bi ekonomske posledice imalo otcepljenje Katalonije? N1. Dostupno na:

- <http://rs.n1info.com/a332099/Biznis/Kakve-bi-ekonomske-posledice-imalo-otcepljenje-Katalonije.html> (Pristupljeno 9.6.2018.)
12. Mangan P. 2014. The Multifaceted Origin of Separatist Sentiment in Catalonia: The Interdependence of Culture, Economy, and Politics. The Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences Brandeis University. Master's Thesis.
 13. Marti D. and Cetra D. 2016. The 2015 Catalan election: a *de facto* referendum on independence? *Regional and Federal Studies* 26, (1): 107-119.
 14. Mengušić S. 2017. Ako još uvijek niste sigurni što Katalonija zapravo želi, podsjećamo na naš vodič kroz referendum. Telegram. Dostupno na: <https://www.telegram.hr/price/referendum-o-neovisnosti-katalonije-kako-je-stvar-eskalirala-sto-bi-se-moglo-dogoditi-i-sto-to-znaci/> (Pristupljeno 9.6.2018.)
 15. Muñoz J. and Tormos, R. 2015. Economic expectations and support for secession in Catalonia: between causality and rationalization. *European Political Science Review* 7, (2): 315-341.
 16. Nota de Conjuntura Economica. 2017. Analysis of the Evolution of the Catalan Economy. No. 95. Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidencia i d'Economia i Hisenda.
 17. Perez C., de Castro R., Simons D. and Gimenez G. 2010. Development of lean supply chains: a case study of the Catalan pork sector. *Supply Chain Management: An International Journal* 15, (1): pp.55-68.
 18. Perović B. 2010. Ustavno ustrojstvo regionalne države u Španiji. *Međunarodni problem* 62, (3): 489-530.
 19. Pie, L. 2017. The Catalan Economy towards the New European Energy Policy: Through Accounting of Greenhouse Emission Multipliers. *Sustainability* 9, (12): 1-18.
 20. Palmer J. 2018. Spanish monarchy, the institution least-trusted by Catalans. *El Nacional*. Dostupno na: https://www.elnacional.cat/en/news/spanish-monarchy-least-trusted-catalans_267294_102.html (Pristupljeno 8.6.2018.)
 21. Pons M. 2017. The four Catalan republics: 1641, 1873, 1931 and 1934. *El Nacional*. Dostupno na: https://www.elnacional.cat/en/culture/four-catalan-republics-marc-pons_194937_102.html (Pristupljeno 7.6.2018.)
 22. Rodriguez V. 2018. Catalonia. *Encyclopaedia Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/place/Catalonia> (Pristupljeno 7.6.2018.)
 23. Segarra-Blasco A. 2010. Innovation and productivity in manufacturing and service firms in Catalonia: a regional approach. *Economics of Innovation and New Technology* 19, (3): 233-258.
 24. Serrano I. 2013. Just a Matter of Identity? Support for Independence in Catalonia. *Regional and Federal Studies*. Volume 23. Issue 5. pp. 523-545.
 25. Stanković M. 2012. Odluka Ustavnog suda Španije o ustavnosti satuta Katalonije i njene posledice. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 60, (2): 234-255.

26. Stone J. 2017. Catalonia's independence: How did it happen? A timeline of key events. Independent. Dostupno na: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/catalonia-independence-what-happened-spain-timeline-events-referendum-latest-a8023711.html> (Pristupljeno 8.6.2018.)
27. Stone J. 2017. Catalan leader Carles Puigdemont has fled the country amid rebellion charges. Independent. Dostupno na: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/catalonia-leader-carles-puigdemont-left-spain-brussels-rebellion-charges-eu-independence-latest-a8027366.html> (Pristupljeno 8.6.2018.)
28. The Week. 2018. What Spain's political crisis means for Catalan independence. Dostupno na: <http://www.theweek.co.uk/catalan-independence/94007/what-spain-s-political-crisis-means-for-catalan-independence> (Pristupljeno 8.6.2018.)
29. The Catalan economy. 2016. Generalitat de Catalunya. Dostupno na: http://economia.gencat.cat/web/.content/20_publicacions/economia_catalana_en.pdf (Pristupljeno 19.6.2018.)
30. The World Bank. 2018. GDP per capita (current US\$). Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (Pristupljeno 19.6.2018.)
31. Turp D., Caspersen N., Qvortrup M. and Welp Y. 2017. The Catalan Independence referendum: An assessment of the process of self-determination. Zurich Open Repository and Archive. University of Zurich. Zurich.

ECONOMIC ASPECTS OF CATALAN SEPARATISM

Rajko Petrović²

Abstract

Over the past few years, we have witnessed growing political and social efforts of a significant part of the Catalan community for the independence of Catalonia. The subject of this paper is the economic motives of Catalonia, the Spanish region, for secession from Spain. So, first, we will briefly provide a historical and political overview of Catalonia. After that, we will consider the position of Catalonia as a region within Spain as an asymmetrical regional state. Our aim is to analyze what are the economic reasons for the secession of Catalonia from Spain and how relevant they are. We will conclude the results of the research, which show us that there are strong economic motives for the independence of Catalonia, but also that the success of the independent Catalonia economy would be questionable. In this paper we will use the comparative method, the statistical analysis and the case study method.

² Research Trainee, MA Rajko Petrović, Institute of European Studies, Nikola Pasic Square 11, Belgrade, Republic of Serbia, Phone: +381 60 3171 992, E-mail: rajko.petrovic@ies.rs

Key words: *Catalonia, Spain, economy, separatism.*

Datum dolaska (Date received): 30.06.2018.

Datum prihvatanja (Date accepted): 20.07.2018.

NASTANAK I RAZVOJ PORESKIH RAJEVA

Stevan Dežović¹

Pregledni rad
UDK: 336.227.3

Apstrakt

Drastična degradacija i činjenica da se sve više u svetu nastoje izbeći obaveze poreskih obveznika prema državi, glavni je razlog za odabir poreskih rajeva kao predmeta istraživanja. Poreski sistem predstavlja temelj finansiranja državne kase svake moderne države. Nasuprot tome, poreski obveznici pokušavaju što je više moguće olakšati svoj poreski teret, ne uzimajući u obzir gde posluju. Od samog početka oporezivanja javila se i poreska evazija, odnosno izbegavanje plaćanja poreza. Metodološki okvir rada obuhvata analizu, sintezu, komparativnu, induktivnu i istorijsku analizu, uz korišćenje literature stranih i domaćih autora. Istraživanje prikazuje istoriju nastanka poreskih rajeva, karakteristike i vrste poreskih rajeva, kao i ulogu Organizacije za evropsku saradnju i razvoj u poslovanju poreskih rajeva.

Ključne reči: poreski raj, evazija poreza, offshore kompanije.

JEL: H26

Uvod

Zbog različitih poreskih sistema u raznim zemljama stvorio se uzrok premeštanja poslovnih aktivnosti u cilju minimiziranja, ili izbegavanja poreske obaveze. U takvim uslovima, mnoge države pokušavaju poreskim olakšicama ili ukidanjem poreza povećati svoju konkurentnost na globalnom tržištu, pa su tako stvoreni poreski rajevi. Mnoge države nude specijalna izuzeća ili pogodnosti za velike investitore koji smetaju razvijenim zemljama jer im odnose velike zarade i dobiti neplaćanjem poreza u njihovim zemljama. Neki od poreskih rajeva su se razvili u velike finansijske centre i doživeli razvojnu ekspanziju na osnovu kapitala sumnjivog ili legalnog porekla (pitanje je da li se može reći da je uopšte legalan) koji se preko kompanija i korporacija, o kojima će bit rečeno u radu, sliva u njihove države, tj. u poreske rajeve.

Kako je u prirodi svakog čoveka ucrtan nagon i težnja za postizanjem željenih ciljeva, došlo je do toga da se u nemalom broju slučajeva rezultira materijalnom dobiti, zbog čega je jasno da se obaveza prema državi ne prima sa oduševljenjem. Samim tim činom pojava neplaćanja poreza nije novost. U istoriji nije postojala civilizacija koja nije nametala poreze i takse od kojih nije moglo normalno da se živi, pa verovatno ne postoje porezi koji se nisu pokušali utajiti.

Za očekivati je da su zakonodavna tela i organi svih država svesni da će uvek postojati pojedinci koji će hteti utajiti porez, ili na neki drugi način naneti štetu državnoj blagajni, zarad sopstvene koristi i poboljšanja sopstvenog ekonomskog poretka. Prema tome,

¹ Stevan Dežović, Vojska Srbije, Centralna Logistička Baza, 1. skladišni bataljon, Mije Kovačevića br. 5, 11000 Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 176 27 03, E-mail: stju.yzfr1@gmail.com

države bi trebalo da razviju različite oblike kontrole i sankcionisanja zarad sprečavanja utaje i izbegavanja poreske obaveze. Ipak, čini se da su neki „viši“ motivi potisnuli propise, pa čak i razum, u drugi plan, budući da postoji određeni broj država koje osim što ne prijavljuju utaju poreza kad je primete, već na neki način pomažu i „pridržavaju vreću“, čak i na neki način propagiraju takav način ponašanja potvrđujući da takva prilika i stvara „lopove“.

Istorija nastanka poreskih rajeva

Istorija nastanka poreskih rajeva protkana je mitovima i legendama. Poreski rajevi su povezani sa izbegavanjem obaveze plaćanja poreza, za šta se može reći da je staro koliko i samo oporezivanje. Još u davnim vremenima, u Antičkoj Grčkoj, neka grčka ostrva služila su pomorskim trgovcima kaospremišta inostrane robe, kako bi izbegli dvopostotna oporezivanja na uvezenu robu u tadašnjem polis, Atini. U srednjem veku su trgovci slobodnih trgovačkih gradova u Nemačkoj i susednim zemljama, okupljeni u Ligu Hanza, koji su započeli posao u Londonu, pa su zbog togabili pošteđeni plaćanja poreza. Američke kolonije su trgovale iz Latinske Amerike, kako bi izbegli oporezivanje od strane Velike Britanije. Veruje se da se prvi oblik poreske evazije pojavio još 756. Godine osnivanjem Papske Države, odnosno kasnije, Vatikana. Između 1920. i 1930. Godine nekoliko manjih država, na čelu sa Švajcarskom, napravile su prvi korak ka poreskim rajevima. Mala kneževina Linhenštajn stvara novi oblik koji se tiče trgovine, kontraverzni Anstalt. Broj kompanija se značajno povećao nakon 1920. godine, pa je na nagovor advokata i bankara Ciriha uveo poreske olakšice i zbog toga već u to vreme postao poreski raj. U prvoj polovini 20. veka nakon I Svetskog rata, države su bile prisiljene da podignu poreze zbog naknade nastalih šteta za vreme I Svetskog rata, koje su bile ogromne. Ako uzmemo u obzir da je Švajcarska bila neutralna u ratu, zadržala je svoje niske stope poreza i tako postigla veliki opticaj kapitala unutar zemlje. Novi švajcarski zakon zahtevao je potpunu privatnost za bilo koji račun u švajcarskim bankama, uključujući i zaštitu od bilo koje vlade, pa čak i od same Švajcarske. Luksemburg je uz Švajcarsku bio među prvim zemljama koje su uvele koncept holdinga.

Razvoj globalnih poreskih rajeva obično je povezan sa rastućim oporezivanjem. Zbog globalizacije, nestabilne političke i ekonomske vlade i slabe komunikacione mreže nadležnih ustanova, problem poreske evazije se znatno pogoršava. Godine 1966. Kajmanska ostrva donose zakone vezane za banke, kompanije i devizno tržište koji podupiru model poreskih rajeva. To je bio ogroman potez koji je Kajmanska ostrva 2008. godine doveo na četvrto mesto najvećih finansijskih centara na svetu. Kasnih 1960-tih dolazi do pojave Singapura koji se najbrže razvija kao poreski raj, mada zvainčnici ga ne predstavljaju kao poreski raj. Zbog Vijetnamskog rata bilo je povećanih deviznih rashoda u regiji, što je doprinelo pooštavanju zahteva za kreditima, ali je takođe dovelo i do rasta kamata. Zbog toga dolar postaje „atraktivan“ za mnoge banke u azijsko-pacifičkoj regiji. Singapur je uvideo priliku i privukao Američku banku (Bank of America) koja je prva uvela međunarodni model za obradu transakcija nerezidenata. Taj model dobio je naziv ACU (Asian Currency Unit). Sredinom 80-tih godina 20. Veka, poreski rajevi su promenile svoj fokus, sa ciljem da stvore korporativne mehanizme kojima bi izbegli plaćanje poreza lokalnim vlastima. Tako su stvorile internacionalne korporacije koje su služile za izbegavanje obaveza prema njihovim vlastima. Godine 1999. OECD (OECD-Organisation for Economic Co-operation and Development – Organizacija za evropsku

saradnju i razvoj) počinje da vrši pritisak na poreske rajeve, nazivajući ih nelojalnom poreskom konkurencijom i prisiljavajući ih na izmene zakona.

Svaki poslovni subjekt, pravno ili fizičko lice, nastoji da minimizira ili izbegne porez i oduvek su bili popularna tema i to nezavisno o tome da li subjekti posluju na nacionalnom, ili međunarodnom planu. Na međunarodnom planu poslovnim subjektima se pruža mogućnost da ostvare neplaćanje poreza koristeći razlike koje postoje između poreskih sistema raznih zemalja. Stoga, mnoge zemlje koriste poreski mehanizam kako bi ostvarile konkurentne prednosti i privukle tako poslovne subjekte. Tako su stvoreni poreski rajeve, ili finansijski centri, u kojima se minimalno, ili uopšte ne plaćaju porezi. U poslednjim decenijama 20. veka poreski rajeve su doživeli pravu eksploziju i procvat i postale tako snažna finansijska središta, gde prema podacima više od polovine celokupnog svetskog novca prolazi preko poreskih rajeve.

Sa druge strane, mnoge razvijene zemlje zbog tih poreskih rajeve gube milijarde evra, dolara, funti, jena i ostale valute, ostajući bez dobrog dela novca koji je trebalo da završi u njihovoj kasi, a samim tim dolazi do slabljenja privrednog i ekonomskog razvoja. Međutim, poreski rajeve su i mesta u kojima se olakšavaju kriminalne aktivnosti u vidu pranja novca zarađenog prodajom droge, neplaćanja poreza i dr., pa se tako kroz finansijski sistem „opere“ oko 600 milijardi dolara godišnje.

Karakteristike poreskih rajeve

Poreski raj predstavlja državu ili teritoriju neke države na kojoj ne postoje određene kategorije poreza ili su poreske stope relativno niske i na kojoj je moguće ostvariti visok stepen zaštite privatnosti u pogledu bankarskih i komercijalnih tajni (Workman, 1982).

Poreskim rajem se označava i zemlja ili teritorija kojoj nije cilj da privuče realne investicije, već pokušava da potencira poresku evaziju kako bi dobila ulaganja stranih investitora i njihov kapital putem blage poreske politike.

U zemljama sa običajnim pravom jednostavnije je i jeftinije osnovati i poslovati sa offshore kompanijom. Osim toga, nije nužna uplata relativno visokog iznosa osnivačkog kapitala u trenutku osnivanja, kao što je to slučaj u zemljama građanskog prava. Većina važnijih poreskih rajeve sadašnje su i bivše članice Commonwealtha (Zajednica država koje su nekada činile Britansko Carstvo) koje u velikoj meri zasnivaju trgovačko pravo na britanskom modelu. U te zemlje spadaju Bahami, Bermudi, Britanska Devičanska Ostrva, Gibraltar, Monako, Hong Kong, Ostrvo Man, Kajmanska ostrva, Singapur itd. Neke zemlje zasnivaju trgovačko pravo na modelu američke savezne države Delaver, poput Paname i Liberije, iako uopšte nisu zemlje običajnog prava. U tim zemljama je veoma jednostavan postupak osnivanja i održavanja offshore kompanija.

Najčešće se koriste IBC offshore kompanije (International Business Company) osnovane na Bahamima, Britanskim Devičanskim Ostrvima i izuzete kompanije osnovane u Gibraltar i na Ostrvu Man. Ne postoji savršeni poreski raj. Prednosti određene zemlje kao poreskog raja, ili finansijskog središta zavisi o tome ko je koristi i sa kojom namerom.

Upotreba offshore entiteta u međunarodnom poreskom planiranju može biti izrazito složena. Čak i najjednostavnija poslovna transakcija uključuje temeljno poznavanje

poreskih zakona najmanje tri različite države, a često sve to još više komplikuje dodatni učinak postojećih sporazuma o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

Popularnost poreskih rajeva u poslednjim decenijama je u rastu. Prema MMF-u (Međunarodni Monetarni Fond) više od polovine celokupnog svetskog kapitala prolazi preko poreskih rajeva (Nikolić 2003). Procena je da je kapital kojim raspolažu više od 6-8 biliona USD. U cilju stvaranja što potpunije slike navodi se i to da se od deset najvećih finansijskih centara, njih sedam nalazi u poreskim rajevima. To su: Kajmanska ostrva, Hong Kong, Bahami, Ostrvo Man, Džersi i Luksemburg. Samo se London, Tokio i Njujork ne nalaze striktno gledano u poreskim rajevima.

Razloge koji su doveli do porasta popularnosti poreskih rajeva možemo podeliti na dve grupe razloga. Prvu grupu čine razlozi koji se nalaze u globalnom okruženju i karakteriše ih veliki porast poreskih stopa. Drugu grupu čine razlozi koji direktno izlaze iz karakteristika koje poreski rajevi imaju. Te su karakteristike istovremeno i prednosti koje se nude poslovnim subjektima. Saznanja o njima će direktno biti u funkciji porasta popularnosti poreskih rajeva. U ovom razmatranju zadržavamo se upravo na ovoj drugoj grupi razloga određenoj karakteristikama poreskih rajeva.

Poreski rajevi imaju veliki broj karakteristika, (Nikolić 2003):

- Minimalno plaćanje ili pak neplaćanje poreza,
- Jednostavno osnivanje i vođenje kompanija,
- Postojanje visokog stepena diskrecije i privatnost u poslovanju,
- Ekonomsko-političku stabilnost i integritet vlade,
- Razvijeno bankarstvo.

Minimalno plaćanje ili pak neplaćanje poreza predstavlja, kako je i na samom početku konstatovano, jednu od najznačajnijih karakteristika poreskih rajeva. U tom kontekstu biće naglašeno nekoliko elemenata koji značajno doprinose popularnosti poreskih rajeva. Nepostojanje poreza na prenos omogućava jednostavan i brz prenos vlasništva nad kompanijama. Nepostojanje tzv. konfiksatorskih poreza stimuliše poreske obveznike na seljenje dela ili kompletne imovine i poslovne aktivnosti u poreski raj. Ovde ipak treba naglasiti da sam prenos imovine i poslovne aktivnosti još uvek ne znači potpuno oslobađanje poreskih obveznika od poreske obaveze.

Mogućnost jednostavnog osnivanja i vođenja kompanija predstavlja drugu bitnu karakteristiku poreskih rajeva zanimljivu poreskim obveznicima. Razlog tome je u visokom stepenu liberalnosti njihovog trgovačkog zakonodavstva kojeg omogućava anglo- saksonski model. Naime, preko polovine od svih danas postojećih poreskih rajeva je zasnovalo svoja trgovačka zakonodavstva na ovom modelu, odnosno na engleskom običajnom pravu. Kompanije se prilikom osnivanja registruju sa tzv. opštom klauzulom (General Clause) što drugim rečima znači za sve zakonom dozvoljene delatnosti. Izuzetak je obavljanje bankarskih poslova za koje je nužno dobiti posebnu licencu. Treba napomenuti ovde i izuzetnu brzinu kod registracije kompanije čiji postupak traje od jednog do četrnaest dana, već u zavisnosti od destinacije.

Visoki stepen diskrecije i privatnosti u poslovanju kompanija treća je bitna odlika poreskih rajeva. To se odnosi i na lične i na materijalne elemente poslovanja. Tako su, na primer, vlasnici i direktori kompanija anonimni, što drugim rečima znači da ne postoji zakonska obaveza da se njihova imena nalaze u javnom registru i tako budu dostupna javnosti. Dodatnu privatnost osiguravaju i deonice na donosioca kod kojih posednik deoničarskih sertifikata poseduje i kompaniju. Identitet vlasnika deoničarskih sertifikata akcija na donosioca u pravilu je poznat samo direktoru kompanije, mada ni to nije obavezno. Tajnost je zagarantovana i u pogledu materijalnih elemenata poslovanja. Tako, na primer, ne postoje zahtevi za predajom izveštaja o finansijskom poslovanju. Istovremeno, strogi zakonski propisi zabranjuju osobama uključenim u registraciju i administraciju otkrivanje podataka o klijentima i kompaniji.

Ekonomsko-politička stabilnost i „čvrsta“ vlada koja je nezavisna o spoljnim pritiscima u prvom redu direktno omogućavaju smanjenje rizičnosti u poslovanju kompanija osnovanih u poreskim rajevima. U takvim uslovima, investitor, ili osnivač, gleda osnivanje kompanije u poreskom raju kao na diverzifikaciju njegove imovine, posebno u slučajevima postojanja većih problema, a time i veće rizičnosti poslovanja u širem poslovnom okruženju. U kontekstu razmatranja ekonomsko-političke stabilnosti potrebno je ukazati i na značaj kojeg ima stav domicilnog stanovništva poreskih rajeva prema poslovnim aktivnostima stranih rezidenata koja su oslobođena poreza. Nije svejedno da li stanovništvo podržava ili samo toleriše ovakve aktivnosti. Istorijsko je pravilo da će zemlja koja tradicionalno podržava poslovne aktivnosti koje su oslobođene poreza to nastaviti raditi i u budućnosti, dok to nije sigurno u zemlji gde se takve aktivnosti samo tolerišu.

Razvijeno bankarstvo je peta karakteristika poreskih rajeva. Poslovanje kompanija koje su osnovane u poreskim rajevima nije moguće zamisliti bez otvaranja bankovnih računa i celokupne finansijske podrške koju mora nuditi sofisticirani bankovni sistem. Banke u poreskim rajevima morale bi nuditi široki spektar bankarskih usluga. Kontrola bankovnih računa preko interneta postaje pri tome izuzetno važan faktor izbora banke u poreskim rajevima. Zbog toga sve veći broj banaka otvara na internetu svoje virtuelne poslovnice, a već postoje banke koje isključivo rade u sajber prostoru bez i jedne poslovnice u realnosti ili na zemlji.

Zahvaljujući svojim karakteristikama, koje su istovremeno i prednosti koje se pružaju poreskim obveznicima, poreski rajevi postaju središta poslovanja raznih vrsta kompanija, banaka i drugih finansijskih institucija koje svoje poslovne aktivnosti obavljaju van uticaja raznih propisa i normi koje se odnose na domicilne kompanije. Sve njih zajedničkim imenom nazivamo offshore kompanijama, a njihovo poslovanje offshore poslovanje.

Poreski rajevi obično imaju lako konvertibilnu valutu ili su povezana s lako konvertibilnom valutom. Većinom ih je konvertibilna u američkim dolarima, evrima ili funtama. Motivi odabira upravo poreskih rajeva kao mesta poslovanja mogu biti poreskog, ali i ne poreskog karaktera. Naime, uz nastojanje da se korišćenjem pogodnosti poreskog raja izvrši zakonita poreska evazija, tj. da se ne kršeći zakon plati minimalni porez ili da se uopšte ne plati, korišćenje poreskih rajeva može biti motivisano i nastojanjem da se preko ovih sedišta uspostavi trgovina sa zemljama sa kojima to nije politički moguće, ili bi u „normalnim“ prilikama vodilo nametanju ekonomskih sankcija.

Podjednako, poreski rajevi mogu biti iskorišćeni i za vođenje strategije preuzimanja preduzeća kada se ne želi stvoriti previše „gužve“ na tržištu. Isto tako, pogodnosti poreskih rajeva mogu koristiti i multinacionalne kompanije koje žele pristup nižim premijama na reosiguravajućem tržištu.

Prema nekim procenama MMF-a obim preko graničnog pranja novca iznosi između 2-5% svetskog BDP. Isto tako se procenjuje da se godišnje kroz svetski finansijski sistem opere 600 milijardi američkih dolara (Nikolić 2003).

Međutim, bez obzira na zakoniti ili nezakoniti karakter motivacije, karakteristike, odnosno prednosti poreskih rajeva uzrokuje otvaranje sve većeg broja offshore kompanija. Tome nesumnjivo pogoduje sve veći broj dostupnih informacija o pogodnostima poreskih rajeva. Zbog svega toga, u osnivanju offshore kompanija više ne prednjače multinacionalne kompanije, koje su već verni korisnik pogodnosti poreskih rajeva. Kao osnivač, danas se sve više pojavljuju i mali preduzetnici koji šta više predstavljaju najbrže rastući segment offshore poslovanja. Uzevši u obzir razne faktore poput reputacije, poslovnosti, infrastrukture, iskustva, pa do cene formiranja i održavanja, neki od najzanimljivijih poreskih rajeva su sledeće jurisdikcije: Vajoming i Delaver (SAD), Bahami, Panama, Ostrvo Man, Monako, Balize, Britanska Devičanska Ostrva itd.

Vrste poreskih rajeva

Kroz mnogo godina, sve više i više zemalja prezentiralo se kao poreski raj u nameri da promovišu turizam i privuku što više stranih investicija. Kao rezultat toga, danas postoje zemlje koje nemaju poreze ili imaju niske poreze, i ostale koje nude specijalna izuzeća ili poravnjanja za strane investitore.

U današnje vreme postoje razne vrste poreskih rajeva. Danas se uobičajno govori o četiri tipa poreskih rajeva i to:

- Poreski rajevi bez poreza,
- Poreski rajevi sa porezima samo na lokalne prihode,
- Poreski rajevi sa niskim porezima i
- Posebni poreski rajevi.

Poreski rajevi bez poreza predstavljaju istinske poreske rajeve u kojima, osim carine, uopšte ne postoje drugi porezi, kao na primer, porez na dobit i dohodak, porez na kapitalni dobitak, porez na imovinu i porez na nasledstva i poklone. Godišnje takse koje kompanije plaćaju državi ne zavise od ostvarene dobiti. Umesto klasičnog poreza na dobit izraženog u procentu, plaćaju se uglavnom takse u apsolutnom iznosu. U takvim poreskim rajevima veoma je jednostavan postupak osnivanja kompanije i administrativnog vođenja poslovanja. U ovu grupu zemalja spadaju tradicionalni poreski rajevi: Bahami, Bermudi, Kajmanska ostrvva, Nauru, Vanatu (nekada Novi Hebridi).

Poreski rajevi sa porezima samo na lokalne prihode su oni poreski rajevi u kojima se oporezuje dohodak fizičkih lica, odnosno dobit pravnih lica, ako su ostvareni iz domaćih izvora. Istovremeno, od oporezivanja je oslobođen bilo koji prijem ostvaren u inostranstvu (npr. prihod od dividendi i kamata, prihodi od izvoza lokalno proizvedene robe i sl.). Ono što je međutim, značajno naglasiti je činjenica da se zemlje koje pružaju

ovakav tip poreskih rajeva mogu podeliti na one koje osnovanim kompanijama dozvoljavaju obavljanje poslovnih aktivnosti i na sopstvenoj teritoriji i u inostranstvu, oporezujući pri tome isključivo prihode iz domaćih izvora, i na one koje od kompanija već u trenutku osnivanja zahtevaju odluku o tome da li će obavljati poslovne aktivnosti na domaćoj teritoriji, pa će shodno tome plaćati porez, ili će poslovne aktivnosti obavljati usključivo u inostranstvu i neće plaćati porez. U prvu grupu zemalja spadaju: Belize (nekada Britanski Honduras), Britanska Devičanska Ostrva, Hong Kong, Liberija, Nevis, Panama i Zapadna Samoa. Drugu grupu zemalja čine: Gibraltar, Džersi, Irska, Ostrvo Man i Mauricijus.

Poreski rajevi sa niskim porezima karakteristični su po tome što se u njima oporezuje dobit pravnih lica bez obzira gde se ostvarila, međutim, po relativno niskim poreskim stopama u odnosu na druge zemlje. Osnovnu prednost ovog tipa poreskih rajeva predstavljaju brojni ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, putem kojih lokalne kompanije mogu smanjiti iznos zadržanog poreza na prihode ostvarene u zemljama sa visokim porezima sa kojima su potpisani ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Ovu grupu čine: Barbados, Kipar, Madiera, Malta i Holandski Antili (Hrustić 2008).

Posebni poreski rajevi pružaju fizičkim ili pravnim licima neke specifične privilegije što im daje karakter poreskih rajeva za određene aktivnosti. Posebni poreski raj (special tax haven) – je zemlja koja ima poreski sistem kakav imaju i ostale zemlje, ali one imaju zakonodavstvo koje omogućava poseban tretman za određene modele (Hrustić 2011):

- Posebne poreske privilegije i poreski zakoni – Kanalska ostrva i Ostrva Man;
- Posebni poreski tretman pojedinaca – Andora i Monako;
- Posebni tretman za internacionalne poslovne kompanije – Antigua, Barbados, Grenada, Jamajka.

Uloga OECD u regulisanju poslovanja poreskih rajeva

Od 1993. godine OECD insistira na promenama u strukturi i transparentnosti rada poreskih rajeva. Uz to zahteva i razmenu informacija u vezi poreza preti sankcijama svima koji ne udovolje navedene zahteve. Ipak, potrebno je naglasiti da se kroz pritiske OECD-a, čestopostavljaju i zahtevi koje se ne pridržavaju niti same članice OECD-a. Posebno to važi za Švajcarsku i Luksemburg koje se snažno odupiru pritiscima za intenzivnijim učešćem u razmeni informacija o oporezivanju sa drugim zemljama. Šta više, za samu Švajcarsku se može kazati da sprovode štetnu poresku konkurenciju prema zemljama koje slove kao poreski rajevi. Problemi na ovom planu postojali su i kada je reč o SAD-u i njihovom odnosu prema pritiscima OECD-a. SAD su, naime, odbijale bilo kakvu saradnju sa OECD-om u pogledu poreza, naglašavajući da nikada neće podržati OECD u nastojanju da bilo kojoj zemlji diktira njen poreski sistem i da neće učestvovati u nikakvoj svetskoj harmonizaciji poreskih sistema. OECD je organizacija civilnog karaktera baš kao i autoklub, pa može vršiti nekakav uticaj, ali nema zakonska ovlašćenja da bilo šta učini.

Međutim, do snažnog zaokreta u stavovima SAD-a došlo je nakon 2001. godine. Naime, nakon terorističkog napada na Njujork, tadašnji američki predsednik Džordž Buš je zatražio i dobio nova ovlašćenja kako bi imobilizovali imovinu međunarodnog terorizma.

Sam predsednik je ta ovlašćenja nazvao „drakonskim“ upozoravajući pritom, sve finansijske institucije da će se njihova imovina tretirati kao teroristička, ukoliko ne budu sarađivale. Premda je osnovni cilj toga bio uklanjanje podrške teroristima, veliki deo odnosi se na finansijske institucije koje su poslovale u poreskim rajevima. Rezultat svega je bio znatno veći pritisak i SAD-a i evropskih zemalja na poreske rajeve, posebno na planu razmene informacija o oporezivanju. Međutim, izveštaji su pokazali da su sredstva terorističkih organizacija bila znatno više podhranjivana u offshore zemljama nego li u poreskim rajevima, što je išlo u prilog svima onima koji su tvrdili da ušteda u oporezivanju ne predstavlja nikakav važniji motiv terorista.

U kontekstu razmatranja, stavova međunarodne javnosti prema poreskim rajevima spomenućemo i aktivnosti grupe razvijenih zemalja G7 na čiju je inicijativu došlo do osnivanja FSF-a (Financial Stability Forum) i FATF-a (Financial Action Task Force), organizacije koje su se direktno bavile problematikom poreskih rajeva. FSF je osnovao radnu grupu čiji je zadatak bio (Nikolić 2003):

- Razmatranje korišćenja poreskih rajeva kroz njihov uticaj na stabilnost finansijskog sistema;
- Procenjivanje u kojoj se meri poreski rajevi pridržavaju međunarodno prihvaćenih standarda;
- Kontaktiranje sa najproblematičnijim poreskim rajevima u cilju davanja saveta kako bi se približili međunarodnim standardima.

Razultat rada ove radne grupe bio je izveštaj usvojen 2000. godine u kojem su poreski rajevi klasifikovani prema stepenu saradnje, nazora i približavanju svetskim standardima u tri grupe. Prvu grupu čine poreski rajevi koje karakteriše visoki stepen saradnje i nadzora i pridržavanje međunarodnim standardima.

Drugu grupu čine poreski rajevi koje poseduju procedure nadzora i saradnje, ali je njihova primena daleko ispod međunarodnih standarda. Treću grupu poreskih rajeva predstavljaju rajevi sa niskim stepenom nadzora i niskim, ili nikakvim, stepenom saradnje sa offshore zemljama. Sve zemlje koje su odbile da učestvuju u razmeni informacija o novčanim transferima FATF uvrštava na tzv. „crnu listu“ i objavljuje u svojim redovnim izveštajima.

Tako su, na primer, na ovoj listi prema izveštaju od 13.03.2003. bile sledeće zemlje: Kukova ostrva, Egipat, Gvatemala, Indonezija, Mjanmar, Nauru, Nigerija, Filipini, Sent Vinsent, Grenlanda i Ukrajina.

Kakve su posledice ovih „crnih lista“? Posledice su u vezi poslovnih subjekata koji bi se odlučili otvoriti offshore kompaniju u nekoj od zemalja koje su na listi. Naime, u tom slučaju bi imali velike poteškoće kod otvaranja bankovnog računa te offshore kompanije u najvećem broju razvijenih zemalja u svetu, uključujući i Evropsku uniju. Značajno je naglasiti da je članstvo u FATF-u danas elitnog karaktera i okuplja 29 zemalja članica i da nije otvoreno za offshore zemlje, odnosno za poreske rajeve.

FATF je dao „izjavu“ 25. februara 2009. godine ističući zabrinutost i podsticanje veće usklađenosti u ovim zemljama: Iran, Pakistan, Turkmenistan, Uzbekistan. Panama je javno tvrdila da je u skladu sa OECD-ovim zahtevima, nakon što je drugih 70 zemalja

OECD-a potpisalo sporazum. Na sastanku G20 kao uslov za pristajanje na predloge Kine je dobila izuzeće za crnu listu za Hong Kong i Makao, kao i Velika Britanija za svoja Kanalska ostrva, odnosno za Džersi i Girsni. Venecuela, Bolivija, Peru, Ekvador, Kuba, arapske zemlje i drugi se ne pojavljuju na nekoj od lista uopšte. Trenutno je neverovatno da bi Venecuela, Bolivija, Ekvador, Kuba, arapske zemlje itd sarađivale sa SAD-om za razmenu informacija. To pokazuje koliko je zapravo površna OECD-ova lista. Mnoge zemlje neće pristati na ovo najnovije kontrolisanje OECD-a i G20.

Na samitu G20 u Londonu 2. aprila 2011. godine G20 zemlje su se dogovorile da definišu crnu listu poreskih rajeva, kako su navodili po četiri klasifikacije, na osnovu usklađenosti sa „međunarodno dogovorenim poreskim standardima“. U popisu, OECD-a, koji je ažuriran na dan 2. aprila 2011. godine u vezi sa G20 sastankom u Londonu. Dalje promene su napravljene na listi 7. Aprila 2011. Godine uklanjanjem zemalja iz nesaradujuće kategorije. Urugvaj je u početku klasifikovan kao nekooperativan. Međutim, nakon žalbe OECD-u, izjavio je da su ispunili poreska pravila transparentnosti i time se preselio u kooperativne zemlje. Dana 7. Aprila 2011. Godine, OECD je preko tadašnjeg glavnog sekretara Angela Gurijsa, najavio da će se Kostarika, Malezija, Filipini i Urugvaj ukloniti sa crne liste nakon što su napravili „punu opredeljenost za razmenu informacija sa OECD standardima“. Uprkos pozivima francuskog predstavnika Nikolasa Sarkozija za Hong Kong i Makau da budu uključeni odvojeno od Kine na spisak, ali oni još nisu uključeni samostalno, iako se očekuje da će biti dodati kasnije. Vlade zemalja članica ovaj dogovor za strožije kažnjavanje široko podržavaju, iako nisu univerzalne. Luksemburški predsednik vlade Žan- Klod Junker je kritikovao listu, navodeći da „nema kredibilitet“, ako ne uključuje različite države SAD-a koje pružaju osnivanje infrastrukture koja se ne razlikuje od aspekata čistih poreskih rajeva.

Zaključak

Poreski rajevi su u današnjem svetu nezaobilazni faktor, kako u poslovanju, tako i u planiranju. Poreski rajevi su sada prisutni u celom svetu i svojim pogodnostima „čine uslugu“ svim glavnim svetskim komercijalnim i finansijskim centrima. Možemo slobodno reći da ne postoji velika organizacija, kompanija, banka koja ne posluje preko poreskih rajeva, tj. preko offshore poslovanja. Kao što je rečeno, nastale su zbog stalnog pritiska i rasta poreza u razvijenim zemljama. Tu su se pojavile nerazvijene zemlje, koje su postale poreski rajevi tako što su iskoristile poresku politiku razvijenih zemalja i tako učinile svoje male zemlje konkurentnijim u ekonomskom smislu na globalnom tržištu.

Uprkos velikim pritiscima od međunarodnih zajednica, pogotovu iz zemalja Evropske Unije, popularnost poreskih rajeva uopšte ne jenjava, čak se njihova popularnost sve više širi. Kao što smo primetili, poreski rajevi su postali uobičajno mesto za smanjenje poreskih obaveza velikih kompanija. Razlog svega toga je što veća dobit. Logički razmišljano, zašto bi neko izdvajao više novca za porez, kad preko poreskih rajeva može dvostruko, trostruko, ili ne mora uopšte platiti porez, za razliku od svoje matične države. OECD očigledno nije još uvek spreman za borbu protiv poreskih rajeva, jer se neke od njegovih članica kao što su: Ujedinjeno Kraljevstvo, Švajcarska, Irska, zemlje Beneluksa smatraju poreskim rajevima. Uz sve ovo, finansijska kriza je oslabila SAD i Zapadnu Evropu, što je dalo još više prostora kreditorskim državama. Neke od tih država su već

postale, ili će postati poreski raj, kao što su Singapur i Hong Kong. Međutim, pritisak na poreske rajeve se nastavlja.

Literatura

1. Addison T.V. 2009. Shooting Blanks: The War on Tax Havens, Indiana Journal of Global Legal Studies 16, (2): 703-727.
2. Hines J.R. 2007. Tax Havens, Michigan Ross School of Business Working Paper, 3.
3. Hrustić H. 2008. Oblici poslovanja u zemljama poreskog raja, Pravo i privreda 45: 39-54.
4. Hrustić H. 2008. Zemlje poreskog raja i oblici poslovanja u njima, Računovodstvo 52: 62-71.
5. Hrustić H., Poreska harmonizacija u Evropskoj Uniji, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011.
6. Nikolić N. 2003. Porezna utočišta – finansijske oaze globaliziranog svijeta, Ekonomski fakultet, Split.
7. Johannesen N., and Zucman, G. 2012. The End of Bank Secrecy? An Evaluation of The G20 Tax Haven Crackdown. Paris School of Economics, Working paper, 04.
8. Workman, D.J. 1982. The Use of Offshore Tax Havens for the Purpose of Criminally Evading Income Taxes. Journal of Criminal Law and Criminology (1973-), 73(2): 675.

OCCURRENCE AND DEVELOPMENT OF TAX PARADISE

Stevan Dejovic²

Abstract

Drastic degradation and the fact that more and more in the world try to avoid the obligations of taxpayers towards the state, the main reason for selecting tax regimes as a subject of research. The tax system is the basis for financing the state cash register of any modern state. In contrast, taxpayers are trying to ease their tax burden as much as possible, regardless of whether they operate on a national or international level. From the very beginning of taxation, tax evasion or avoidance of tax payments also occurred. The methodology used in the paper is typical for research in the field of social sciences and includes analysis, synthesis, comparative, inductive and historical analysis, using relevant domestic and foreign sources. The survey shows the history of the creation of tax paradise, characteristics and types of tax paradise, as well as the role of the Organization for European Cooperation and Development in taxation operations.

² Stevan Dejovic, Serbian Armed Forces, Central logistic base, 1. Warehouse Battalion, Mije Kovačevića no. 5, Belgrade, Serbia, Phone: +381 64 176 27 03, E-mail: stju.yzfr1@gmail.com

Key words: *tax paradise, tax evasion, offshore company.*

Datum dolaska (Date received): 20.06.2018.

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.07.2018.

UTICAJ INVESTICIONOG POTENCIJALA BANAKA NA DUGOROČNO STAMBENO KREDITIRANJE SISTEMA ODBRANE¹

Biljana Ivanova², Lidijana Barjaktarović³, Ilija Ivanov⁴

Pregledni rad
UDK: 336.717.061(497.11)
336.77:332.2

Apstrakt

Usvajanjem programa za rešavanje stambenog pitanja profesionalnih vojnih lica sistema odbrane Republike Srbije putem dugoročnih kredita, realizacija stambenog kreditiranja započela je preko banaka zaključivanjem Ugovora. Povećanje efikasnosti realizacije ovih ugovora stvara potrebu za analizom tržišta, kako bi se ovladalo informacijama koje su od koristi prilikom planiranja rashoda iz budžeta Republike Srbije.

Cilj ovog rada je da prikaže karakteristike tržišne strukture, intenzitet konkurencije i njihov pojedinačni uticaj u bankarskom sektoru Srbije. Njihov odnos se može sagledati praćenjem stepena koncentracije tržišta, što može imati uticaja na donošenje odluka kod odabira privrednog subjekta sa kojim će ugovor o stambenom kreditiranju biti realizovan.

Ključne reči: banke, koncentracija, investicioni potencijal, kreditiranje, sistem odbrane.

JEL: G24

Uvod

Poslovanje banaka je vrlo osetljivo, jer može biti uzrok nestabilnosti bilo koje tržišne ekonomije. Čak i bankrotstvo neke banke sa malim tržišnim učešćem može generisati finansijsku nesigurnost, jer deponenti mogu, usled čitavog stanja, da svoje depozite u drugim bankama postepeno povlače. U savremenim uslovima koncept univerzalnog bankarstva postaje dominantan, dovodi do porasta broja i vrste bankarskih proizvoda, i na taj način povećanja rizika u bankarskom poslovanju (Fabris, 2006).

Prema Maleševiću (2011), banke se dele na depozitne, odnosno komercijalne, investicione i hipotekarne. Savremeni uslovi tržišnog stanja, uslovljavaju da dominiraju banke univerzalnog karaktera, i na taj način omogućavaju da banke iskoriste najveće benefite depozitnih i investicionih banaka. U cilju zadržavanja visokih stopa profitabilnosti, banke se opredeljuju za povećanje asortimana proizvoda npr. oblast osiguranja, i na taj način banke polako zadiru u sektor kompanija u oblasti osiguranja.

¹ Ovaj članak je proistekao iz istraživačkog rada u okviru projekta "Razvoj finansijske službe Vojske Srbije od 1985. do 2015.godine" koji se finansira sredstvima Ministarstva odbrane Republike Srbije. Projekat se vodi pod evidencionim brojem VA-DH5/17-19.

² Biljana Ivanova M.A., Univerzitet odbrane u Beogradu, Pavla Jurišića Šturma 33, Beograd, Srbija, email: lolabgdyu@hotmail.com

³ Vanredni profesor, dr Lidija Barjaktarović, Univerzitet Singidunum, Danijelova br. 32, Beograd, Srbija, email: lbarjaktarovic@singidunum.ac.rs

⁴ Ilija Ivanov, Univerzitet Singidunum, Danijelova br. 32, Beograd, Srbija.

Za potrebe sistema odbrane Republike Srbije najveći značaj imaju investicione banke. Investicione banke se ne samo nazivom već i poslovnom funkcijom izdvajaju u odnosu na ostale tipove banaka. Reč je o bankarskom subjektu koji u svom finansijskom potencijalu raspolaže pretežno kvalitativnim (dugoročnije vezanim za banku) sredstvima, iz kojih banka može da finansira razvojne potrebe klijenata, odnosno, banka raspolaže sredstvima, plasirajući ih na duži rok. U savremenim uslovima poslovanja takvi investicioni fondovi, uglavnom za javni sektor investitora, prisutni su u većoj ili manjoj meri u bankarskoj praksi, bez obzira na isključivu specijalizaciju pojedinih banaka za te poslove.

Analizom tržišta stambenih kredita, kao i potrebe za poboljšanjem životnog standarda profesionalnih pripadnika Ministarstva odbrane i Vojske Srbije, od strane Vlade Republike Srbije preduzet je niz mera radi poboljšanja uslova kreditiranja prilikom rešavanja pitanja profesionalnih pripadnika Vojske Srbije. Sredstva namenjena za subvencionisanje stambenih kredita pripadnika sistema odbrane Republike Srbije, predviđena su Programom dugoročnog stambenog kreditiranja profesionalnih vojnih lica Vojske Srbije. Ovim se postiže poboljšanje životnog standarda profesionalnih vojnih lica s jedne strane, odnosno, plasiranje dugoročnih kredita investicionih banaka s druge strane, a kao rezultat dolazi do povećanja bruto domaćeg proizvoda.

Struktura investicionog potencijala banaka

U strukturi bankarskih poslova preovladavaju depozitni i kreditni poslovi, koji najbliže i determinišu ciljnu funkciju poslovnog interesa banke.

Investicioni potencijal banaka može se podeliti na kratkoročni (obrotni) i dugoročni (investicioni) potencijal namenjen svim oblicima plasmana sredstava banke. Kako bi se obezbedilo održavanje strukture bilansne ravnoteže investicionog potencijala potrebno je da banke, na osnovu kratkoročne sposobnosti dodeljuju kratkoročne kredite, a na osnovu stanja dugoročne sposobnosti da emituju dugoročne plasmane. Ovaj odnos se može prikazati na sledeći način:

kratkoročni plasmani=kratkoročni izvori sredstava

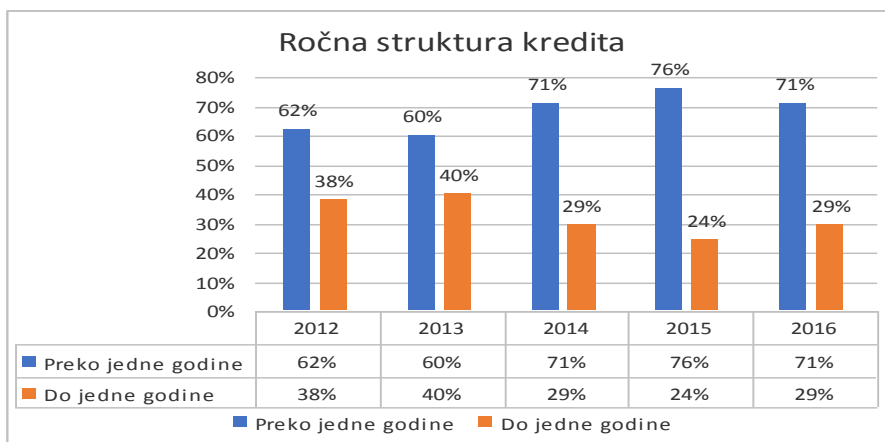
dugoročni plasmani=dugoročni izvori sredstava

Banke u praktičnom delovanju i poslovnoj aktivnosti nemaju stalno takvo stanje ravnoteže strukture izvora sredstava i strukture plasmana. Dinamički gledano, i kratkoročno i dugoročno stanje strukturnog debalansa postoji u bankarskom poslovanju, tj. sredstva se preusmeravaju iz jednog kvaliteta izvora u drugi kvalitet plasmana (najčešće se deo kratkoročnih izvora usmerava za kratkoročne plasmane).

Struktura kredita bankarskog sektora Srbije

Posmatrano po preostaloj ročnosti, struktura bruto kredita za posmatrani period 2012.-2016. godine nije značajnije promenjen. Udeo kratkoročnih i dugoročnih bruto kredita je neznatno povećan (Grafikon 1).

Grafikon 1. Ročna struktura kredita bankarskog sektora Republike Srbije u periodu 2012.-2016.

Izvor: Prikaz autora

Prema dospeću kredita do jedne godine, može se primetiti neznatno povećanje kredita čije je dospeće od 6-12 meseci. Kod ostalih kredita, čije je dospeće do 6 meseci, prema analiziranom periodu, vidi se blagi trend pada (Tabela 1).

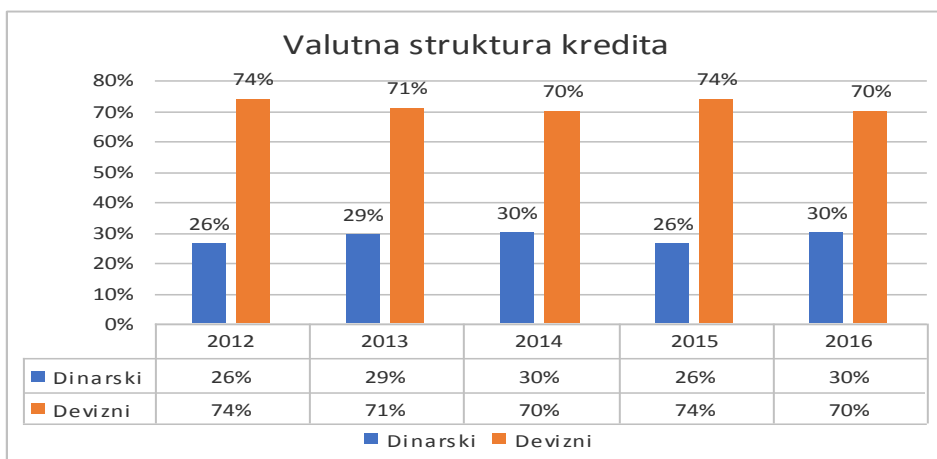
Tabela 1. Ročna struktura kredita bankarskog sektora Srbije u periodu 2012.-2016.

Ročna struktura kredita bankarskog sektora Srbije										
Godina	Kredit									
	Preko jedne godine		Do jedne godine							
			Pristigli		Do 3 meseca		3 do 6 meseci		6 do 12 meseci	
	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd
2012	62%	1195	13%	254	9%	175	7%	136	9%	182
2013	60%	1120	13%	249	12%	218	4%	84	11%	210
2014	71%	1165	7%	121	9%	140	3%	56	10%	172
2015	76%	1243	5%	80	4%	66	5%	81	10%	166
2016	71%	1405	9%	171	5%	103	4%	84	11%	210

Izvor: Narodna banka Srbije

U posmatranom periodu 2012.-2016. godine, udeo deviznih i devizno indeksiranih kredita iznosi 70% i više (Grafikon 2), ali sama valutna struktura bruto kredita ovog perioda nije značajnije promenjena.

Grafikon 2. Valutna struktura kredita bankarskog sektora Republike Srbije u periodu 2012.-2016.

Izvor: Prikaz autora

Dominantna valuta indeksacije kredita u bankama u Srbiji je evro, sa udelom od preko 60%. Slede krediti u švajcarskim francima sa udelima od trendom smanjenja od 7% u 2012. godini ka 5% u 2016. godini. Zatim, idu krediti u američkim dolarima od 1-2%, odnosno, čiji iznos, zajedno sa švajcarskim francima, ne prelazi 10% (Tabela 2).

Tabela 2. Valutna struktura kredita bankarskog sektora Srbije od 2012.-2016.

Valutna struktura kredita bankarskog sektora Srbije					Devizna struktura kredita bankarskog sektora Srbije									
	Dinarski		Devizni			EUR		CHF		USD		Ostalo		
	%	mlrd	%	mlrd		%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd	
2012	26	506	74	1417	2012	63	1210	7	130	-	-	4	77	
2013	29	547	71	1334	2013	62	1161	6	114	1	21	2	38	
2014	30	494	70	1159	2014	61	1015	6	99	2	31	1	14	
2015	26	430	74	1205	2015	66	1077	6	93	2	28	-	7	
2016	30	583	70	1390	2016	64	1258	5	98	1	28	-	6	

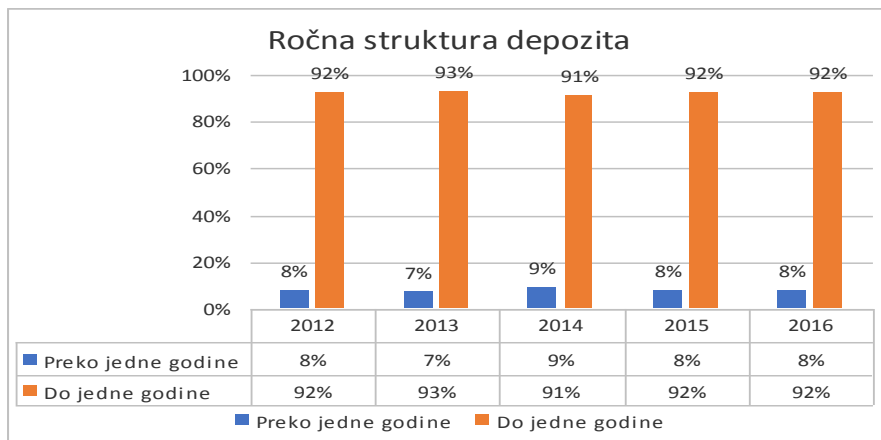
Izvor: Narodna banka Srbije

Vizuelno prikazanim rezultatima može se konstatovati da je u bankarskom sektoru Republike Srbije ročna i valutna struktura kredita u analiziranom periodu relativno stabilna. Krediti sa rokom otplate dužim od godinu dana dominiraju u ročnoj strukturi, dok devizni krediti i/ili krediti sa valutnom klauzulom dominiraju u valutnoj strukturi.

Struktura depozita bankarskog sektora Srbije

Ukupni primljeni depoziti banaka na kraju posmatranog perioda 2012.-2016. godine prikazuju konstantnost gledano u procentima (grafikon br. 3), dok nominalan rast ide sa 1700 mlrd na 2.252,4 mlrd din, što predstavlja povećanje za preko 500 mlrd din u odnosu na prvu godinu posmatranja. Tokom cele 2016. godine primljeni depoziti su povećani za skoro 50 mlrd din.

Grafikon 3. Ročna struktura depozita bankarskog sektora Republike Srbije u periodu 2012.-2016.

Izvor: Prikaz autora

Kratkoročno deponovana sredstva čine većinski deo primljenih depozita banaka u Srbiji (tabela 3). Preko polovine svih depozita bankarskog sektora su depoziti po viđenju, slede depoziti sa preostalom ročnošću do jedne godine, dok depoziti sa preostalom ročnošću preko godinu dana učestvuju sa 8% u ukupnim depozitima. Povećanje učešća jedne godine u odnosu na drugu primetno je kod depozita, odnosno, konstantan rast sa 59% 2012. godine na 74% u 2016. godini. Smanjenje je evidentirano kod kratkoročno oročenih depozita. Kada se struktura depozita posmatra po inicijalnoj (ugovorenoj) ročnosti i dalje su dominantna kategorija depoziti po viđenju, potom depoziti ugovoreni do jedne godine, a onda slede depoziti čiji je ugovoren rok na preko godinu dana.

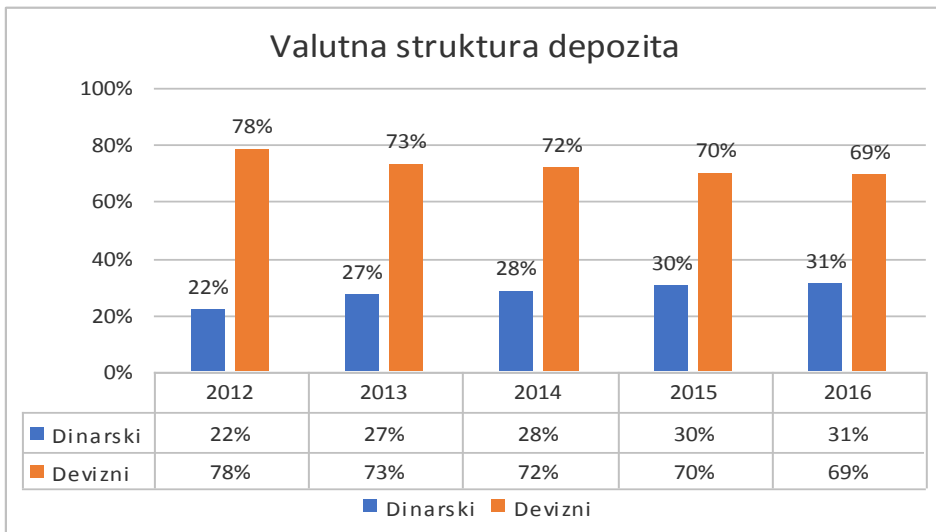
Tabela 3. Ročna struktura depozita bankarskog sektora Srbije u periodu 2012.-2016.

	Preko jedne godine		Do jedne godine					
			Do 3 meseca		Od 3 do 6 meseci		Od 6 do 12 meseci	
	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd	%	mlrd
2012	8	139	59	998	10	177	23	385
2013	7	128	61	1058	10	172	22	370
2014	9	172	64	1207	8	156	19	356
2015	8	167	70	1395	7	144	15	303
2016	8	172,5	74	1676,2	6	142	12	261,7

Izvor: Narodna banka Srbije

Na kraju posmatranog perioda 2012.-2016. godine može se primetiti da je udeo deviznih i devizno indeksiranih depozita je opao (grafikon 4), sa 78% na 69% i pored nominalnog povećanja za preko 200 mlrd din. u odnosu na povećanje dinarskih depozita sa 22% na 31% i nominalnim povećanjem od preko 300 mlrd din. za posmatrani period.

Grafikon 4. Valutna struktura depozita bankarskog sektora Republike Srbije u periodu 2012.-2016.

Izvor: Prikaz autora

Dominantna valuta je evro, sa udelom u ukupnim deviznim i devizno indeksiranim depozitima od preko 60% i beleži konstantan pad od 10% u posmatranom periodu, iako je nominalna vrednost depozita povećana. Ostatak deviznih i devizno indeksiranih depozita većinom se odnosi na depozite u američkim dolarima i švajcarskim francima i tu je zabeležen blagi rast (tabela 4).

Tabela 4. Valutna struktura depozita bankarskog sektora Srbije u periodu 2012.-2016.

Valutna struktura depozita bankarskog sektora Srbije									
Godina	Depoziti								
	Dinarski		Devizni			EUR		Ostale valute	
	%	mlrd	%	mlrd		%	mlrd	%	Mrld
2012	22	381	78	1317	2012	71	1204	7	113
2013	27	461	73	1266	2013	67	1163	6	103
2014	28	528	72	1364	2014	66	1249	6	115
2015	30	599	70	1411	2015	63	1263	7	148
2016	31	691,1	69	1561,3	2016	61	1386,7	8	174,6

Izvor: Narodna banka Srbije

Merenje koncentracije primenom Herfindal-Hiršmanovog indeksa (HHI)

Herfindal-Hiršmanov indeks je jedan od najčešće korišćenih pokazatelja nivoa koncentracije, jer uzima u obzir učešće svih banaka kao i nivo tržišnog učešća između konkurenata. Matematički Herfindal-Hiršmanov indeks se predstavlja kao zbir kvadrata tržišnog učešća svih banaka koje se analiziraju na određenom tržištu. Kvadriranjem udela svake banke na tržištu banke sa većim tržišnim učešćem postaju mnogo značajnije u poslovnom prostoru.

Izračunavanje HHI može se prikazati na sledeći način:

$$HHI = \sum_{i=1}^n x_i^2$$

Odnosno:

$$HHI = x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 + \dots + x_n^2$$

Pri čemu je:

$$x_i = \frac{q_i}{Q} \cdot 100$$

n- broj preduzeća,

x_i - tržišno učešće i-tog preduzeća, odnosno, učešće banke "i" u okviru skupa od n banaka,

$i = 1, \dots, n$ – ukupan broj banaka na tržištu koje se analizira,

q_i ponuda i-tog preduzeća, a

Q ponuda cele grane.

Uloga ovog indeksa se ogleda u tome što on daje posebnu važnost preduzećima sa velikim tržišnim učešćem iako uvažava pojedinačna tržišna učešća svih preduzeća jer velika preduzeća u značajnoj meri povećavaju njegovu vrednost (Lipczynski i Wilson, 2001., str. 110).

Prema Kostiću (2008), kako bi se dobili što verodostojniji rezultati treba koristiti podela tržišnih struktura uz korišćenje Herfindal-Hiršmanovog indeksa prema tabeli 5:

Tabela 5. Vrednost HHI indeksa

<i>Vrednost HH indeksa</i>	<i>Stepen koncentracije ponude</i>
$HHI < 1000$	<i>Nekoncentrisana (nisko koncentrisana) ponuda</i>
$1000 \leq HHI < 1800$	<i>Srednje koncentrisana ponuda</i>
$1800 \leq HHI < 2600$	<i>Visoko koncentrisana ponuda</i>
$2600 \leq HHI < 10000$	<i>Veoma visoko koncentrisana ponuda</i>
$HHI = 10000$	<i>Monopolski koncentrisana ponuda</i>

Izvor: Kostić, 2008

Prilikom merenja tržišne koncentracije u bankarskom sektoru postoji obilje pokazatelja koji mogu da se razmatraju, ali glavno pitanje u računanju pokazatelja jeste koliki broj banaka analizirati. U praksi industrijske analize obično se koriste pokazatelji za četiri, pet, osam ili deset najvećih preduzeća u jednoj industriji. Za analizu bankarskog sektora Srbije uzeti su podaci za deset najvećih banaka Srbije (tabela br. 6).

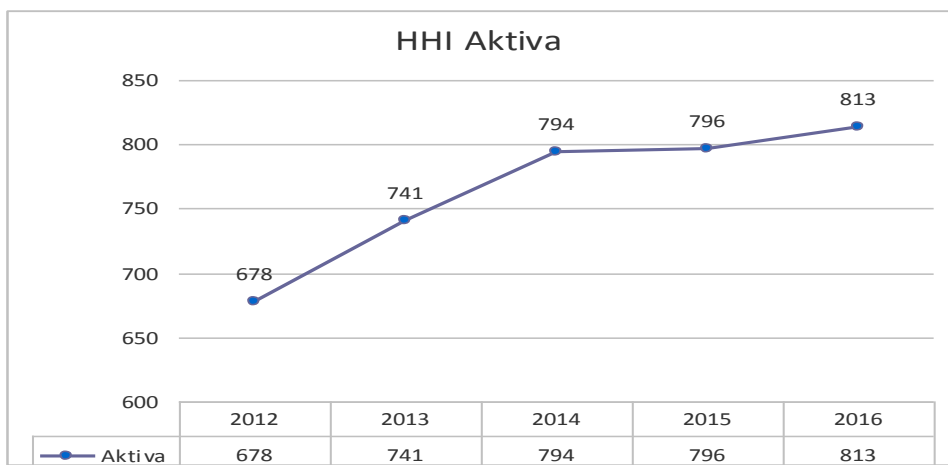
Tabela 6. Rang lista 10 najvećih banaka prema kriterijumu bilansne aktive od 2012.-2016.

	Rang	2016	2015	2014
Banca Intesa A.D.- Beograd	1	551.415.772	487.799.169	472.957.281
Komercijalna banka A.D.- Beograd	2	400.017.469	391.856.849	406.261.524
Unicredit Bank Srbija A.D.- Beogra	3	332.232.134	308.283.811	265.272.463
Raiffeisen Banka A.D.- Beograd	4	254.024.727	234.426.451	224.133.732
Societe Generale banka Srbija A.D.- Beograd	5	235.782.902	230.537.473	222.310.801
Agroindustrijska komercijalna banka AIK banka A.D.- Beograd	6	183.736.050	179.078.758	173.301.270
Eurobank A.D.- Beograd	7	150.632.691	142.369.152	146.178.582
Erste Bank A.D.- Novi Sad	8	142.916.481	117.487.765	97.752.521
Banka Poštanska štedionica A.D.- Beograd	9	133.096.427	129.865.797	113.289.002
Vojvodanska banka A.D.- Novi Sad	10	125.897.999	120.328.157	123.201.619

Izvor: Narodna banka Srbije

Može se uočiti da je *Banca Intesa a.d.* Beograd tržišni lider u posmatranom periodu.

Grafikon 5. HHI aktive bankarskog sektora Srbije za period od 2012.-2016.godine

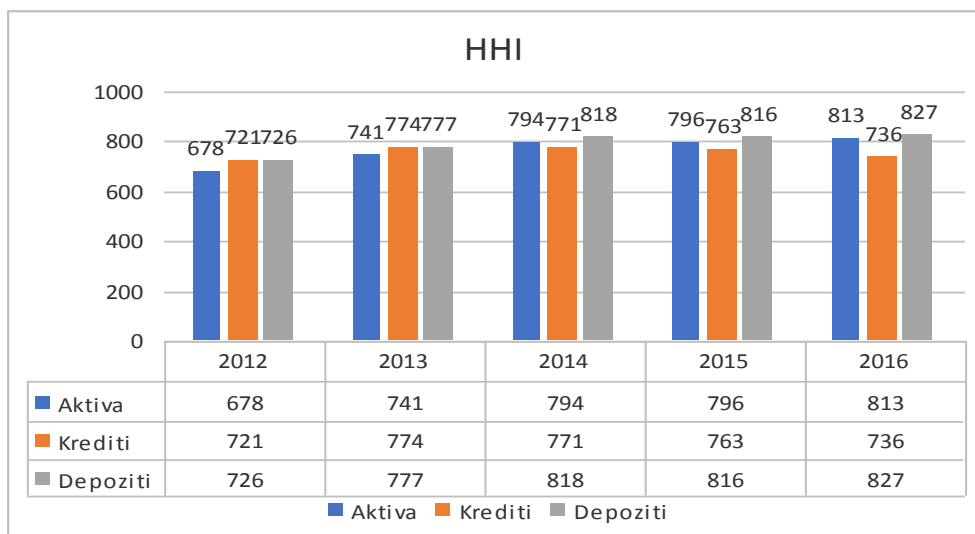

Izvor: Prikaz autora

Bankarsko tržište Srbije i dalje odlikuje zadovoljavajući stepen konkurencije i niska koncentracija aktivnosti. Vrednost Herfindal-Hiršmanovog indeksa ukazuje na odsustvo

koncentracije u posmatranoj kategoriji (grafikon 5). Iako je primetan trend rasta u posmatranim godinama, vrednost pokazatelja do 1.000 ukazuje na odsustvo koncentracije u bankarskom sektoru Republike Srbije u analiziranom periodu.

Grafikon 6. Pokazatelj koncentracije bankarskog sektora Srbije u periodu 2012.-2016.

Izvor: Prikaz autora

Bankarsko tržište Srbije odlikuje zadovoljavajući stepen koncentracije. Vrednost Herfindal-Hiršmanovog indeksa ukazuje na odsustvo koncentracije u svim posmatranim kategorijama (Grafikon 6). Gledano na vremenski period od 2012.-2016. godine, najviše vrednosti Herfindal-Hiršmanovog indeksa zabeležene su kod depozita, dok je najniža vrednost zabeležena kod kredita.

Program dugoročnog stambenog kreditiranja profesionalnih pripadnika sistema odbrane

Za potrebe dugoročnog stambenog kreditiranja pripadnika sistema odbrane Republike Srbije su predviđena budžetom i ona iznose minimalno 14%, a maksimalno 25% od cene nekretnine za veličinu kredita. Pored ovog iznosa koji pokriva učešće ostatak kredita obezbeđuje poslovna banka za koju se opredeli svaki komitent.

Tabela 7. Pregled banaka koje su učestvovalе u realizaciji Programa dugoročnog stambenog kreditiranja profesionalnih vojnih lica Vojske Srbije u periodu od 2008.-2017.

P.бр.	Банка	Година												Напомена
		2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2016.а	2017.		
1.	SOCIETE GENERALE BANKA SRBIJA AD BEOGRAD	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
2.	AIK BANKA AD BEOGRAD	x				x	x	x						
3.	ADDIKO BANK AD BEOGRAD	x	x	x	x	x	x		x	x			8.7.2016. год. HYPO ALPE-ADRIA-BANK је променила пословно име у ADDIKO BANK	
4.	BANCA INTESA AD BEOGRAD	x			x							x		
5.	EUROBANK AD BEOGRAD	x	x	x						x	x	x	Скинут суфикс EFG	
6.	ERSTE BANK AD NOVI SAD	x								x				
7.	RAIFFEISEN BANKA AD BEOGRAD	x												
8.	KOMERCIJALNA BANKA AD BEOGRAD	x								x	x	x		
9.	HALKBANK AD BEOGRAD	x											22.10.2015. год. Чаџанска банка је променила пословно име у HALKBANK	
10.	NLB BANKA AD BEOGRAD			x	x	x								
11.	SBERBANK				x								У септембру 2011. год. Sberbanka је преузела 100% деоница Volksbanke	
12.	EXPOBANK AD BEOGRAD	x											2.6.2017. год. Marfin banka је променила пословно име у Expobank	
13.	UNICREDIT BANK SRBIJA AD BEOGRAD									x				
14.	BANKA POŠTANSKA ŠTEDIONICA AD BEOGRAD											x		
15.	KBC banka	x	x	x	x	x							Кредити који су подигнути у KBC банци преузела је и даље и спроводи Societe Generale banka	

Izvor: Ministarstvo odbrane Republike Srbije

U tabeli 7 prikazan je pregled banaka koje su učestvovalе u realizaciji Programa dugoročnog stambenog kreditiranja profesionalnih vojnih lica Vojske Srbije u periodu od 2008.-2017.godine. Bitno je napomenuti da su banke menjale svoje poslovanje. Godine 2016. HYPO-ALPE-ADRIA-BANK promenila je poslovno ime u ADDIKO BANK, 2015. godine Čačanska banka promenila je poslovno ime u HALKBANK, 2011. godine SBERBANKA preuzela je 100% deonica Volksbanke, 2017. godine Marfin banka promenila je poslovno ime u Expobank, dok su krediti koji su podignuti u KBC preuzeti od strane Societe Generale banke.

Zaključak

Zaključci istraživanja u ovom radu baziraju se na analizi bankarskog sektora Srbije, kao i na proračunu vrednosti Herfindal-Hiršmanovog indeksa (HHI). Na taj način se dobijaju odnosi koji predstavljaju ponudu grane kao osnovu u odlučivanju, odnosno, podaci o mogućim ulaganjima ili odustajanjima. Ekonomska kriza izazvala je da banke povećaju rezervisanja za gubitke iz poslova vezanih za plasiranje dugoročnih kredita. Banke sa velikom tržišnom moći mogu uticati na kontrolu investicija u pojedinim sferama, menjajući nivo konkurencije u toj zemlji. Pogotovo to važi za nove, inovativne projekte, kao što je kreditiranje kupovine, odnosno, izgradnje stambenog objekta za profesionalna vojna lica Vojske Srbije. Bankarsko tržište Srbije odlikuje zadovoljavajući stepen konkurencije i niska koncentracija aktivnosti. Iako je primetan trend rasta vrednosti Herfindal-Hiršmanovog indeksa, vrednost pokazatelja do 1.000 uslovljava

zaključak da je mala koncentracija u posmatranom sektoru. Dakle, bankarsko tržište Srbije odlikuje zadovoljavajući stepen konkurencije i umerena koncentracija aktivnosti, što je dobar preduslov za ispunjenje uslova zainteresovanih strana, odnosno, za usmeravanje sredstava iz budžeta Republike Srbije kod realizacije stambenog kredita za profesionalna vojna lica Vojske Srbije.

Literatura

1. Barjaktarović S. 2006. Investiciono bankarstvo i tržište hartija od vrednosti, Zadužbina Andrejević, Beograd
2. Bikker J.A. 2004. Competition and efficiency in a unified European banking market, Edward Elgar Publishing, Cheltenham
3. Đukić Đ., Bjelica V., Ristić Ž. 2006. Bankarstvo, Ekonomski fakultet, Beograd
4. Fabris N. 2006. Centralno bankarstvo u teoriji i praksi, Centralna banka Crne Gore, Podgorica
5. Hadžić M. 2013. Bankarstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd
6. Kostić M. 2008. Merenje koncentracije ponude grane. Ekonomski horizonti 1, (10): 89-108.
7. Kostić M. 2009. Analiza koncentracije ponude u sektoru osiguranja u Srbiji. Industrija 2, (37): 59-77.
8. Krstić S. 2016. Značaj institucije Centralne banke za nacionalnu ekonomiju. ODITOR 2, (2): 18-26.
9. Lipczynski J., Wilson J. 2001. Industrial Organisation- An Analysis of Competitive Markets. Prentice Hall, Harlow
10. Milojević, I., Mihajlović, M., Cvijanović, M. 2012. Impact of organizational failure of relevance consolidated budget. Ekonomika poljoprivrede 1, (59): 63-71.
11. Mihajlović M., Krstić S., Šegrt S., Pavlović D., Jovanović D., Simeunović T. 2016. Economic analysis of the influence of milk market concentration on procurement efficiency in the defense system. Ekonomika poljoprivrede 3, (63): 973-986,
12. Mishkin S. 2006. Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta- sedmo izdanje. Data status, Beograd
13. Ristić K., Komazec S., Ristić Ž. 2016. Monetarni i bankarski menadžment, EtnoStil, Beograd
14. Rose S.P., Hudging C.S. 2005. Bankarski menadžment i finansijske usluge, Data status, Beograd
15. Živković A., Stankić R., Marinković S. 2012. Bankarsko poslovanje i platni promet, Ekonomski fakultet, Beograd

Internet:

<http://www.apr.gov.rs/>, datum pristupa 18. januar 2018.

<https://thebanks.eu/banks/18517>, datum pristupa 19. mart 2018.

<http://www.bancaintesa.rs/pocetna.1.html>, datum pristupa 19. mart 2018.

<http://www.posted.co.rs/>, datum pristupa 19. mart 2018.

<https://www.erstebank.rs/>, datum pristupa 19. mart 2018.

<https://www.eurobank.rs/pocetna.1.html>, datum pristupa 19. mart 2018.

<http://www.kombank.com/en>, datum pristupa 19. mart 2018.

<http://lukoil.rs/sr/About/ObligatoryInformationDisclosure>, datum pristupa 18. januar 2018.

<http://mcb.rs/>, datum pristupa 03. mart 2018.
<http://www.mre.gov.rs/>, datum pristupa 03. mart 2018.
<https://www.nis.eu/lat/>, datum pristupa 18. januar 2018.
<http://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html>, datum pristupa 28. februar 2018.
<https://www.nlb.rs/>, datum pristupa 03. mart 2018.
<http://www.omv.co.rs/portal/01/rs/private>, datum pristupa 18. januar 2018.
<https://www.raiffeisenbank.rs/>, datum pristupa 19. mart 2018.
<https://www.societegenerale.rs/>, datum pristupa 19. mart 2018.
<https://www.unicreditbank.rs/rs/pi.html>, datum pristupa 19. mart 2018.
<https://www.voban.co.rs/en>, datum pristupa 19. mart 2018.

EFFECT OF INVESTMENT POTENTIAL OF BANKS ON LONG-TERM RESIDENTIAL CREDITURE OF THE DEFENSE SYSTEM

Biljana Ivanova⁵, Lidijana Barjaktarović⁶, Ilija Ivanov⁷

Abstract

By adopting a program for resolving housing issues of professional military personnel of the defense system of the Republic of Serbia through long-term loans, the realization of housing loans started through the banks by concluding the Agreement. Increasing the efficiency of the implementation of these contracts imposes a demand for market analysis, in order to identify the characteristics and make conclusions that are useful in the planning of funds from the budget of the Republic of Serbia.

The aim of this paper is to show the characteristics of the market structure, the intensity of competition and their individual impact in the banking sector of Serbia. Their relationship can be seen by following the degree of concentration of the market, which can have an impact on the decision-making process when choosing an entity with which the loan agreement will be implemented.

Key words: banks, concentration, investment potential, lending, defense system.

Datum dolaska (Date received): 20.06.2018.

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.07.2018.

⁵ M.A. Biljana Ivanova, University of Defense in Belgrade, Pavla Jurisic Sturma 33, Belgrade, Serbia, email: lolabgdyu@hotmail.com

⁶ Associate professor, PhD Lidija Barjaktarović, University Singidunum, Danijelova br. 32, Belgrade, Serbia, email: lbarjaktarovic@singidunum.ac.rs

⁷ Ilija Ivanov, University Singidunum, Danijelova br. 32, Belgrade, Serbia.

ON-LINE FINANSIJSKE TRANSAKCIJE U PLAĆANJIMA MALIH VREDNOSTI

Dalibor Krstić¹, Dragan Vukasović²

Pregledni rad
UDK: 004.4:336.71

Apstrakt

Elektronsko bankarstvo označava obezbeđivanje bankarskih proizvoda i usluga na malo, odnosno male vrednosti, elektronskim putem. Ti bankarski proizvodi i usluge se odnose na primanje depozita, upravljanje sredstvima na računu, davanje kredita, plaćanje računa elektronskim putem, davanje finansijskih saveta, obezbeđivanje drugih elektronskih platnih proizvoda i usluga kao što je elektronski novac.

Ključne reči: on-line trgovina, finansije, plaćanja malih vrednosti.

JEL: F39

Uvod

Uobičajeni kanali distribucije uključuju tzv. otvorene i zatvorene mreže. Zatvorene mreže ograničavaju prisustvo, gde su prisutna lica koje obavezuju ugovori o članstvu (finansijske institucije, potrošači, trgovci i treća lica koja obezbeđuju ovu uslugu). Koncept otvorenih mreža ne zahteva posebne zahteve u pogledu članstva. Sredstva koja su potrebna za funkcionisanje ovih kanala (uređaji, mediji) su ETT/POS, ATM, telefoni, računari, plastične kartice itd. (Bassel Committee on Banking Supervision, 1998)

Pojam elektronski novac se odnosi na platni mehanizam zasnovan na pretplati odnosno upisanoj vrednosti, kojim se obezbeđuje čin plaćanja preko terminala na mestu kupovine, direktan prenos između dva uređaja, ili za prenos preko on-line komunikacijske veze. U proizvode sa upisanom vrednošću (odnosi se na medije na kojima je zabeležena određena svota novca) spadaju na hardveru ili na karticama zasnovani mehanizmi (elektronski novčanici) i na softveru ili na mreži zasnovani mehanizmi (digitalna gotovina). Naglasimo da se u datom konceptu ne podrazumevaju kreditne i debitne kartice jer se ne zasnivaju na pretplati.

Različiti oblici elektronskog novca razlikuju se, na osnovu tehničkog stanovišta, od konvencionalnih oblika. Koncept vrednosti elektronskog novca možemo predstaviti dvojako, i to:

- novčani tip, kod koga se vrednost, odnosno e-cash prenosi sa jednog na drugi medij;
- bilansni tip, gde je bilans zapisan i sačuvan, koji se ažurira nakon svake transakcije (Tašić, 1998).

Što se tiče sistema za elektronski prenos sredstava i upotreba elektronskih zapisa, njima je obuhvaćen veliki broj instrumenata, uređaja i sistema za prenos čija je namena veoma

¹ MA, Dalibor Krstić, Univerzitet odbrane u Beogradu, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 1, Beograd, Srbija, E-mail: dal.krstic@gmail.com

² Dragan Vukasović, Visoka škola modernog biznisa, Terazije br. 27, Beograd, 1Srbija

različita, a u osnovi predstavljaju nove načine zadovoljavanja potreba za efikasnim oblicima plaćanja.

Plastične kartice, podela, karakteristike i primenljivost

Na osnovu plastičnih kartica potrošači mogu da vrše plaćanja i to naročito u trgovinskim prodavnicama, restoranima, benzinskim pumpama itd. Plastične kartice kao novčani instrument zamenio je, nećemo reći u potpunosti, čekove i gotovinu. Veliko interesovanje za plastične kartice kao novčanih instrumenata pokazuju trgovine na malo, koje bi na taj način podstakle povećanje svog prometa. Za fizička lica korišćenje platnih kartica je veoma pogodno iz razloga što u svako doba dana i noći na prodajnim automatima mogu kupovati robu bez fizičkog prisustva novca, a isto tako korišćenjem kreditnih kartica mogu koristiti pogodnosti krotkoročnog kreditiranja. U najpoznatije kartice spadaju: Visa, MasterCard, MaestroCard, American Express, Europay, Diners Club, Acces, Eurocheque itd.(Ćirović, 2011)

Ilustracija 1. Plastične kartice;

Istorijski razvoj platnih kartica

Opšte je poznato da je postojbina nastanka platnih kartica, Amerika. Prve platne kartice pojavile su se u SAD 1894. godine, kada ih je u promet uveo hotel Credit Letter Company u obliku specijalizovanih kartica nazvanih "trevelletters". Videći prednosti uvođenja ovakvog sistema plaćanja od strane hotela, i druge kompanije su počele sa primenom i uvođenjem vlastitih platnih kartica, među prvima su bili Texaco, Esso i dr. Western Union i Američka telegrafska kompanija su 1914. godine svojim vernim klijentima izdali račune za odloženo plaćanje, što se smatra i prvim oblicima kreditnih kartica. Onda su u periodu između dva svetska rata, razne trgovinske, hotelske kompanije i železnice, izdavale kartice koje bi licima koja su posedovala, u slučaju plaćanja računa imale popusta. Može se reći da u periodu od 1950. godine dolazi i do zainteresovanosti finansijskih organizacija i institucija za uvođenje sistema platnih kartica.(Mrvić, 2002)

U Njujorku je 1950. godine osnovana specijalizovana organizacija "Diners Club" koji je izdao prvu univerzalnu kreditnu karticu koja je imala primenu u raznovrsnim

prodajno/uslužnim objektima, dok je 1958. godine turistički koncern American Express Company lansirala novi oblik internacionalne platne kartice, American Express. Prvi bankarski sistem koji je bio od nacionalnog značaja bio je Bank Americard koji je osnovala Američka banka iz Kalifornije 1959. godine, a koji je prihvaćen od strane više američkih država 1966. godine, koji 1976. godine nosi naziv Visa. Na američkom tlu nastala je MasterCard i Barclay's kartica.

Na evropskom kontinentu formirale su se sledeći sistemi kartica: Eurocard, Eurocheque i Acces Card.

Vrste platnih kartica

Postoji u primeni veći broj različitih tipova platnih kartica. Prema lokacije primene kartice možemo podeliti na:

- nacionalne i
- internacionalne.

Na osnovu tehnološke podele možemo ih podeliti na:

- magnetne;
- inteligentne (smart card) i
- laserske ili optičke kartice.

Na osnovu funkcijske sistematizacije, platne kartice se mogu podeliti na:

- debitne kartice;
- kreditne kartice i
- prepaid kartice.

Magnetne kartice su plastične kartice koje na poledini imaju magnetnu traku. Magnetna traka je raspoređena u tri nivoa gde se vrši upisivanje podataka. Prva traka služi samo za upis broja kartice i imena vlasnika, i koristi se samo za čitanje podataka. Druga traka služi za upis personalnog indentifikacionog broja (PIN), i ona se samo koristi za čitanje podataka, a treća traka služi za upis svih ostalih podataka, kontrola i ograničenja, datum važenja kartice itd. Postoje dve vrste magnetnih traka, a to su: LICO, i HICO. LICO magnetne trake su jeftinije, pa se više i koriste. HICO trake imaju prednost jer se teže falsifikuju i manje su osetljive na razmagnetisavanje, pa stoga im je veća cena. Uređaji za ispisivanje i čitanje mogu da radi samo na LICO ili HICO tehnici. Kapacitet traka se kreće od 0,2 do 0,9 kb podataka.(Mrvić, 2002)

Debitne kartice su čitljive magnetne inkodirane plastične kartice. Njihovo izdavanje vrše banke i druge finansijske organizacije po osnovu računa koji korisnik otvara u banci. Glavna osobina debitnih kartica jeste mogućnost plaćanja proizvoda i usluga od strane korisnika kartice samo do onog iznosa do koga glasi pokriće na svom bankovnom računu. Debitne kartice se koriste u trgovinskim radnjama koje su snabdevene POS terminalima ili na bankarskim automatima (ATM).(Ćirović, 2007) Ove kartice se povoljne za prodavce odnosno davaoce usluga, zato što se odmah vrši zaduženje transakcionog

računa potrošača putem on-line veze sa kompjuterskim centrom. Međutim, navešćemo tri različite transakcione tehnologije u funkcionisanju debitnih kartica:

- sistemske debitne kartice;
- nesistemske debitne kartice;
- prethodno uplaćene debitne kartice.

Većina debitnih kartica koja se koriste zasnovane su na sistemskom funkcionisanju debitnih kartica, a one se zasnivaju na trenutnom skidanju sa transakcionog računa potrošača koji je kupio neki proizvod ili primio neku uslugu. Ovaj princip omogućava direktan pristup klijentovom računu u banci uz upotrebu personalnog identifikacionog broja (PIN).

Nesistemske debitne kartice karakteriše odloženo plaćanje. Korišćenjem ovakve vrste kartice, obavljanjem kupovine, transakcija se beleži elektronski, gde se korisnikov račun automatski zadužuje, ali se prenos sredstava sa računa korisnika na račun prodavca vrši odloženo za 2-5 dana. Na ovaj način klijent dobija kratkoročno kreditiranje. Trenutno nesistematske debitne kartice dostupne su samo kod VISA kartice u programu Visa Check i MASTER-CARD u programu Master Money.

Što se tiče treće vrste debitnih kartica, prethodno uplaćena kartica, javlja se u dve forme:

- namenska magnetna kartica i
- inteligentna kartica.

Važna karakteristika ovih kartica jeste u tome što nisu povezane sa depozitnim računom vlasnika kartice. Jednostavno, korišćenje je omogućeno, odnosno kupovina se može realizovati, bilo koja od ova dva modela, na osnovu prethodno uplaćenog novca na račun kartice. Na taj način, momentom transakcije zadužuje se kartica, a ne račun klijenta u banci.

Pored značajnog rasta debitnih kartica u poslednje vreme, ove kartice polako preuzimaju jednu od značajnijih uloga u ukupnim maloprodajnim transakcijama. Navešćemo primer u SAD gde je polovinom devedesetih godina, učešću debitnih kartica u ukupnoj maloprodajnoj trgovini iznosilo oko 9% ukupnih transakcija, sa tendencijom porasta u budućnosti.(Caskey P. John, Sellon H. Gordon, 1996)

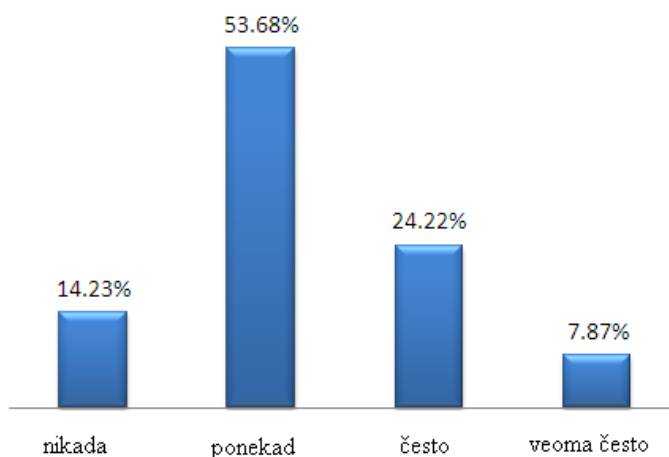
Kreditne kartice u svom postojanju sadrže određeni kreditni limit koji potrošač može da koristi kod kupovine robe ili povlačenja gotovine. Iskustva pokazuju da potrošači koji koriste kreditne kartice troše dva do tri puta više nego potrošači koji kupuju za gotov novac. Na osnovu ove činjenice banke i druge institucije (finansijske i trgovinske i dr.) su poboljšale uslove oko izdavanja ove vrste kartice kao jednog od glavnih marketinških faktora. Banka ili neka druga institucija koja je karticu izdala, obezbeđuje potrošaču unapred određenu kreditnu liniju. Korišćenjem kreditne kartice implicira nepokriveni revolving kredit za kupovinu roba i usluga. Račun klijenta po kreditnoj kartici je odvojen od njegovog transakcionog računa otvorenog u banci.

Transakcije sa velikim iznosima zahtevaju obaveznu autorizaciju, i u tom slučaju, prodavac zove banku ili obračunski centar putem telefona ili terminalske mreže. Sektor

za autorizaciju radi 24 sata dnevno. U slučaju odbijanja transakcije, eventualni razlozi mogu biti:

- kartica prijavljena kao izgubljena ili ukradena;
- kartica se nalazi na "crnoj listi" blokiranih kartica;
- prekoračenje maksimuma zaduženja;
- neuredno plaćanje.(Mrvić, 2002)

Funkcionisanje kartice se odvija tako što se svakog meseca dobija izvod o stanju na kreditnoj kartici. Ukoliko korisnik kartice ne isplati dužnički saldo na kraju meseca, onda se naplaćuje kamata. Korisnici kartica plaćaju godišnju taksu za korišćenje kartice. Treba napomenuti i to, da je izdavanje ovih kartica omogućeno onim licima koji su finansijsko odgovorni.

Slika 2: Korišćenje kreditnih kartica u SAD Izvor: Vector Media Study, 2007-2008

Kreditni bazirani na konceptu kreditnih kartica karakteriše:

- kredit je limitiran revolving iznosom u roku važnosti kartice;
- linija kredita je otvorena i pristupačna 24 sata dnevno;
- kamata se plaća jednokratno ili mesečno;
- operativni troškovi su veći;
- rizik zloupotrebe kartice je velik;
- veći opseg kupovine uz pomoć kreditne kartice itd.

Kreditni putem kartice se mogu koristiti na tri načina, i to:

- opcije tekućeg računa;
- opcije troškovnog računa;
- opcije kreditnog računa.

Kredit pod opcijom tekućeg računa se odnosi na zaduženja žena i drugih ljudi koji prvi put ulaze u kreditne aranžmane. Kredit se odobrava na rok otplate od 24 meseca uz mogućnost da pojedina mesečna rata iznosi 5% vrednosti kredita, uz poštovanje dogovorenih obaveza.

Opcija troškovnog računa se primenjuje kao mesečni račun, kada kupac kupuje robu na kredit sa rokom plaćanja do dva meseca bez kamate, uz mogućnost da kupac naknadno sam odredi dinamiku vraćanja kredita.

Kreditna opcija je namenjena širokom krugu ljudi. Koriste se za kupovinu različitih vrsta roba ili plaćanja usluga, sa rokom vraćanja od 6 do 36 meseci. Kredit se otplaćuje u mesečnim ratama sa ugovorenom kamatom prema rasporedu otplata. Prednost ovog vida kreditiranja leži u tome da, ako klijent vrati kredit u celini u kraćem roku od 3 meseca, nema obračuna kamate.

Postoji i novi koncept funkcionisanja kreditne kartice, koja se zove šifrovana kreditna kartica (WORLD WIDE WEB FORMA) na osnovu koje kupac preko Interneta obavlja kupovinu. Smatra se da će ovaj način plaćanja u budućnosti biti jedan od dominantniji u elektronskom sistemu plaćanja. (Stankić, 1999) Proces koji se odvija prilikom kupovine preko Internet se odvija na sledeći način:

- potrošač pristupa serveru OTPP (on line Third Party Procesors) popunjavanjem registracionog formulara;
- kupac šalje on-line svoj OTPP broj računa;
- prodavac kontaktira OTPP preko računa koji je kupac poslao;
- OTPP server verifikuje broj računa;
- OTPP server šalje izveštaj kupcu (e-mail, elektronska poruka, WWW forma);
- prodavac odobrava kupovinu ukoliko je odgovor servera pozitivan;
- kupac preko čitača kontaktira server prodavca preko URL-a (HTTP servera).

Prve kompanije koje su prihvatile ovaj način plaćanja preko Interneta su First Virtual i Open Market.

Inteligentne kartice (smart card) su istog oblika kao i ostale, s tim što u sebi sadrže ugrađen mikroprocesorski čip. Često se još naziva kao elektronska kartica. Na osnovu ovog čipa, kartici se daje memorija i inteligencija odnosno (sposobnost kalkulacije), gde se posle svake izvršene transakcije izračunava stanje računa, i koja može da registruje znatan broj informacija u odnosu na standardnu karticu sa magnetnom trakom. Inače,

fizička struktura smart kartice je specificirana od Međunarodne organizacije za standardizaciju (ISO).

Inteligentna kartica može da bude kreditna, debitna ili unapred plaćena kartica (prepaid) koja se jedino upotrebljava kao elektronski novac.(Ćirović, 2007) Inteligentna kartica predstavlja viši tehnološki nivo u odnosu na magnetnu karticu i obezbeđuje:

- veću pouzdanost i sigurnost;
- veći kapacitet memorije;
- veća fleksibilnost u korišćenju različitih usluga;
- jednostavnost korišćenja;
- mogućnost lakog reprogramiranja kartice;
- manji stepen zloupotrebe;
- mogućnost korišćenja iste kartice duži vremenski period;
- primena savremenih marketinških metoda;
- mogućnost elektronskog transfera novca itd.

Postoji savršeniji tip inteligentne kartice koji se naziva super inteligentna kartica, koja sadrži displej, tastaturu i u nekim slučajevima i baterije uz bazičnu mikroprocesorsku memoriju. Ovaj vid kartice je u mogućnosti samostalno da operiše transakcijama, što znači da nije potreban terminal i uređaji za očitavanje. Korisnik se identifikuje na osnovu unošenja svog PIN- koda preko tastature osetljive na dodir. Nakon unošenja kupovnog iznosa, kartica automatski izračunava iznos salda, i sve transakcije memoriše.(Mrvić, 2002)

Takođe treba napomenuti i to da, inteligentna kartica sadrži tri metode plaćanja proizvoda i usluga i to:

- metod debitne kartice;
- metod pretplaćene kartice odnosno elektronski novčanici i
- metod kreditne kartice.

Debitna inteligentna kartica je takva vrsta IC kartice, koja se zasniva na zaduženju posebno otvorenog računa u banci za tu namenu. Kod izdavanja ove kartice, emitent odnosno banka prenosi određenu sumu novca na poseban račun vezan za izdatu IC karticu, a u memoriji kartice se upisuje iznos novca na računu.

Elektronski novčanik kao oblik inteligentne kartice se sastoji u tome da korisnik kupuje od banke karticu za novčani iznos koji je upisan u memoriju kartice. Znači, radi se o unapred plaćenju elektronskoj kartici koju kasnije korisnik upotrebljava za plaćanje proizvoda i usluga.

Kreditna inteligentna kartica je u osnovu ista kao i kreditna kartica sa magnetnom trakom, jedina razlika je u tome da se na kreditnoj inteligentnoj kartici zapisuje kreditni iznos koji vlasnik želi da koristi odjednom ili u određenim okvirima, kao i da automatski izvede

preostali saldo nakon svake kupovine. Kartica samo ažurira stanje na računu, tako da je nemoguće prekoračiti limit odobrenog kreditnog zaduženja, a takođe u obavezi je da prikaže obračunatu kamatu i informacije o iznosima mesečnih obaveza na ime otplate kredita.

Laserska ili optička kartica predstavlja noviji tip kartica, primenjuje tehnike optičkog memorisanja koju je izumila Američka korporacija "Drexler" iz Kalifornije. Princip funkcionisanja ovih kartica sličan je principu funkcionisanja zapisa na muzičkim i računarskim kompakt diskovima. Kapacitet optičkih kartica je od 2,86 do 6,6 megabajta, ili oko 2.000 stranica standardnog teksta. Specifičnost kod ovih kartica jeste u tome što se svi unešeni podaci mogu samo čitati a ne brisati i menjati.

Prednost uvođenja platnih kartica se ogleda u sledećem:

- pojednostavljen i efikasan postupak plaćanja;
- smanjenje optičaja gotovog novca;
- mogućnost kupovine na kredit;
- uključivanje u međunarodni sistem bezgotovinskog plaćanja obezbeđuju se pozitivni devizni efekti, kroz formu povećanja turističkog prometa i ostvarene provizije u devizama;
- odlaganjem plaćanja prema inostranstvu postiže se zadržavanje i korišćenje deviza;
- naplaćena devizna sredstva od inostranog korisnika ostaju registrovana u novčanim kanalima tj. izbegava se privatni kliring.

Zaključak

Bankarske institucije vide veliki poslovni potencijal u kreiranju platnih kartica jer su kreditni plasmani sigurni, imaju potencijalno veliki obim i donose velike prihode kroz kamatu. Banke dosta agresivno nastupaju na tržištu, nudeće razne forme platnih kartica bez zaloga i garancija, ali uz plaćanje visokih kamata. Pored banaka, emitenti platnih kartica su i nebankarske organizacije koje prate savremene trgovinske tokove.

Literatura

1. Bassel Committee on Banking Supervision, 1998, Risk managment for Electronic Banking and Electronic Money Acitivities, Bassel, str. 3
2. Caskey P. John, Sellon H. Gordon, 1996, Is Debit Card Revolution Finaly Here, Economic Review Federal Reserve Bank of Kansas City no. 4
3. Ćirović Milutin, 2001, Bankarstvo, Bridge Company, Beograd, str. 229
4. Ćirović Milutin, 2007, Bankarstvo, Naučno društvo Srbije , Beograd, str. 232
5. Mrvić Tatjana, 2002, Razvoj i perspektive platnih kartica, Jugoslovensko bankarstvo 3/4, Beograd, str. 49
6. Stankić Rade, 1999, Internet i bankarstvo, Berza br. 10/12, Beograd, str. 105
7. Tašić Ivan, 1998, Sistemi za elektronski prenos sredstava - nužnost ili igra, Jugoslovensko bankarstvo br. 5/6, Beograd, str. 76

ON-LINE FINANCIAL TRANSACTIONS IN LOW VALUE PAYMENTS

Dalibor Krstić³, Dragan Vukasović⁴

Summary

Electronic banking means the provision of banking products and services for retail, or small value, by electronic means. These banking products and services are related to the receipt of deposits, the management of funds in the account, the provision of credit, electronic payment, financial advice, the provision of other electronic payment products and services such as electronic money.

Key words: *online store, finance, small value payments.*

Datum dolaska (Date received): 22.05.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 11.06.2017

³ MA, Dalibor Krstić, University of Defense, Pavla Jurišića Šturma street no. 1, Belgrade, Serbia, E-mail: dal.krstic@gmail.com

⁴ Dragan Vukasović, Modern Business School, Terazije street no. 27, Belgrade, Serbia

JAVNI DUG SA ASPEKTA FINANSIRANJA VOJSKE SRBIJE

Miloš Radosavljević¹

Pregledni rad
UDK: 336.14:355(497.11)

Apstrakt

Uslovi savremene ekonomije u kojoj se države suočavaju sa rastućom potrošnjom posledica je velikog broja pogrešnih organizacionih mera ili političkih odluka. Jačanje državne intervencije uslovljava deficitno finansiranje što doprinosi dvostruko bržem rastu javnog duga od ukupnog rasta novčane mase i investicija. Ssitem odbrane, kao deo javnog sektora se karakteriše složenošću posla sa kojom se u svakodnevnom poslovanju susreću rukovodioci pokušava da pronađe najbolja rešenja problema finansiranja organizacije. Pribavljanje sredstava za finansiranje je ključno za funkcionisanje i održivost sistema i otuda potreba da se u ovom radu prikažu osobine zaduživanja kao jednog od načina.

Ključne reči: finansiranje, Vojska Srbije, javni dug.

JEL: H68

Uvod

Reč menadžment vodi poreklo od engleske reči manage što na srpskom znači upravljati ili rukovoditi. Menadžment predstavlja skup aktivnosti kojima se planiraju, organizuju i usmeravaju resursi organizacije radi ostvarivanja njenih ciljeva. Postoji mnogo različitih definicija menadžmenta i njegovih vrsta u zavisnosti od delatnosti koju poslovni sistem obavlja. Funkcija menadžmenta je veoma složena i kompleksna zbog svoje najviše uloge u sistemu jer su mu svi ostali elementi sistema podređeni i zavise od odluka koje iz njega proisteknu. Menadžment je jedna od retkih delatnosti savremenog društva u kojoj računar ne može da zameni čoveka.

Pred menadžment preduzeća stalno se postavljaju novi problemi koje treba uspešno rešiti. Problemi često nastaju neplanirano, u toku samog poslovnog procesa, koji bez obzira na sve zahtevaju prevazilaženje radi nastavka normalnog poslovanja i opstanka organizacije. Relativno sve neprilike kreću ili su izazvane materijalnim odnosno finansijskim nedostacima. Nameće se pitanje, kako nabaviti potrebna sredstva za nastavak poslovnih aktivnosti?

U današnjem svetu i okolnostima koje u njemu vladaju, nerealno je očekivati da se poslovna organizacija finansira samo iz sopstvenih izvora. Kada iz bilo kog razloga dođe do nedostatka novca, menadžment traži način za obezbeđivanje neophodnog iznosa kojim će se podmiriti novonastala potreba. Ako taj novac nije moguće naći unutar sistema, tada se potrebe podmiruju na finansijskom tržištu. Na finansijskom, kao i tržištu roba i usluga, nalaze se ponuda i tražnja. U odnosu na uslove pod kojima se zajam nudi, zavisi koji i pod kojim uslovima će biti prihvaćen. Zaduzivanje kod drugih poslovnih subjekata je

¹ Radosavljević Miloš, Univerzitet odbrane u Beogradu, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, Beograd, Srbija, Email: milos.radosavljevic@gmail.com

način da se pribave potrebna sredstva koja nedostaju. Dakle, da bi se došlo do dodatnog novca, neophodno je stvaranje duga, ali to ne mora da znači štetnost za poslovanje. Naprotiv, osim što ovakav način finansiranja dozvoljava da se završi započeti poslovni proces, organizacija ima benefite u smislu povećanja njene tržišne vrednosti, o čemu će biti više reči kasnije.

Pored standardnih načina zaduživanja kroz pozajmice tj. kredite, već više decenija, kako u inostranstvu tako i kod nas, postoji emisija hartija od vrednosti kao način za obezbeđivanje dodatnog izvora finansiranja. Isto tako, za organizaciju koja ima viška novčane mase, a koju, logično, želi da uloži, kupovina hartija od vrednosti predstavlja dodatni izvor prihoda. Ovim instrumentom menadžmenti oba preduzeća postižu svoje ciljeve zbog kojih su izašli na tržište.

Pravna regulativa javnog duga

Osnovna karakteristika savremenih privreda je rast deficita budžeta i stalni rast javnog duga (Milojević, 2017). Države su često primorane da intervenišu na poljima: proizvodnje, istraživanja i razvoja, obrazovanja, zaposlenosti i drugim vidovima socijalnog delovanja za šta je neophodno izdvojiti velika dodatna novčana sredstva. Često situacije poput nemogućnosti izmirenja trenutnih obaveza i vanrednih rashoda ili vremenskog nepoklapanja javnih prihoda i rashoda iziskuju dodatno zaduživanje javnog sektora. Do stvaranja odnosno povećanja javnog duga dolazi, takođe, usled nestabilnih političkih kretanja koja direktno zahtevaju povišena ulaganja u vojsku. Sve navedeno utiče da javni dug izaziva posledice koje se najviše odražavaju na manje razvijene države koje su prinuđene, ponekad i nekontrolisano, da posegnu za zaduživanjem.

Osnovni razlozi su: nerazvijeno finansijsko tržište, slabo razvijen bankarski aparat, nizak *per capita* dohodak, teškoće u plasmanu vrednosnih papira i dr (Milojević, 2017). Izuzetno je važna saradnja sa Međunarodnim monetarnim fondom u prevazilaženju ovih problema i prihvatanje saveta za uspešno smanjenje javnog duga.

Javni dug Republike Srbije, Zakonom o javnom dugu nastaje po osnovu:

- ugovora koje zaključi Republika Srbija,
- hartija od vrednosti,
- preuzetih obaveza,
- garancija koje je dala i
- duga lokalne vlasti (za koji takođe garantuje).

Republika Srbija radi podsticanja dinarske štednje građana emituje novi vid dugoročnih hartija od vrednosti - štedne obveznice. Razvoj novog segmenta tržišta državnih hartija od vrednosti ima za cilj povećanje poverenja domaćih investitora i učešća domaćih izvora finansiranja u finansiranju budžetskih potreba Republike Srbije.

Ulaganje u štedne obveznice predstavlja najsigurnije ulaganje za državljane Republike Srbije zato što je isplata ovih obveznica u potpunosti garantovana od strane Republike Srbije. Štedne obveznice omogućavaju građanima Republike Srbije investiranje u državne hartije od vrednosti bez posredničkih troškova i sticanje prinosa bez rizika. Ove obveznice mogu kupovati domaća punoletna fizička lica, investitoru se garantuje godišnja

isplata kamate u unapred određenom periodu do roka dospeća, kao i isplata nominalne vrednosti obveznice na dan dospeća. Štedne obveznice su denominovane u dinarima i evrima, nominalna vrednost dinarskih iznosi 2.000 dinara, a evro glasi na 100 evra. Rok dospeća je dve, tri, pet i deset godina. Kamatna stopa varira u zavisnosti od ročnosti. Ovim obveznicama trguje se samo na primarnom tržištu (nema ih na sekundarnom). Jedan investitor može kupiti najviše 5.000 štednih obveznica denominovanih u dinarima po jednoj emisiji odnosno 500 štednih obveznica denominovanih u evrima po jednoj emisiji.

Slika 1. Kuponska stopa

ЕМИСИЈА ШТЕДНИХ ОБВЕЗНИЦА КУПОНСКА СТОПА НА ГОДИШЊЕМ НИВОУ		
РОЧНОСТ	ДИНАР	ЕВРО
2 године	4,00%	1,00%
3 године	4,50%	1,75%
5 година	5,25%	2,50%
10 година	6,25%	4,00%

Izvor: www.javnidug.gov.rs

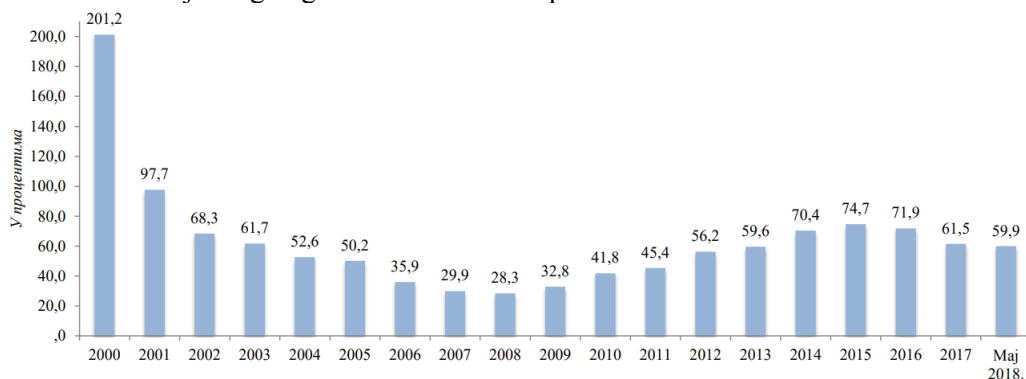
Što je rok dospeća obveznice veći i kamatna stopa se povećava, time država nastoji da zadobije sredstva na što duži rok stimulišući investitore većim prinosom.

Stanje javnog duga u Republici Srbiji

Stvaranje duga kao ekonomska aktivnost države prvenstveno uzima u obzir mogućnost vraćanja (Milojević, 2018). Da bi se država zadužila na pravi način neophodno je, pre svega, napraviti proračun o mogućnosti vraćanja i isplativosti konkretnog zajma, a što direktno ukazuje na snagu privrede. Dug treba rasporediti tako da se vraća u skladu sa vremenskom dinamikom prihoda. Pri tome treba paziti na period otplate tj. rasporediti vraćanje duga ravnomerno, bez naglog opterećivanja izvesnog vremenskog intervala jer tada može doći do destabilizacije i mogućeg kraha celog finansijskog sistema, a samim tim i države. Sve dok se prihodima od pozajmljenih sredstava uspešno mogu finansirati dugovi od kojih su nastala, taj zajam je isplativ.

Savremena država prvenstveno treba da bude orjentisana ka jačanju privrede, a samim tim da se u tu svrhu kreiraju njena zaduživanja. Svaka, a posebno pozajmljena sredstva ne smeju da miruju već da se uvek kreću i iznova ulažu kako bi se uvećavala. U protivnom, stvara se oportunitetni trošak propuštene šanse. Tipično za današnje uslove poslovanja je veliki i čest broj ciklusa obrta sredstava kao i agresivni način finansiranja kojim se maksimizuje profit. Međutim, javni dug ne mora samo da prikuplja novac za investicije već on može biti kreator novog novca tako što će biti pozajmljen po većoj kamatnoj stopi od one po kojoj je uzet. Tako se opet dolazi do principa ekonomičnosti koji je u ovom slučaju ispunjen, a to je, najkraće, da su prihodi veći od rashoda. Najveći efekat se postiže kada se takav novac usmeri ka najdeficitarnijem sektoru društva i rešavanju gorućih problema.

Slika 2. Učešće javnog duga u bruto domaćem proizvodu

Izvor: www.javnidug.gov.rs

Ovakvo kretanje javnog duga prouzrokovano je različitim političkim i ekonomskim kretanjima kao što su: smene vlasti, političke destabilizacije u svetu i regionu, tranzicija, ekonomska kriza i sl. Javni dug naše države u XXI veku beleži oblik latiničnog slova „v“ tako da zaključujemo da je njegov udeo od 2000. drastično pao (za polovinu) i nastavio pad do 2008. kada je bio samo 28,3% BDP-a. Tada počinje rast i traje sve do 2015. gde dolazi do sloma negativnog trenda i postepenog smanjivanja i stabilizacije. Tako po poslednjem preseku na dan 31.05.2018. ove godine iznosi 59,9% BDP-a što bi bilo 24.450.941.229 evra.

Struktura javnog duga bolje se može sagledati kroz podelu na direktne i indirektne obaveze odnosno unutrašnji i spoljni dug.

Tabela 1. Struktura javnog duga na dan 31.05.2018.

A. Direktne obaveze	mil. evra
Unutrašnji dug	9.740,7
Spoljni dug	12.692,9
A.Ukupno direktne obaveze	22.433,6
B. Indirektne obaveze	
Unutrašnji dug	165,4
Spoljni dug	1.526,9
B. Ukupno indirektne obaveze	1.692,4
Ukupan javni dug A+B	24.125,9
Učešće javnog duga u BDP-u	59,9

Izvor: www.mfin.gov.rs

Kao kandidat za ulazak u Evropsku uniju i saradnik sa MMF-om, našoj državi nije dovoljna samo procena po domaćim već i po međunarodnim standardima. Tako se javni

dug posmatra kroz nacionalni metod tj. Zakon o javnom dugu, a sa druge strane kao bruto dug sektora države odnosno metodom EU - Mاستrihtskim kriterijumom.

Tabela 2. Uporedni pregled stanja javnog duga na dan 31.05.2018.

	Nacionalna metodologija (Zakon o javnom dugu)	Bruto dug sektora države (Metodologija EU - Mاستriht kriterijum)
	mil din.	mil din.
Ukupne direktne obaveze	2.650.774,2	2.576.194,3
Garantovani dug	172.653,5	96.511,4
Ostali dug sektora države	0,0	337,5
Dug lokalne vlasti	27.318,6	65.719,7
Dug institucija socijalnog osiguranja	0,0	0,0
Ukupno	2.850.746,2	2.738.763,0

Izvor: www.mfin.gov.rs

Finansiranje sistema odbrane

Za funkcionisanje vojske uvek je bio potreban veliki novac zbog njenih specifičnih zadataka i njihovih obima. Prvenstveno, ono što je nužno su plate zaposlenima u vojsci. Od 2011. Republika Srbija ima profesionalni vojsku koja je zamenila vojsku na služenju vojnog roka. Ovaj postupak doveo je do toga da kvalitet i brzina izvršenja zadataka kao i ukupna operativna sposobnost budu podignuti na zavidan nivo. Međutim, to predstavlja ogroman izdatak, do tada neviden, za koji se moralo naći sredstava jer za razliku od dotadašnje prakse vojnici nisu bili u radnom odnosu.

Dalje, tu su namenska sredstva i oružje koji su sastavni deo svake vojske. Namenske vojne industrije skupo naplaćuju svoje proizvode zbog specifičnosti izrade, materijala koji se upotrebljavaju i konstantnih istraživanja i ispitivanja, koja zahtevaju ulaganja. Sve to ulazi u cenu proizvoda koji vojska mora da nabavlja i zadržava u velikim količinama, što implicira još veću sumu novca u te svrhe (Jovićević, Milojević, 2007).

Važnost finansiranja vojske iz pozajmljenih izvora dokazuje se prvi put i kada je to bilo najpotrebnije. U Prvom svetskom ratu, kada se srpska vojska povukla u Grčku, nije bilo materijalnih resursa koji bi se mogli crpeti u cilju egzistencije, što je u tom trenutku bilo preko potrebno. Tada je kralj Petar I Karađorđević prodao obveznice koje je Kraljevina Srbija kupila od Švajcarske i tim novcem obezbedio namirnice od životnog značaja za srpsku vojsku.

Slika 3. Srpski vojnici pored topa

Izvor: www.opengrow.com

Slika 4. Obveznica Kraljevine Srbije iz 1906.

Izvor: www.kupindo.com

Vojni izdaci današnjice predstavljaju priličan teret za budžet. Sama činjenica da je vojska kod nas u najvećoj meri potrošač dovoljno govori o tome koliko je ona opterećenje (Jovićević, Milojević, 2007). Iako je vojska „skupa igračka“ ona je nužna radi očuvanja bezbednosti države i stabilnosti u regionu bez obzira na vreme u kom živimo. Zato u nju treba neprestano ulagati (Jovićević, Milojević, 2007). Trenutno su u planu nabavke sredstava različitih namena za većinu specijalnosti u vojsci kojima je modernizacija neophodna kako bi smo bili dostojan rival u svetskoj tri oružanih sila. Vode se pregovori oko nabavljanja PVO sistema „S 300“, vojna eskadrila pojačana je sa 6 „migova 29“ dobijenih od Rusije, a razmatra se i mogućnost slanja postojećih na remont. U toku je nabavka 4 borbena helikoptera „Mi 17“ i isto toliko „Mi 15“. Takođe, Srbija je kupila i 740 pušaka „SKAR-L“. U skorije vreme moglo bi se očekivati uvođenje u operativnu upotrebu i domaćih sistema poput samohodne haubice 155mm „NORA“ i borbenog vozila „Lazar“.

Slika 5. MiG-29

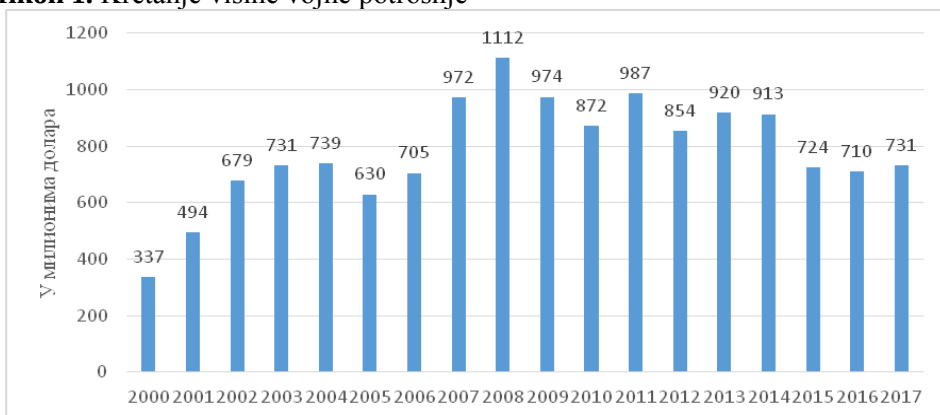

Izvor: www.pinterest.com

Ukupan vojni budžet za 2018. treba da bude veći za 25% u odnosu na prošlu godinu i on trenutno iznosi 591,3 miliona evra. Za modernizaciju i remont sredstava naoružanja i vojne opreme predviđeno je nešto preko 20,6 miliona evra od čega je 15,7 miliona za mašine i opremu, a ostatak ide na specijalizovane usluge. Sa 637 hiljada evra finansiraće se izgradnja hangara na aerodromu Niš. Početkom 2019. godine Vojska Srbije će primiti na upotrebu prvi od 6 naručenih višenamenskih helikoptera „H145M“ koji su naručeni krajem decembra prošle godine. Do kraja 2020. za sve moguće radove i nabavke vezane za 10 lovačkih aviona MiG-29 najavljeno je da će se potrošiti oko 185 miliona evra.

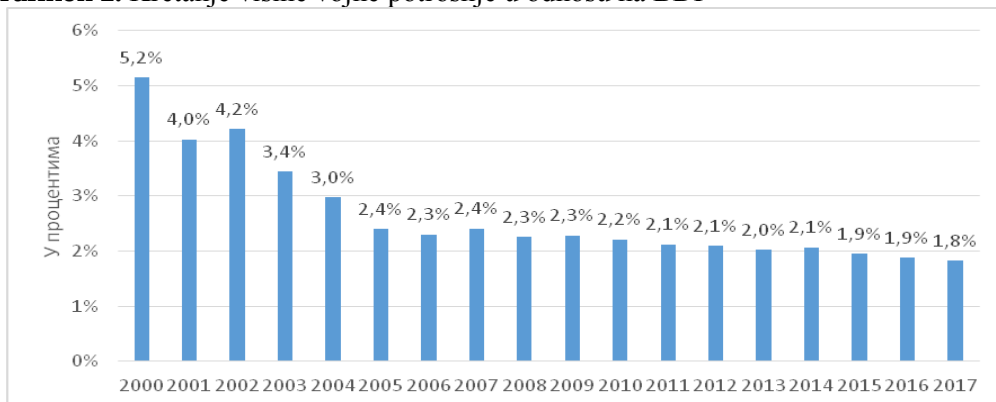
Kako se kretala visina i odnos vojne potrošnje najbolje se uočava pregledom od 2000. do 2017.

Grafikon 1. Kretanje visine vojne potrošnje

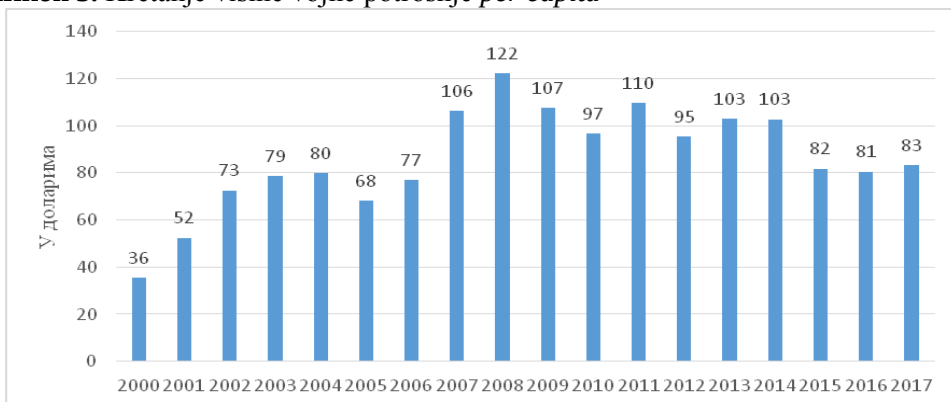
Izvor: www.sipri.org

Grafikon 2. Kretanje visine vojne potrošnje u odnosu na BDP

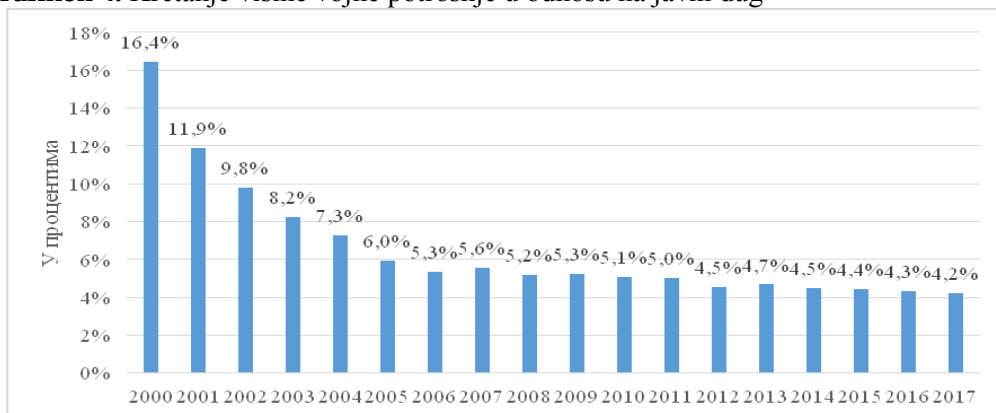
Izvor: www.sipri.org

Grafikon 3. Kretanje visine vojne potrošnje *per capita*

Izvor: www.sipri.org

Grafikon 4. Kretanje visine vojne potrošnje u odnosu na javni dug

Izvor: www.sipri.org

Zaključak

Ne postoji oblast društvenog delovanja koja se kroz istoriju nije menjala. Isti slučaj je i sa finansijskim tržištima koja sve vreme napreduju i razvijaju se u različitim delovima sveta, a i kod nas. Najviše je urađeno na polju širenja, dostupnosti i glavno, tehnološkog napretka koji je osnov efikasnosti. Globalizacija je tesno povezala ceo svet i omogućila saradnju. Države su dobile mogućnost da ne zavise same od sebe ili nekoliko drugih, već su dobile veliku šansu izbora. Ova činjenica je posebno važna zbog formiranja pozitivne klime i zdrave konkurencije na svetskom tržištu. Kada državi postane potrebna dodatna količina novca, mora se postarati da do nje dođe, a to će učiniti kroz javni dug. Javni dug se formira prikupljanjem sredstava od subjekata na tržištu, koji će u propisanom roku biti vraćen uvećan za iznos kamate. Na taj način se investira ili kreira nova novčana masa, a ono što je najvažnije ispoštovati je princip ekonomičnosti. To podrazumeva da je prihod od pozajmljenih sredstava veći od rashoda koji su nastali po osnovu njihovog pribavljanja.

Ulaganje u vojsku je neminovno jer kako kaže narodna poslovice „ko ne hrani svoju vojsku - hraniće tuđu“. Da ne bi došlo do toga, mora se održati pozitivan tok izdvajanja novca za namene odbrane, a posledično i povećanje operativne sposobnosti. Ključnu ulogu igra privreda koja treba da iznese glavninu tereta, ali kada manjka količina sredstava uvek je tu javni dug.

Literatura

1. Mirjanić B. 2013. Finansijska tržišta, Beograd.
2. Erić D, Đukić M. 2012. Finansijska tržišta u uslovima krize, Beograd.
3. Đukić Đ. 2012. Bankarstvo i kriza, Beograd.
4. Milojević I. 2017. Fiskalna konsolidacija računovodstvenog sistema budžeta, Beograd.
5. Ivanišević M. 2011. Poslovne finansije, Beograd.
6. Ćirović M. 2006. Bankarstvo, Beograd.
7. Fabozzi F. Peterson Drake P. 2009. Finance, Hoboken, New Jersey.
8. Jovićević P, Milojević I. 2007. Metodološki aspekt formiranja cena sredstava naoružanja i vojne opreme u sistemu odbrane.

Internet izvori:

1. www.belex.rs
2. www.javnidug.gov.rs
3. www.mfin.gov.rs
4. www.scindeks.ceon.rs
5. www.pogo.org
6. www.sipri.org

PUBLIC DEBT FROM THE ASPECT OF FINANCING THE ARMY OF SERBIA

Miloš Radosavljević²

Abstract

The conditions of a modern economy in which countries face increasing spending are the result of a large number of wrong organizational measures or political decisions. Strengthening state intervention is conditioned by deficit financing, which contributes to double the faster growth of public debt than the overall growth of money supply and investments. The defense component, as part of the public sector, is characterized by the complexity of the work that everyday business managers encounter, trying to find the best solutions to the problem of financing the organization. Fundraising for financing is crucial for the functioning and sustainability of the system, and hence the need to show the characteristics of borrowing in this paper as one of the ways.

Key words: *financing, Serbian Army, public debt.*

Datum dolaska (Date received): 18.07.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.08.2017

² Radosavljević Miloš, Unviersity of Defense, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, Belgrade, Serbia, Email: milos.radosavljevic@gmail.com

ANALIZA DVOSTRUKOG EKONOMSKOG OPOREZIVANJA I MOGUĆNOST NJEGOVE PRIMENE U FINANSIRANJU BUDŽETA

Miloš Miljković¹, Aleksandar Savić²

Pregledni rad
UDK: 336.227.1(497.11)

Abstrakt

Praksa je u skoro svim zemljama sveta da se sredstva za finansiranje budžeta nalaze na finansijskom tržištu i to primenom kratkoročnih ili digoročnih hartija od vrednosti, akcija, obveznica i sl. Kako finansijska tržišta i institucije nisu jedini način da se budžet finansira, u radu će biti predstavljena mogućnost njegovog finansiranja porezom tj. dvostrukim ekonomskim oporezivanjem kao i njegov značaj i procentualna zastupljenost u ukupnom budžetu.

Ključne reči: budžet, dvostruko oporezivanje, porez na dobit pravnih lica, porez na dohodak fizičkih lica

JEL: H29

Uvod

Pojedine tvrdnje lica iz oblasti javnih finansija da je budžet najznačajnija i najvažnija finansijska institucija koja predstavlja osnovni, a u nekim slučajevima i jedini instrument prikupljanja javnih prihoda i finansiranja javnih rashoda u savremenim društvima, ide u prilog naše pretpostavke da je finansiranje budžeta dvostrukim ekonomskim oporezivanjem moguće, ali da njegov procenat u ukupnim sredstvima budžeta nije prevelik. (Radičić, Raičević, 2011)

Dvostruko oporezivanje nastaje kada se na isto dobro više puta plati porez, a ono može biti pravno ili ekonomsko. Dvostruko pravno oporezivanje je takvo oporezivanje gde se ista osoba u vezi sa istim objektom oporezivanja porezuje istim ili sličnim porezom za isti period od strane više poreskih vlasti koje su istog ranga. (Savić, Miljković, 2016) To znači da poreske vlasti dveju različitih država zahtevaju porez od istog poreskog obveznika za isti oporezivi dohodak.

Ekonomsko dvostruko oporezivanje nastaje kada se isti dohodak oporezuje na nivou preduzeća i na nivou deoničara. To je pojava gde se istim ili istorodnim porezom u odnosu na poreski objekat oporezuje u pravnom smislu različita, ali u ekonomskom indentična poreska dobra. Svaki porez bilo da pogađa pravno ili fizičko lice ima svoj udeo u ukupnom poreskom sistemu jedne zemlje. U radu, posebna pažnja će se obratiti porezu na dobit pravnih lica i porezu na dohodak fizičkih lica i na taj način prikazati dvostruko ekonomsko oporezivanje i njegov značaj u finansiranju budžeta.

Porez na dobit pravnih lica je porez koji plaća poreski obveznik³ na svoj poslovni rezultat. Taj porez je vremenom evoluirao i menja svoj naziv od „poreza na dobit

¹ Miloš Miljković, Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, Beograd, Srbija, Email: milos.miljkovic@gmail.com

² Aleksandar Savić, Vojska Srbije, Kopnena vojska, 31. Pešadijski bataljon, Zaječar.

korporacije“ preko „poreza na dobit preduzeća“ pa sve do „poreza na dobit pravnih lica“, ali je suština poreza ostala nepromenjena. Često postavljano pitanje u vezi ovog poreza je njegova opravdanost. Smatra se da korporacija nema dohodak u ekonomskom značenju reči, već da je njena privredna supstanca identičan supstanci njihovih članova.

S obzirom da korporacija ne raspoređuje celokupnu dobit svojim akcionarima već jedan deo svoje dobiti akumulira i zadržava u preduzeću, mnogi taj razlog vide za postojanje ovog poreza. U suprotnom neoporezivanje zadržane dobiti porezom na dobit pravnih lica, a oporezivanjem dividendi akcionara porezom da dohodak fizičkih lica, zadržana dobit bi bila favorizovana u odnosu na dividendu.

Porez na dohodak fizičkih lica je porez koji plaćaju fizička lica na prihode iz svih izvora.⁴ U te prihode članom 3. Zakona o porezu na dohodak fizičkih lica definisano je da spadaju i prihodi po osnovu kapitala ili prihodi od kapitala. A prihodom od kapitala smatraju se dividenda i učešće u dobiti.⁵

Upravo iz toga proizilazi činjenica da je dobit raspodeljena akcionarima u vidu dividendi dva puta oporezovana, jedan put na nivou preduzeća porezom na dobit pravnih lica, a drugi put onda kada se raspodeli akcionarima porezom da dohodak fizičkih lica.

Sagledavanje ovakvog dvostrukog ekonomskog oporezivanja i njegovog uticaja izraženog u vidu novca kao jednog od javnih prihoda na ukupan budžet, omogućić će dolazak do zaključka da li je ovakvo finansiranje budžeta održivo na duži vremenski period kao i da li je potrebno preduzimati radnje na njegovom eliminisanju iz poreskog sistema, a u cilju smanjenja poreskog opterećenja ili pak putem pojačanih kontrola smanjiti eveziju na najmanju moguću meru.

Pristup dvostrukom ekonomskom oporezivanju

Problem dvostrukog ekonomskog oporezivanja može se rešiti različitim pristupima, ali najpouzdaniji način u svim savremenim ekonomskim sistemima se postiže dobro uređenim odnosom poreza na dobit pravnih lica i porezom na dohodak fizičkih lica. (Radičić, Raičević, 2011)

U teoriji javnih finansija postoje dva pristupa dvostrukom ekonomskom oporezivanju i to:

- a) Klasični pristup i
- b) Integracionistički pristup.

Klasični pristup

Klasični pristup dvostrukom ekonomskom oporezivanju, polazi sa stanovišta da su akcionar i društvo dva odvojena i zasebna entiteta. Društvo treba oporezovati posebnim

³ Poreski obveznik poreza na dobit pravnih lica je: akcionarsko društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću, ortačka i komanditna društva, javna preduzeća i društvena preduzeća.

⁴ Član 2. Zakona o porezu na dohodak građana, ("Službeni glasnik RS", br.. 24/01 , 80/02 – dr. zakon, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06 - ispravka, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11 - US, 93/12, 114/12 - US, 47/13, 48/13 - ispravka, 108/13, 57/14, 68/14 – dr. zakon, 112/15).

⁵ Isto, član 61. stav 1. tačka 2.

porezom uopšte ne vodeći računa o tome što će se ta ista dobit oporezovati na nivou akcionara porezom na dohodak fizičkih lica.

Klasičnim pristupom se omogućava da državni budžet ne ostane uskraćen za iznos poreza koji se plaća pa istom osnovu dva puta, a efekti ovakvog pristupa mogli bi se prikazati na sledeći način:

Pretpostavka(Popović, 2016):

Odnos između akumulisane dobiti : raspodeljene dobiti = 50:50

Stopa poreza na dobit pravnih lica: 30%

Stopa poreza na dohodak fizičkih lica: 30%

1. *Dobit korporacije: 100 novčanih jedinica (n/j) - dobit koju je pravno lice ostvarilo na kraju obračunskog perioda.*
2. *Porez na dobit korporacije: 30 (n/j) - porez koju pravno lice treba da plati po osnovu dobiti.*
3. *Dobit posle oporezivanja: 70 (n/j) - dobija se kada se od dobiti korporacije (1) oduzme porez na dobit korporacije, (1) - (2)*
4. *Raspodeljena dobit: 35 (n/j) - dobit koja se raspodeljuje u odnosu 50:50 između akcionara i pravnog lica, 50% od (3)*
5. *Porez na dividendu: 10,5 (n/j) - porez na dohodak fizičkog lica u iznosu od 30% koji se plaća na raspodeljenu dobit, 30% od (4)*
6. *Porez na akumulisanu dobit: 15 (n/j) - kada se porez na dobit korporacije (2), raspodeli na dva dela, jedan koji tereti korporaciju, a drugi fizičko lice, 50% od (2)*
7. *Ukupna porez na raspodeljenu dobit: 25,5 (n/j) - ukupni poreski teret koji pogađa fizičko lice, (5)+(6)*

Iz primera se zaključuje da porez koji pravno lice - korporacija plaća na dobit iznosi 15 n/j, razlog je oporezivanje te dobiti samo porezom na dobit pravnih lica. Porez koji će fizičko lice platiti pa osnovu raspodeljene dividende iznosi 25,5 n/j. Posledica tolikog poreza je dvostruko oporezivanja i to prvi put na nivou korporacije porezom na dobit pravnih lica, a drugi put porezom na dohodak fizičkog lica kada se dividenda raspodeli.

Integracionistički pristup

Drugi pristup dvostrukom ekonomskom oporezivanju je integracionistički pristup. Ovaj pristup se ogleda u tvrdnji da porez na dobit korporacije konačno plaćaju fizička lica i iz tog razloga je potrebno da se sva dobit pripiše akcionarima i na taj način oporezuje samo porezom na dohodak fizičkih lica. Ta pojava bi se nazivala potpunom integracijom

U savremenim poreskim sistemima ne postoji potpuna poreska integracija već se ona svodi na delimičnu integraciju koja se ogleda kroz mere za ublažavanje i eliminaciju ekonomskog dvostrukog oporezivanja. Te mere pogađaju samo raspodeljenu dobit, ne i akumulisanu.

Kao direktna posledica poreske integracije javlja se smanjenje fiskalnih prihoda (obavezni prihodi koje propisuje država i to su: porezi, doprinosi, parafiskaliteti i takse) u ovom slučaju poreza, što kao krajnji rezultat pak daje smanjenje novčanih sredstva u budžet. (Ristić, Ristić, 2011)

Kao što je ranije rečeno poreska integracija se sprovodi samo na nivou akcionara i to kroz eliminaciju i ublažavanje dvostrukog ekonomskog oporezivanja.

Eliminacija se postiže: punom imputacijom i izuzimanjem dividendi od poreza na dohodak fizičkih lica, a ublažavanje: delimičnom imputacijom i delimičnom olakšicom za akcionare u vidu odbitka dela dividendi od osnovice poreza na dohodak i snižene stope poreza po odbitku na dividende. (Popović, 2016)

Eliminacija putem izuzimanjem dividendi iz osnovice poreza na dohodak fizičkih lica:
Pretpostavka (Popović, 2016):

Odnos između akumulisane dobiti : raspodeljene dobiti = 50:50

Stopa poreza na dobit pravnih lica: 30%

Stopa poreza na dohodak fizičkih lica: 0%

1. *Dobit korporacije: 100 novčanih jedinica (n/j) - dobit koju je pravno lice ostvarilo na kraju obračunskog perioda.*
2. *Porez na dobit korporacije: 30 (n/j) - porez koju pravno lice treba da plati po osnovu dobiti.*
3. *Dobit posle oporezivanja: 70 (n/j) - dobija se kada se od dobiti korporacije (1) oduzme porez na dobit korporacije, (1) - (2)*
4. *Raspodeljena dobit: 35 (n/j) - dobit koja se raspodeljuje u odnosu 50:50 između akcionara i pravnog lica, 50% od (3)*
5. *Porez na dividendu: 0 (n/j) - porez na dohodak fizičkog lica u iznosu od 0% koji se plaća na raspodeljenu dobit, 0% od (4)*
6. *Porez na akumulisanu dobit: 15 (n/j) - kada se porez na dobit korporacije (2), raspodeli na dva dela, jedan koji tereti korporaciju, a drugi fizičko lice, 50% od (2)*
7. *Ukupna porez na raspodeljenu dobit: 15 (n/j) - ukupni poreski teret koji pogađa fizičko lice, (5)+(6)*

Primerom se pokazuje da je dvostruko ekonomsko oporezivanje eliminisano, te da je ukupan teret koji plaća fizičko lice isti kao kod korporacije.

Delimična olakšica za akcionare

se sprovodi po principu odbitka dela dividendi od osnovice poreza na dohodak fizičkih lica i snižene stope poreza na dividendi. Olakšica odbitka dela dividendi od osnovice poreza na dohodak fizičkih lica se sprovodi tako što se u osnovicu poreza na dohodak ne uključuje određeni procenat dividende.

Delimična olakšica za kacionare se sprovodi na sledeći način:

Pretpostavka:

Odnos između akumulisane dobiti : raspodeljene dobiti = 50:50

Stopa poreza na dobit pravnih lica: 30%

Procenat dividendi koji se odbija od poreske osnovice: 50%

Stopa poreza na dohodak fizičkih lica: 30%

1. *Dobit korporacije: 100 novčanih jedinica (n/j) - dobit koju je pravno lice ostvarilo na kraju obračunskog perioda.*
2. *Porez na dobit korporacije: 30 (n/j) - porez koju pravno lice treba da plati po osnovu dobiti.*
3. *Dobit posle oporezivanja: 70 (n/j) - dobija se kada se od dobiti korporacije (1) oduzme porez na dobit korporacije, (1) - (2)*
4. *Raspodeljena dobit: 35 (n/j) - dobit koja se raspodeljuje u odnosu 50:50 između akcionara i pravnog lica, 50% od (3)*
5. *Osnovica za porez na dohodak fizičkih lica: 17,5 (n/j) - dobija se kada se na raspodeljenu dobit primeni stopa od 50%, 50% od (4)*
6. *Porez na dividendu: 5,25 (n/j) - porez na dohodak fizičkog lica u iznosu od 30% koji se plaća i računa na osnovicu za porez na dohodak fizičkih lica, 30% od (5)*
7. *Porez na akumulisanu dobit: 15 (n/j) - kada se porez na dobit korporacije (2), raspodeli na dva dela, jedan koji tereti korporaciju, a drugi fizičko lice, 50% od (2)*
8. *Ukupna porez na raspodeljenu dobit: 20,25 (n/j) - ukupni poreski teret koji pogađa fizičko lice, (6)+(7)*

Snižena stopa poreza na dividende

je najrasprostranjenija metoda i u praksi se sprovodi tako što se nakon plaćanja poreza na dobit korporacije, dividende podvrgavaju samo porezu po odbitku i to po stopi koja je niža od odgovarajuće stope globalnog poreza na dohodak fizičkih lica.

Snižena stopa poreza na dobit pravnih lica iznosi 15%⁶ i ona je jednoobrazna i proporcionalna.

Pretpostavka(Popović, 2016):

Odnos između akumulisane dobiti : raspodeljene dobiti = 50:50

Stopa poreza na dobit pravnih lica: 30%

Stopa poreza po odbitku na dividende: 30%

⁶ Član 39. stav 2., Zakon o porezu na dobit pravnih lica, ("Službeni glasnik RS", br. 25/01 , 80/02 - dr. zakon, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14- dr. zakon,, 142/14, 91/15 i 112/2015)

1. *Dobit korporacije: 100 novčanih jedinica (n/j) - dobit koju je pravno lice ostvarilo na kraju obračunskog perioda.*
2. *Porez na dobit korporacije: 30 (n/j) - porez koju pravno lice treba da plati po osnovu dobiti.*
3. *Dobit posle oporezivanja: 70 (n/j) - dobija se kada se od dobiti korporacije (1) oduzme porez na dobit korporacije, (1) - (2)*
4. *Raspodeljena dobit: 35 (n/j) - dobit koja se raspodeljuje u odnosu 50:50 između akcionara i pravnog lica, 50% od (3)*
5. *Porez na dividendu: 5,25 (n/j) - porez na dohodak fizičkog lica u iznosu od 15% koji se plaća na raspodeljenu dobit, 15% od (4)*
6. *Porez na akumulisanu dobit: 15 (n/j) - kada se porez na dobit korporacije (2), raspodeli na dva dela, jedan koji tereti korporaciju, a drugi fizičko lice, 50% od (2)*
7. *Ukupna porez na raspodeljenu dobit: 20,25 (n/j) - ukupni poreski teret koji pogađa fizičko lice, (5)+(6)*

Finansiranje budžeta dvostrukim ekonomskim oporezivanjem

Budžet Republike Srbije, najvećim delom finansira se iz prihoda koji mogu biti izvorni (originarni) ili izvedeni (derivatni). Za budžet su značajniji derivatni, oni koji se u budžet slivaju po osnovu imperijuma države i tu se ubrajaju fiskalni i dadžbinski javni prihodi. Zakonom o budžetu u periodu od 2015 do 2018. godine struktura prihoda i primanja data je Tabelom 1.

Tabela 1. Struktura prihodi i primanja budžeta u periodu od 2015-2018. godine

	2015		2016		2017		2018	
	u mlrd. din.	% od ukupnih prihoda	u mlrd. din.	% od ukupnih prihoda	u mlrd. din.	% od ukupnih prihoda	u mlrd. din.	% od ukupnih prihoda
PDV	399,4	43,21%	427,0	42,81%	466,0	42,67%	503,4	42,72%
Akcize	215,7	23,34%	254,2	25,49%	271,4	24,85%	286,3	24,30%
Neporeski prihodi	154,2	16,62%	156,5	15,69%	162,6	14,89%	175,6	14,90%
Porez na dobit pravnih lica	66,5	7,19%	58,3	5,86%	74,4	6,81%	88,0	7,47%
Porez na dohodak građana	43,9	4,74%	45,4	4,55%	56,0	5,12%	56,7	4,81%
Carine	29,2	3,20%	34,8	3,49%	38,6	3,53%	42,9	3,64%
Ostalo	15,4	1,70%	13,6	1,36%	23,0	2,10%	25,5	2,16%
Ukupno	924,3	100%	997,4	100%	1092,8	100%	1178,4	100%

Izvor: Zakon o budžetu iz 2015. do 2018. godine

Napomena: Podaci u tabeli (u mlrd.)

Najznačajniji prihodi budžeta su poreski prihodi u okviru kojih se mogu izdvojiti porez na dohodak građana, porez na dobit pravnih lica, porez na dodatu vrednost, akcize, carine i ostali poreski prihodi. Od neporeskih prihoda najznačajniji su redovni neporeski prihodi i to od prodaje dobara i usluga, takse i prodaje imovine, dok se od neporeskih vanrednih prihoda ističu dobit javnih agencija i dobit javnih preduzeća.

Na osnovu podataka iskazanih u Tabeli 1. Najveći prihod sa najvećim procentom učešća u ukupnim prohodima u budžetu je porez na dodatu vrednost ili PDV, za njim slede akcize, neporeski prihodi, porez na dobit pravnih lica i ostali.

Finansiranje budžeta dvostrukim ekonomskim oporezivanjem nije ništa drugo nego količina novčanih sredstava koja se sliva u budžet po osnovu poreza i to poreza na dohodak građana i poreza na dobit pravnih lica. Ranije smo definisali pojam dvostrukog ekonomskog oporezivanja i iz te definicije je proistekao ovakav zaključak.

Ako se pogleda Zakon o budžetu R. Srbije za nekoliko prethodnih godina, onda se može sagledati sledeće, da je u 2017. godini poreza na dohodak građana iznosio 56.000.000.000,00 dinara ili 5,12% ukupnih prihoda i primanja ili 6,10% od poreskih prihoda budžeta, dok je poreza na dobit pravnih lica iznosio 74.400.000.000,00 dinara ili 6,81% ukupnih prihoda i primanja ili 8,11% ukupnih poreskih prihoda.

U 2018. godini je planiran iznos od 56.700.000.000,00 dinara po osnovu poreza na dohodak građana i iznos od 88.000.000.000,00 dinara po osnovu poreza na dobit pravnih lica. Ako bi se procentualno izrazili ovi iznosi, onda bi isti iznosili 4,81% po osnovu poreza na dohodak građana od ukupnih prihoda i primanja ili 5,74% samo od poreskih prihoda i 7,47% po osnovu poreza na dobit pravnih lica od ukupnih prihoda i primanja i 8,91% samo od poreskih prihoda.

Analiza pokazuje da ovi prihodi predstavljaju značajni deo budžeta, te da u velikoj meri koriste za finansiranje budžeta

Utvrđivanje i naplata poreza na dobit pravnih lica

Porez na dobit pravnih lica utvrđuje se samooporezivanjem. Pravno lice ima obavezu da u roku od 180 dana od isteka perioda za koji se vrši obračun poreza podnese poresku prijavu, a uz nju i poreski bilans.⁷ Zakon predviđa još neke slučajeve podnošenja prijave (npr. u slučaju promena pravne forme, likvidacije i sl.).

Poreski obveznik u poreskoj prijavi obračunava porez na dobit pravnih lica i ima mogućnost u toku godine da plaća porez na dobit pravnih lica u vidu mesečnih akontacija, čija se visina utvrđuje na osnovu oporezive dobiti, a koja je iskazana u poreskoj prijavi za prethodnu godinu. Akontacija se plaća do 15. u mesecu za prethodni mesec.

Kako je rok za podnošenje prijave za prethodnu godinu kraj juna tekuće godine, akontacija za prvih šest meseci tekuće godine plaća se na osnovu akontacije iz poslednjeg meseca prethodnog perioda. Po isteku tog perioda vrši se korekcija akontacije naviše ili

⁷ Zakon o porezu na dobit pravnih lica, ("Službeni glasnik RS", br. 25/01, 80/02 - dr. zakon, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14- dr. zakon,, 142/14, 91/15 i 112/2015)

naniže kako bi se ukupni iznos uskladio sa iznosom ukupnog poreza iz prethodnog perioda. (Popović, 2016)

Ovakva mogućnost plaćanja poreza može dovesti do variranja u naplati i naplaćenim iznosima. S obzirom da se prvih šest meseci tekućeg perioda naplaćuje poslednji iznos iz perioda T-1, u drugih šest meseci iznos se može smanjiti u slučaju da pravno lice nije poslovalo sa dobitkom i u tom slučaju će se smanjiti prihodi budžeta i obrnuto.

Utvrđivanje i naplata poreza na dohodak građana

Porez na dohodak građana je takođe jedan od značajnijih izvora finansiranja budžeta. Ovaj porez se plaća po odbitku i njime se oporezuju svi ostvareni prihodi fizičkog lica, osim onih koji su zakonom izuzeti. Oporezivanje se vrši cedularno, a dopunski, samo ako obveznik ostvari prihode iznad nekog iznosa koji se predvidi zakonom. Ovim porezom se oporezuju: zarade, prihodi od samostalne delatnosti, autorskih prava, prihodi od kapitala, nepokretnosti, kapitalni dobici i sl.⁸

Godišnji porez se plaća podnošenjem poreske prijave i nju podnose samo obveznici koji ostvare prihode iznad predviđene granice. Za budžet, ovaj prihod je veoma bitan i lako je baratati njime, lako se može računati.

Zaključak

Dobit raspodeljena akcionarima u vidu dividendi dva puta je oporezovana, jedan put na nivou preduzeća porezom na dobit pravnih lica, a drugi put onda kada se raspodeli akcionarima porezom da dohodak fizičkih lica. Sagledavanje ovakvog dvostrukog ekonomskog oporezivanja i njegovog uticaja izraženog u vidu novca kao jednog od javnih prihoda na ukupan budžet, omogućava dolazak do zaključka da je ovakvo finansiranje budžeta održivo na duži vremenski period kao i da je potrebno preduzimati radnje na njegovom eliminisanju iz poreskog sistema, a u cilju smanjenja poreskog opterećenja ili pak putem pojačanih kontrola smanjiti eveziju na najmanju moguću meru. Ovakvim dvostrukog ekonomskog oporezivanja finansiranje budžeta je moguće, a ono ne predstavlja ništa drugo nego li finansiranje budžeta prihodima od poreza na dobit pravnih lica kao i prihodima od poreza na dohodak građana.

Literatura

1. Radičić M., Raičević B. 2011. Javne finansije teorija i praksa, Ekonomski fakultete Subotica.
2. Popović D. 2014. Poresko pravo, Pravni fakultet Beograd.
3. Ristić K., Ristić Ž., Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora, Etno stil d.o.o.-Beograd 2014.
4. Savić A., i Miljković M. 2016. Metode i mere za sprečavanje, odnosno eliminaciju dvostrukog pravnog oporezivanja, Računovodstvo (2): 207.

⁸ Zakon o porezu na dohodak građana, ("Službeni glasnik RS", br. 24/01 , 80/02 - dr. zakon, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06 - ispravka, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11 - US, 93/12, 114/12 - US, 47/13, 48/13 - ispravka, 108/13, 57/14, 68/14 - dr. zakon, 112/15)

5. Zakon o porezu na dohodak građana, ("Službeni glasnik RS", br. 24/01 , 80/02 - dr. zakon, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06 - ispravka, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11 - US, 93/12, 114/12 - US, 47/13, 48/13 - ispravka, 108/13, 57/14, 68/14 - dr. zakon, 112/15)
6. Zakon o porezu na dobit pravnih lica, ("Službeni glasnik RS", br. 25/01 , 80/02 - dr. zakon, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14- dr. zakon,, 142/14, 91/15 i 112/2015)

ANALYSIS OF DOUBLE ECONOMIC TAXATION AND THE POSSIBILITY OF ITS APPLICATION IN THE BUDGET FINANCING

Miloš Miljković⁹, Aleksandar Savić¹⁰

Abstract

It is practice in almost all countries of the world that funds for financing the budget are on the financial market through the use of short-term or securities-based securities, shares, bonds, etc. As financial markets and institutions are not the only way to finance the budget, the paper will present the possibility of its tax financing, double economic taxation, as well as its importance and percentage representation in the overall budget.

Key words: *budget, double taxation, corporate income tax, personal income tax*

Datum dolaska (Date received): 23.07.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 08.08.2017

⁹ Miloš Miljković, University of Defense, Military Academy, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, Belgrade, Serbia, Email: milos.miljkov@gmail.com

¹⁰ Aleksandar Savić, Serbian Military, Ground Army, 31. infantry battalion, Zaječar.

VIŠEGODIŠNJI FINANSIJSKI OKVIR EVROPSKE UNIJE 2014-2020. GODINE

Jelena Peković¹

Stručni rad
UDK: 336.14(4-672EU)

Apstrakt

Višegodišnjim finansijskim okvirom određuju se ograničenja za godišnje opšte proračune Evropske unije. Određuje se koliko bi novčanih sredstava ukupno i koliko za različita područja delatnosti Evropska Unija mogla iskoristiti svake godine kada preuzima zakonske obaveze tokom nekog razdoblja koje je duže od pet godina (obično obuhvata period od sedam godina).

Veće Evropske unije donosi uredbu o višegodišnjem finansijskom okviru nakon dobjanja saglasnosti od Evropskog parlamenta. Svrha uredbe jeste da se olakša usvajanje godišnjeg proračuna EU-a, pretočavanje političkih prioriteta u brojke u okviru proračunskog ciklusa u trajanju od najmanje pet godina, osiguravanje proračunske discipline EU i dodavanje predvidljivosti finansijama EU. Uredbom o višegodišnjem finansijskom okviru određuju se „gornje granice” (godišnji najviši iznosi) za dve vrste rashoda EU-a: odobrena sredstva za preuzete obaveze i odobrena sredstva za plaćanje.

Cilj istraživanja u ovom radu jeste sagledavanje aktuelnog modela Višegodišnjeg finansijskog okvira i utvrđivanje njegovih prednosti i nedostataka u odnosu na ranije modele, radi stvaranja unapredjene osnove za naredni model Evropske agende. U istraživanju su najviše korišćene sledeće metode naučnog istraživanja: analiza sadržaja dokumenata, metoda modelovanja, statistička metoda i komparativna metoda.

Ključne reči: *Evropska unija, budžet, finansijski okvir, agenda*

JEL: M24

Uvod

Među najvažnije instrumente koje neka ekonomska ili politička organizacija može da upotrebi da bi ispunila svoju ulogu, osim zakona, spadaju i budžet, budžetski prihod i rashod. Osim pokrivanja administrativnih troškova, budžetom se raspolaže i sredstvima za intervenciju u ekonomiji. Stoga u veoma složenoj i ni malo jednostavnoj proceduri donošenja budžeta učestvuju sva relevantna tela Evropske unije, kao što su Parlament, Savet, Komisija, Revizorski sud i dr.

Promene i ciljeve unutar Unije najbolje oslikava budžet i njegova struktura koja se kroz istoriju menjala. Ekonomske prilike u kojima se stvarala Unija, različitost interesa i težnji svih njenih članica najbolje se vide kroz strukturu njegovih prihoda i rashoda. Kako je vremenom značaj

¹ Master ekonomista, Jelena Peković, referent za finansije u PVO VS, Raška br. 2, Beograd, Srbija, email: jelenapekipekovic@gmail.com

budžeta je sve više rastao, on je prevazišao okvire Evropske unije i ostvario značajan uticaj na ostale evropske države koje nisu članice Unije.

Bez obzira što Evropska unija nema klasičnu vladu poput država-članica, a kojima je budžet dokument kojim one projektujun podatke o državnim prihodima i rashodima tokom, najčešće jedne godine, ona takodje ima svoj budžet sa jasno definisanom strukturom prihoda i rashoda. To znači da je budžet jasno izbalansiran kako bi se prihodi i rashodi nalazili u ravnoteži da ne bi dolazilo do budžetskog suficita ili deficita.

Evropska unija, osim budžeta, donosi i „Agendu EU“, koja predstavlja približni ili okvirni pregled prihoda i rashoda tokom nekoliko narednih godina, odnosno donosi „višegodišnji finansijski okvir“ koji predstavlja precizniji oblik budžeta za period od 7 godina. Evropska unija za naredni period je donela dva finansijska okvira, odnosno poznat je globalni izgled finansiranja Unije zaključno sa 2020, a na osnovu projekcija mogu se doneti i pojedini zaključci o očekivanim finansijskim okvirima Unije do 2027. godine.

Kao posledica određene procedure i međusobnih dogovora svih relativnih političkih faktora, a čiji je glavni ishod budžet Evropske unije, višegodišnji finansijski okvir za period od 2014. do 2020. godine može smatrati rezultatom mnogobrojnih kompromisa u okviru Evropske unije.

Višegodišnji budžet Evropske unije

Kako nema klasičnu vladu, za razliku od njenih članica, Evropsku uniju karakteriše izbalansiran zajednički budžet sa specifičnom strukturom prihoda i rashoda. Osim budžeta, a u cilju da se podstakne realizacija zajedničkih politika i time ukaže na značaj izvesnih prioriteta i oblasti saradnje, u Evropskoj uniji postoje i razni fondovi.

Najznačajniji ciljevi budžeta Evropske unije se odnose na :

- utvrđivanje okvira za racionalno odlučivanje o finansijskoj osnovi zajedničkih politika EU,
- obezbeđivanje dovoljne količine sredstava za realizaciju svih planiranih aktivnosti i zadataka unutar EU, i
- izbegavanje rasipanja novca i prekomernog i nepotrebnog rasta budžetskih izdataka.

Ugovorom o osnivanju Evropske ekonomske zajednice iz 1957. godine i Ugovorom iz Mastrihta iz 1992. godine, kao i sekundarnim zakonodavstvom koje obuhvata uredbe i niz pravila i priručnika Evropske komisije za njihovo sprovođenje (uredbi), definisan je budžet Evropske unije. Funkcionisanje budžeta Evropske unije zasnovano je na nizu principa među kojima su najznačajniji:

- budžet kao jedinstveni dokument koji obuhvata sve prihode i rashode Evropske unije, osim sredstava iz Evropskog razvojnog fonda i sredstava izvesnih agencija koja se ne prikazuju u budžetu, mora biti sveobuhvatan i precizan,
- imajući u vidu da je budžet EU namenjen finansiranju višegodišnjih programa i projekata, u ovom kontekstu treba napraviti jasnu razliku između višegodišnjih obaveza i ukupnih tekućih plaćanja, što znači da treba obezbediti periodičnost budžeta EU što se odnosi na jednogodišnji

period od 1. januara do 31. decembra svake kalendarske godine. Time su obuhvaćena sredstva budžeta rezervisana za određenu godinu, a koja se isplaćuju tokom iste ili naredne godine za one troškove koji će se zaista i realizovati do 31. decembra posmatrane godine,

- budžetski prihodi i rashodi moraju biti u ravnoteži, da ne bi dolazilo do budžetskog suficita ili deficita

- evro predstavlja novčanu valutu u budžetu EU i koristi se kao obračunska jedinica za vođenje poslovnih knjiga,

- po pravilu naplaćeni budžetski prihodi služe za pokriće svih budžetskih rashoda, osim u slučajevima u kojima pojedini namenski prihodi strogo služe za pokriće namenskih budžetskih rashoda, te je neophodno, kao princip, obezbediti univerzalnost,

- kako su budžetska sredstva namenjena za tačno definisane svrhe, odnosno programe koji su precizirani u okvirima pojedinih budžetskih poglavlja, odobrenjem tela nadležnih za utvrđivanje budžeta, kao i pod pretpostavkom ispunjenosti izvesnih preduslova, dozvoljava se transfer sredstava između pojedinih budžetskih poglavlja, što podrazumeva i određene specifičnost budžeta EU

- primena principa štedljivosti, odnosno efikasnosti tj. racionalne alokacije resursa kao i principa efektivnosti u ostvarenja definisanih ciljeva, podrazumeva racionalnost upravljanja javnim finansijama, i

- potrebno je obezbediti punu transparentnost budžeta Unije, odnosno njegovu javnost, pregledanost i jasnu kontrolisanost.

Potupak usvajanja višegodišnjeg budžeta

Poput međunarodnih organizacija koje se finansiraju iz raznih fondova, u prvim godinama svog postojanja Evropska ekonomska zajednica finansirala se priložima zemalja njenih članica. Radikalne promene, međutim, desile su se tokom prve polovine 70-tih godina XX veka kada je Evropska zajednica dobila sopstvene izvore finansiranja.

U odnosu na nacionalne budžete zemalja članica EU, budžet Evropske unije je relativno mali iz razloga što se značajan broj oblasti, za koje se vrše budžetska izdvajanja, nalazi u nadležnosti članica Unije. Na Samitu Evropskog saveta u Briselu 1988. godine utvrđena je Konačna struktura budžeta EU, a koja je zasnovana na jednogodišnjim budžetima i višegodišnjoj finansijskoj perspektivi. Jednogodišnjim budžetima se detaljno reguliše realizacija budžeta Evropske unije i oni se donose za period od jedne kalendarske godine, dok se u višegodišnjoj finansijskoj perspektivi donose višegodišnji okviri za rashode Evropske unije. Ovaj okvir ili perspektiva predstavlja približan, planiran i okvirni pregled očekivanih prihoda i rashoda u narednih nekoliko godina i obično se odnosi na period od 7 godina. On ujedno predstavlja i međuinstitucionalni sporazum putem kojeg Evropska komisija, Evropski parlament i Savet Evropske unije postižu dogovor o budžetskim prioritetima i strukturi rashoda za navedeni vremenski period. Višegodišnja finansijska perspektiva je nastala kao posledica krize iz 80-tih godina prošlog veka, odnosno sukoba između Saveta EU i Evropskog parlamenta u vezi sa budžetskim prioritetima, odnosno procedura uspostavljanja zajedničkog budžeta EZ, a što je

rezultiralo definisanjem nove metodologije budžetskog planiranja. Njenim usvajanjem usledile su sledeće višegodišnje finansijske perspektive:

- Delors paket I - prva višegodišnja finansijska perspektiva - usvojena za period od 1988-1992. godine, i poznata kao,
- Delors paket II - drugi višegodišnji finansijski okvir - za period od 1993-1999. godine,
- Agenda 2000. - treća višegodišnja finansijska perspektiva - za period od 2000-2006. godine,
- četvrta višegodišnja finansijska perspektiva - za period od 2007-2013. godine, i
- trenutni višegodišnji finansijski okvir - za period od 2014-2020. godine.

Shodno navedenom, narednim višegodišnjim finansijskim okvirom, koji bi trebao da obuhvati vremenski period od 2021-2027. godine, moguće sagledati i buduće poteze Unije do 2027. godine, a kojim bi se trebali utvrditi maksimalni iznosi za finansiranje aktivnosti EU u prioritetnim oblastima, odnosno predviđeni budžetski rashodi na maksimalne iznose izdataka za svaku pojedinačno posmatranu godinu, a čime se jasno iskazuju ciljevi bitni za zajednički politiku EU. Postupak pripreme višegodišnjeg finansijskog okvira obuhvata nekoliko krugova pregovora o nacrtu budžeta EU. Nacrt budžeta, koji izrađuje Evropska komisija u dogovoru sa Savetom Evropske unije i Evropskim parlamentom, prerasta u pravni dokument, odnosno međuinstitucionalni sporazum. Formalno gledano, Evropski parlament usvaja budžet EU, pri čemu ga potpisuju predstavnici svih navedenih institucija, odnosno Evropske komisije, Evropskog parlamenta i Saveta Evropske unije.

Po sklopljenom dogovoru o višegodišnjem finansijskom okviru, Evropska komisija započinje sa pripremama godišnje budžetske strategije i izdaje uputstva za pripremu godišnjeg budžeta. Takođe priprema i nacrt godišnjeg budžeta te ga dostavlja Savetu EU i Evropskom parlamentu. Nakon sprovedenih konsultacija sa Evropskim parlamentom, Savet EU usvaja nacrt budžeta i dostavlja ga Parlamentu na prvo čitanje. U slučaju da Evropski parlament, tokom prvog čitanja predloži izmene i dopune nacrta godišnjeg budžeta. Parlament ga vraća Savetu EU radi dodatnih konsultacija, kako bi se koncipirao konačni tekst budžeta. Usvajeni budžet EU, od strane Evropskog parlamenta, potpisuje predsednik Parlamenta. Tokom posmatrane godine, u slučaju vanrednih okolnosti Evropska komisija je u mogućnosti da predloži izmene i dopune usvojenog budžeta i u tim slučajevima se pristupa rebalansu budžeta EU.

Struktura budžeta Evropske unije 2014-2020. godine

Višegodišnjim budžetom odnosno višegodišnjim finansijskim okvirom - VFO Evropske unije, kojim se utvrđuju najviši mogući godišnji iznosi („gornje granice”) koje EU može iskoristiti za različita područja politike tokom razdoblja od najmanje pet godina, a koji je donet za period od 2014. do 2020. godine, odobreno je za potrošnju od 908,4 milijarde evra, uz gornju granicu od 960 milijardi evra. Time je budžet za aktuelni sedmogodišnji period smanjen za tri odsto u odnosu na onaj iz perioda 2007-2013. i čini svega jedan odsto bruto domaćeg proizvoda EU. U svetlu teške ekonomske situacije na Starom kontinentu, to je prvi štedljivi budžet EU u

posljednjih šest decenija, a inicijalni izveštaji pokazuju da je potrošnja smanjena za okvirno tri odsto.

Treba naglasiti da Višegodišnji finansijski okvir kao takav nije sedmogodišnji proračun EU-a, već se njime pruža okvir za finansijsko programiranje i proračunsku disciplinu, čime se time osigurava predvidivost potrošnje EU-a te joj omogućuje sprovođenje zajedničke politike u razdoblju dovoljno dugačkom da bi se njima ostvario učinak.

Kao izraz političkih prioriteta i instrumentu za planiranje proračuna VFO definiše i u koja područja Evropska unija trebala ulagati tokom planiranog perioda. Kako bi se zadržala rezerva za nepredviđene potrebe, godišnji proračun je obično ispod gornjih granica za rashode predviđene okvirom VFO-a.

Zahtevima severnoevropskih zemalja, a posebno Britanije i Holandije koje se zalažu za stezanje kaiša, i s druge strane zemalja južne i istočne Evrope, a među njima Francuske i Poljske koje žele da novac iz budžeta bude utrošen na subvencije za poljoprivrednike i preko potrebnu infrastrukturu, usvojenom sedmogodišnjom projekcijom uspostavljena je ravnoteža.

Višekratni nedostaci u isplatama, koji su gotovo onemogućili Evropskoj komisiji da ispuni svoje pravne i finansijske obaveze u posljednjih nekoliko godina, budžetom za vremenski period od 2014.-2020. godine, su ispravljeni kako bi se izbeglo da 2014. godina započne deficitom time što su države članice EU pristale su da dodaju još 3,9 milijardi evra za 2013. godinu.

Obzirom na to da je trenutni sistem, sa svim svojim izuzecima, propustima, različitim izvorima finansiranja i zavisnostima od nacionalnih budžeta postao teško razumljiv, Evropski parlament je insistirao na tome da se sve pravne platforme za različite EU programe finalizuju kroz saodlučivanje Evropskog veća i Evropskog parlamenta te da se osnuju radne grupe koje će se baviti pitanjem „sopstvenih resursa“ i reformom dohodovnih aranžmana EU-a.

Struktura prihoda Evropske unije 2014-2020. godine

Budžet EU prema Agendi od 2014. do 2020. godine finansira se sopstvenim izvorima i njegov je iznos ograničen na 1,00% bruto domaćeg proizvoda Evropske unije. Njega čine deo carina od uvoza u EU iz trećih zemalja, prihod od dažbina pri uvozu poljoprivrednih proizvoda i deo poreza na dodatu vrednost u iznosu od 1% ukupno prikupljenih prihoda.

Kako se fiskalna politika i poreski sistemi čvrsto nalaze u ingerenciji zemalja članica EU, sopstveni izvori se ipak u većoj meri svode na frazu jer Unija, u suštini, nema pravo da samostalno određuje i naplaćuje poreze. Stoga, imajući u vidu ovu činjenicu, budžet EU čine sredstva koja izdvajaju države članice po raznim osnovama. Najznačajnije elemente sopstvenih izvora EU predstavljaju:

- tradicionalni sopstveni izvori - naplaćene uvozne carine pri uvozu proizvoda koji potiču van zone članica EU i carine na uvoz poljoprivrednih proizvoda, a koje čine 12% ukupnih budžetskih prihoda. Nadležne za prikupljanje ovih sredstava u ime i za račun EU su carinske službe država članica te imaju pravo na zadržavanje administrativne takse,

- doprinosi iz poreza na dodatu vrednost – koji čine oko 11% budžetskih prihoda, a plaćaju ih države članice obračunom jedinstvene stope na jedinstveno definisanu obračunsku osnovicu dodate vrednosti za svaku pojedinačno posmatranu članicu EU;

- najznačajniju budžetsku stavku jer čine 76% budžetskih prihoda EU su doprinosi iz bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) zemalja članica EU, i

- Ostali izvori – ovi prihodi su neznatni i čine 1 % budžeta EU, a obuhvataju odbitke od plata javnih službenika EU, naplaćene članarine od zemalja van EU za učešće u evropskim programima, novčane kazne preduzećima za kršenje Zakona o tržišnoj konkurenciji i moguće prenete viškove sredstava iz prethodnih godina.

Kao što je navedeno, najznačajniju budžetsku stavku prihoda EU čine doprinosi iz bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) zemalja članica EU. Međutim, u slučaju da obavezni doprinosi izvesne članice prerastu u svojevršno opterećenje za nacionalni budžet, pa sâmmim tim postali i neizdrživi za datu zemlju, moguće je sprovesti korekcije kao u slučaju Velike Britanije koja je početkom 80-ih godina, trebalo da uplaćuje visoke doprinose u budžet EZ iako ta sredstva gotovo da nije ni koristila. Stoga se sadašnja struktura budžeta EU u velikoj meri razlikuje od one iz 80-ih godina prošlog veka.

Struktura rashoda Evropske unije 2014-2020. godine

Kako budžetski prihodi i rashodi EU moraju biti u ravnoteži, od važnosti je ne samo kako se budžet puni, nego kako se i prazni. Najveća odgovornost za upravljanje budžetom leži na Evropskoj komisiji. Od ukupnog budžeta EU, oko 20 % iznosa se prazni preko tela Unije, a oko 80 % preko država članica.

Način potrošnje i upravljanja sredstvima EU regulisan je Finansijskim pravilima. Da bi se pravilno primenila Finansijska pravila postoji i drugi set pravila tzv. Implementing rules. Svaki zahtev za odobrenje bilo kojih sredstva za određene programe, pre odobrenja mora da prođe strogu proceduru. Uvodenjem ovih pravila osigurana je objektivnost prilikom ocene isplativosti pojedinih projekata, ai time i postavili određeni limiti potrošnje.

Prioritete postavljene od strane zemalja EU, u određenom trenutku, oslikavaju delatnosti i projekti koji se finansiraju iz budžeta EU. One su grupisane u šire kategorije troškova (poznate kao „headings“) i u 31 različita polja političke delatnosti, u onim domenima politike oko kojih su se sve zemlje EU složile da deluju na nivou Unije. Ove odluke nastale su iz veoma praktičnih razloga jer udruživanjem snaga u ovim oblastima mogu se postići bolji rezultati a i smanjuju se troškovi. Stoga je veoma bitno da budžet Unije bude dobro izbalansiran. Međutim, pojedine članice EU se suočava sa deficitom u svojim budžetima, koji u pojedinim zemljama iznosi preko 3 % BDP-a. U takvim slučajevima, Unija ima pravo da pozajmi novac na međunarodnim finansijskim tržištima ali su mogućnosti uzimanja kredita su ograničene iako je dozvoljeno zaduživanje u ime EU još od njenih početaka kako bi se tim sredstvima finansirali programi.

Finansiranjem neke od delatnosti iz budžeta EU bilo da se radi o čistijim plažama, bezbednijoj hrani na tanjirima, boljim putevima, ili garanciji ljudskih fundamentalnih prava, direktno ili indirektno, svi imaju koristi.

Između obaveznih i neobaveznih budžetskih rashoda, u budžetu EU postoji jasna razlika. Sva sredstva koja su determinisana ugovorima, sekundarnim zakonodavstvom ili međunarodnim sporazumima, spadaju u obavezne rashode i o njima donosi konačnu odluku Savet Evropske unije. To se prvenstveno odnosi na rashode za Zajedničku poljoprivrednu politiku, o obavezama iz međunarodnih akata, doprinosima iz članstva u međunarodnim institucijama, administrativnim troškovima i rezervama. O ostalim rashodima, a koji potpadaju u grupu neobaveznih budžetskih izdataka, odlučuje Evropski parlament.

Strukturu rashoda Evropske Unije čine ga sledeće komponente:

- kao jedan od glavnih ciljeva EU usled kojeg se značajan deo sredstava ulaže u privredni razvoj i zapošljavanje je održivi razvoj. Unapređenje konkurentnosti evropske privrede, kao i u pružanju pomoći nerazvijenim regionima su cilj ove komponente evropskog budžeta. U periodu od 2014. do 2020. godine, održivi razvoj je postao jedan od glavnih prioriteta Unije, te je odlučeno da najveći deo zajedničkih snaga i budžeta EU posvete stvaranju većeg ekonomskog razvoja i poslova. U navedenom periodu ekonomija EU mora da bude konkurentnija, a manje prosperitetni regioni moraju da sustignu druge regione, te je odlučeno da se od svakog eura koji se potroši iz godišnjeg budžeta EU, 8 centi odlazi na aktivnosti koje će EU učiniti konkurentnijom. Postizanje dugoročnog razvoja zavisi i od povećanja razvojnog potencijala EU. Ovim prioritetom, poznatim pod nazivom Kohezija ide se u pravcu pružanja pomoći regionima u manjoj prednosti, kako bi transformisali svoju ekonomiju u pravcu sustizanja globalne konkurencije. Inovacijama i ekonomijom znanja pruža se nov okvir mogućnosti za pokretanje razvoja u ovim regionima. Od svakog potrošenog eura, 36 centi ide na aktivnosti kohezije;

- Obzirom da se mnoge članice EU bave poljoprivrednom proizvodnjom, kao i da sama Unija predstavlja veliko tržište, važno je obezbediti ulaganje sredstava u kvalitet i bezbednost poljoprivrednih proizvoda što podrazumeva direktnu finansijsku pomoć evropskoj poljoprivredi i očuvanju prirodnih resursa. Takođe, ističe se značaj drugih mera kao što su očuvanje životne sredine i restrukturiranje ruralne privrede. Sve pomenute mere su objedinjene u budžetskoj stavci pod nazivom Prirodni resursi. Napori Evropske Unije su usmereni na proizvodnju zdrave i organske hrane od domaćih proizvođača za pristupačne cene. Dva osnovna cilja organske hrane su kvalitet datih proizvoda i prilagođavanje proizvoda zahtevima samog potrošača, pri tom poštujući sve zakone o zaštiti životne sredine. Poslednjih godina su naročito prisutne situacije kao što su izlivanje tankera nafte u more, oboljevanje životinja, ispuštanje otrovnih gasova u vazduh koje posledice imaju i van granica zemlje u kojoj su nastale. Jedna od bitnih stavki Evropske Unije svakako su i unutrašnje politike, koje obuhvata sprečavanje ilegalnih migracija, organizovani kriminal i stalnu borbu protiv terorizma. Takođe, inisitira se na zaštiti kulturnog identiteta i poštovanju kulturnih razlika i ljudskih prava. Aktuelni problem je borba protiv migranata iz Sirije i isti se može držati pod kontrolom sve dok sve zemlje Evropske Unije dele informacije između sebe i zajedno rade na borbi protiv nelegalnih migracija, a u cilju stvaranja sigurnog društva zasnovanog na pravnim temeljima.

Evropska Unija je usmerena da deluje i kao globalni partner čiji je cilj proširivanje sopstvenih granica državama koje za to ispunjavaju sve neophodne uslove za pristup i članstvo. Na

godišnjem nivou se izdvajaju značajna finansijska sredstva za pomoć državama-kandidatima za pristup EU. Nove članice dobijaju posebne naknade iz budžeta EU kako ne bi vršile veće uplate od onih koje dobijaju iz budžeta.

Finansijska perspektiva

Rashodi koje Evropska Unija ima tokom godina se predstavljaju, planiraju i ograničavaju odgovarajućem finansijskim okvirom, odnosno finansijskom perspektivom. Njen cilj jeste da isplanira visinu i strukturu rashoda na višegodišnjem nivou. Finansijsku perspektivu se određuju dogovorom između najznačajnijih tela Evropske unije. Bitno je napomenuti da finansijska perspektiva nije višegodišnji bužet EU, već se njom samo određuju iznosi rashoda i način na koji će se njima raspolagati. Od osnivanja EU do danas doneto je ukupno pet finansijskih perspektiva.

Akutulena finansijska perspektiva je akcenat dala na trošenju finansijskih sredstava u cilju unapređena kvaliteta života i rada građana Unije, a naročito marginalizovanih populacija. Za razliku od prethodnih perspektiva ovu odlikuju veće izdvajanje sredstava radi razvoja nerazvijenih regiona, rast administrativnih troškova, ali i veće mere štednje.

U ovom finansijskom okviru značajnija finansijska sredstava se odvajaju i usmeravaju u cilju unapređivanje oblasti logistike u vidu transporta, veća su izdvajanja za energetiku i razvijanje informacionih tehnologija, i naravno konstantno ulaganja u unapređivanje obrazovanja i istraživanja.

Tabela 1. Višegodišnji finansijski okvir EU 2014-2020. godine

Obaveze	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
1. Održivi razvoj	60.283	61.725	62.771	64.238	65.528	67.214	69.004
1 a. Konkurencija rast a i zaposlenosti	15.605	16.321	16.726	17.693	18.490	19.700	21.079
1 b. Kohezija za rast i zaposlenost	44.678	45.404	46.045	46.545	47.038	47.514	47.925
2. Prirodni resursi	55.883	55.060	54.261	53.448	52.466	51.503	50.558
Izdaci za tržište i direktna plaćanja	41.585	40.9189	40.421	39.837	39.079	38.335	37.605
3. Unutrašnje politike	2.053	2.075	2.154	2.232	2.312	2.391	2.469
4. EU kao globalni partner	7.854	8.083	8.281	8.375	8.553	8.764	8.794
5. Administracija	8.218	8.385	8.589	8.807	9.007	9.206	9.417
6. Naknade	27	0	0	0	0	0	0
Ukupne obaveze	134.318	135.328	136.056	137.100	137.866	139.078	140.242
Ukupna plaćanja	128.030	131.095	131.046	126.777	129.778	130.893	130.781
Plafon obaveza, y % od BDP-a	1,03	1,02	1,00	1,00	0,99	0,98	0,98

Izvor: <http://ec.europa.eu/budget>

Napomena: vrednosti u tabeli se odnose na milione €

Veliki deo budžeta je usmeren na porast zaposlenosti i rast ekonomije uopšte. Ulaže se više u oblasti energetike, transporta, informacionih tehnologija, kao i u obrazovanje i stručno osposobljavanje, istraživanje i inovacije, kako bi se otvorila radna mesta i stvorili preduslovi za bolju budućnost. Obezbeđuje se novac za manje razvijene regione u službi razvoja, koji ima pozitivan uticaj na celu Evropu. Bezbedna i zdrava hrana će je u srcu promena u poljoprivredi. Direktna plaćanja poljoprivrednicima koja iznose oko 30%

zavise od toga da li se poljoprivrednici trude da učine sektor ekološkim. Finansijskom projekcijom obuhvaćena su i sredstva za borbu protiv kriminala, terorizma i sajber kriminala. Podsticaj je obezbeđen za one zemlje koje pružaju političke i ekonomske reforme koje jačaju demokratiju u regionu.

Zaključak

Prvobitni budžet Evropske unije je bio zanemarljivih iznosa u poređenju sa sadašnjim i njegov cilj je bio da pokrije administrativne troškove. Sa rastom Unije države članice su sve više počele da se nalaze u dijalektičkom odnosu sa drugim članicama što je rezultiralo povećanjem značaja budžeta. Počela su da se izdvajaju veća finansijska sredstva koja su bila namenjena za potrebe bužeta, sa samim tim došlo je i do proširenja segmenata primene bužeta. Tokom vremena budžet se unapređivao i menjao, kao što se promenila i struktura njegovih rashoda i prihoda.

Aktuelni bužet je zamišljen kao jedan efikasan mehanizam, ne samo po složenoj proceduri koja treba da rezultira njegovim usvajanjem, već i zbog načina na koji se planiraju i usmravaju prihodi i rashodi. Sistem finansiranja Evropske unije se od svog ustanovljavanja značajno promenio. Nastajali su novi rashodi i potreba da se obezbede izvori iz kojih će oni biti finansirani. Tako je došlo do spajanja budžeta tri Evropske zajednice u jedinstveni, opšti budžet Evropske ekonomske zajednice.

Budžet EU razlikuje se od budžeta nacionalnih država po tome što EU nema fiskalni autoritet jer su fiskalne politike u rukama zemalja članica. Gledajući iz drugog ugla, ne može se reći ni da je EU međunarodna organizacija i ako je nastala sklapanjem međunarodnog ugovora jer kada je reč o budžetu ima sopstvene izvore finansiranja.

U procesu donošenja budžeta javljaju se mnoga neslaganja između država-članica jer se neke države zalažu za štednju, dok druge žele da povećaju iznos sredstava koji se izdvaja iz budžeta država-članica. Isto tako, Parlament se zalaže za povećanje izdvajanja od strane država-članica za četvrti izvor, čemu se zemlje članice oštro protive.

Kada posmatramo ukupne budžete Evropske unije, možemo primetiti konstantan rast sredstava neophodnih za finansiranje rashoda. U 2006. godini, ukupan budžet iznosio je 121,2 milijardi evra, a iz godine u godinu se taj iznos povećavao, da bi u 2011. godini budžet iznosio 141,5 milijardi evra. Isto tako budžet u periodu od 2007-2013. godine iznosio je ukupno 862,3 milijarde evra, a budžet za period 2014-2020. godine iznosi 1,025 milijardi evra.

Literatura

1. A. Nikolić. 2008. Evropske javne finansije i budžet Evropske unije. Privredna Akademija,
2. European Council. 23-24 March, 2000. Presidency conclusions, Lisbon,
3. European Council. 13 -14 March 2008. Presidency conclusions, Brussels,
4. European Council. 25-26 March 2010. Presidency Conclusions. Brussels,.

5. European Council. 17-18 December 2015. Presidency Conclusions, Brussels,
6. European Commission. 27. 4. 2010. Europe 2020 – Integrated Guidelines for the Economic and Employment Policies of the Member State. SEC 488 final, Brussels,
7. European Commission. 12. 5. 2010. Reinforcing economic policy coordination, COM (2010) 250 final, Brussels,
8. Lj. Lučić. 2011. Evropska monetarna unija i Srbija. Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad,
9. F. Paskal. 2011. Evropa u 12 lekcija, Kancelarija za službene publikacije evropskih zajednica, Luksemburg,
10. S. Stojanović, 2008. Finansiranje Evropske unije. JP Službeni glasnik, Beograd.

1. www.europa.eu/about-eu/eu-history,
2. <http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=1125404>,
3. http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%87%D1%92%D0%90%D1%87%D1%92%3A_EU.svg,
4. <http://www.emins.org/uploads/useruploads/knjige/Vodic-kroz-programe-EU-za-web.pdf>,
5. <http://www.vps.ns.ac.rs/Materijal/mat12254.pdf>,
6. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1096_en.htm,
7. http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/publications/2011/fin_report/fin_report_11_en,
8. http://www.europa.rs/srbijalEu/pomoc_EU_srbiji/ipa.html,
9. <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/168759/Troskovi-clanstva-za-godinu-i-pol-836-milijuna-eura.html#.ULyD12d2kdU>.

MUNICIPAL FINANCIAL FRAMEWORK OF THE EUROPEAN UNION 2014-2020

Jelena Peković²

Abstract

The multiannual financial framework determines the limits for the annual general budgets of the European Union. It determines how much money and how much for different areas of activity the European Union may use each year when it assumes legal obligations over a period of more than five years (usually covering a period of seven years).

The Council of the European Union adopts a regulation on the multiannual financial framework after obtaining consent from the European Parliament. The purpose of the regulation is to facilitate the adoption of the EU's annual budget, translate political priorities into figures within a budget cycle of at least five years, ensure the budgetary discipline of the EU and add predictability to EU finances. The regulation on the multiannual financial framework determines the "upper limits" (annual maximum amounts) for two types of EU spending: appropriations for commitments and payment appropriations.

The aim of the study in this paper is to examine the current model of the Multi-annual Financial Framework and to determine its advantages and disadvantages in relation to previous models in order to create an advanced basis for the next model of the European Agenda. The research used the following methods of scientific research: document content analysis, modeling methods, statistical method and comparative method.

Key words: *European Union, budget, financial framework, agenda*

Datum dolaska (Date received): 23.04.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 17.05.2017

² Jelena Peković M.A., finance officer in Serbian Military, Military, Raška street no. 2, Belgrade, Serbia, email: jelenapekipekovic@gmail.com

POJAVNI OBLICI KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA I NAJČEŠĆE MANIPULACIJE U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA

Dragan Cvetković¹, Vinko Bošković²

Pregledni rad
UDK: 657.632

Apstrakt

Finansijski izveštaji i računovodstvena dokumentacija, predstavljaju potvrdu o imovinskom i finansijskom položaju kao i o poslovnoj uspešnosti privrednog subjekta. Kreativno računovodstvo je u njegovim začecima bio zamišljen kao instrument objektivnog prikaza finansijskog položaja i rezultata poslovanja privrednih subjekata putem finansijskih izveštaja u okviru računovodstvenog regulatornog okvira. U početku su naponi upravljanja dobitkom legalni i unutar važećeg okvira za finansijsko izveštavanje. Međutim, s vremenom, računovodstvene tehnike postaju nedopuštene, protivzakonite i u suprotnosti s opšteprihvaćenim računovodstvenim načelima. Tada friziranje finansijskog rezultata postaje ilegalno i prerasta u krivotvorenje finansijskih izveštaja. Cilj rada predstavlja sintetizovanje saznanja o oblicima kreativnog računovodstva kako bi se ukazalo na značaj i potrebu pouzdanog i kvalitetnog finansijskog izveštavanja. Naime, ovaj rad ima za cilj da doprinese sagledavanju i razumevanju na koji način dolazi do računovodstvenih manipulacija i upravljanja finansijskim rezultatom privrednog subjekta.

Ključne reči: računovodstveni izveštaji, kreativno računovodstvo, menadžeri.

JEL: M49

Uvod

U današnje vreme kada je opstanak na tržištu ograničen količinom i kvalitetom dostupnih informacija od velikog je značaja da se subjekt može pouzdati u kvalitet računovodstvenih informacija, pre svih, informacija iz finansijskih izveštaja. Osim toga, kvalitetno finansijsko izveštavanje smanjuje informacioni rizik što utiče na sigurnost učesnika na tržištu kapitala i smanjenje rizika od finansijske krize. Time se značajno jača poverenje učesnika tržišta kapitala, dajući dodatni stimulans da svojim ulaganjem doprinose razvoju tog tržišta, finansijskog sistema i nacionalne privrede.

Osnovni cilj finansijskog izveštaja je da učini transparentnim sve transakcije nastale u poslovanju jednog privrednog subjekta i da na jasan način iskaže njihove posledice po imovinski, finansijski i prinosni položaj privrednog subjekta. U Srbiji, finansijski izveštaji obuhvataju: bilans stanja i bilans uspeha, zatim izveštaj o promenama na kapitalu, izveštaj o tokovima gotovine, napomene uz finansijske izveštaje i statistički aneks. Primarna svrha finansijskog izveštavanja je sačinjavanje i prezentovanje podataka

¹ Dr Dragan Cvetković, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava kriminalističke policije, Bulevar despota Stefana 107, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 8923 956, E-mail: cvetkovicdragan@mts.rs

² spec. Vinko Bošković, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava kriminalističke policije, Bulevar despota Stefana 107, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 8923 110.

korisnih pri donošenju odluka finansijske prirode. Pri tome se prvenstveno misli na one odluke koje donose investitori, kreditori i ostali eksterni korisnici. Iz ovoga sledi da je osnovni cilj finansijskih izveštaja pružanje računovodstvene informacije o finansijskom položaju subjekta, o stanju imovine i obaveza i uspešnosti njegovog poslovanja. Pri tome treba napomenuti da se nijedan cilj se ne može ostvariti razmatranjem samo jednog dela finansijskih izveštaja, već ih je potrebno razmatrati integralno, kao elemente jedinstvene celine.

Finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa važećom zakonskom, profesionalnom i internom regulativom, predstavljaju objektivnu sliku poslovanja i dobru osnovu za donošenje odgovarajućih poslovnih i finansijskih odluka. Međutim, usled različitih ciljeva i motiva, ta slika neretko može biti iskrivljena. U takvim situacijama, finansijski izveštaji predstavljaju sredstvo za postizanje različitih ciljeva, bilo da se radi o povećanju ili smanjenju finansijskog rezultata. Drugim rečima, finansijsko izveštavanje podložno je manipulacijama što za posledicu ima lažirane tj. falsifikovane izveštaje. Upravo te manipulacije imaju jako negativan uticaj na pouzdanost i kvalitet finansijskog izveštavanja.

Svetski poznati finansijski skandali koji su krajem 20-tog i početkom 21 veka potresli i regionalna i svetska tržišta, su ukazali i na pojavu ignorisanja propisanih pravnih i profesionalnih normi i pravila, a u cilju ostvarivanja određenih interesa pre svega menadžmenta.³ Naime, svi ti skandali su ukazali je nečastan menadžment manipulisanjem podacima u finansijskim izveštajima zavaravao korisnike istih. U svim situacijama kada podaci u finansijskim izveštajima ne pokazuju odnosno ne daju istinitu i objektivnu poslovno - finansijsku sliku određenog privrednog subjekta, objavljeni finansijski izveštaji, zasigurno, ne ispunjavaju svoju primarnu ulogu koja im je relevantnim zakonskim propisima definisana. Takvi „fizičani“ finansijski izveštaji, prezentacijom netačnih podataka navode korisnike istih na pogrešne poslovne odluke, što u krajnjem slučaju rezultira neefikasnom alokacijom i upotrebom oskudnih resursa društva.

U početnoj teorijskoj zamisli cilj kreativnog računovodstva kao računovodstvene discipline bio je da se korisnicima finansijskih izveštaja omogući realan prikaz stvarnog finansijskog i prinostnog položaja poslovanja društva, prema tekućim vrednostima imovine, obaveza i kapitala. Zbog toga su u računovodstvu uvedeni fer vrednosti i različiti modeli procene vrednosti imovine i obaveza. Međutim, agresivni koncept primene tehnika kreativnog računovodstva rezultirao je lažnim finansijskim izveštajima. Ovakva praksa omogućena je pre svega primenom različitih modela procene vrednosti u postupku utvrđivanja stvarnih vrednosti pozicija prezentiranih u finansijskim izveštajima, kojima se služi kreativno računovodstvo, a koji bez obzira koliko su teorijski odlično osmišljeni, njihova faktička primena opterećena je određenom dozom subjektivizma procenitelja, a samim tim i podložna iskrivljivanju vrednosti pod uticajem različitih interesnih grupa. Dakle, postojanje fleksibilne primene računovodstvenih politika i fer vrednosti, rezultiralo je situacijom da je „kreativno računovodstvo“ u praksi preraslo u „manipulativno računovodstvo“.

Računovodstvena profesija nastoji da odgovori na pitanje gde se zapravo nalazi granica između pozitivnog i negativnog kreativnog računovodstva, odnosno dozvoljenog i

³ Slučajevi Enron, Parmalat, Miniscribe, itd.

nedozvoljenog (zakonom zabranjenog) korišćenja računovodstvenih postupaka. Mnoga istraživanja u praksi su pokazala da profesionalne računovođe smatraju kreativno računovodstvo uglavnom kao pozitivnu računovodstvenu aktivnost, pri čemu treba napomenuti da značajan deo njih nije u mogućnosti da prepozna i razlikuje pozitivno od negativnog kreativnog računovodstva. Iz toga sledi da granica između njih zaista nije jasna. Računovodstvena praksa i teorija, nastoje da formulišu pravila čija će primena dovesti do sastavljanja i prezentiranja finansijskih izveštaja koji će biti primereni potrebama i zahtevima korisnika istih. Uzimajući u obzir činjenicu kolika šteta može nastati usled primene „kreativnog računovodstva“, naročito na finansijskim tržištima u razvoju, smatramo da je važno da računovođe i menadžeri prepoznaju postupke i tehnike koje mogu biti okvalifikovane kao „kreativno računovodstvo“. Zapravo, oni moraju biti osposobljeni da u praksi jasno vide granicu između politike finansijskog izveštavanja i kreativnog računovodstva, a za investitore kao korisnike istih, je posebno važno da prepoznaju finansijske izveštaje koji su rezultat kreativnog računovodstva. (Škarić-Jovanović, 2007).

U radu se nakon pojmovnog određenja kreativnog računovodstva, analiziraju forme, motivi i ciljevi primene kreativnog računovodstva a potom daje prikaz najčešćih manipulacija finansijskih izveštaja primenom kreativnog računovodstva i njihove posledice.

Pojam i pojavni oblici kreativnog računovodstva

Pre nego što definišemo pojam kreativno računovodstvo (creative accounting), potrebno je istaći da ovo nije jedini izraz koji se može naći u stručnoj literaturi. Naime, pored ovog, još se koriste i izrazi poput: računovodstvena manipulacija, agresivno računovodstvo, ujednačavanje dobitka kao i lažno finansijsko izveštavanje. Kreativno računovodstvo uglavnom ima negativnu konotaciju, i u praksi za isto se koriste sledeći termini: „*peglanje*“ poreza, „*štelovanje*“ dobitka, „*krivotvorenje*“ finansijskih izveštaja, „*kozmetičko*“ računovodstvo ili finansijsko inženjerstvo (Knežević et al., 2013). Upotrebom termina „*kreativno*“ *jasno se želi ukazati da se radi o računovodstvu koje je suprotno od „doslednog“ i „konzervativnog“ u pogledu računovodstvenih načela.* Ona se obično koristi kao neka vrsta cinične opaske za sve rukovodioce koji u tajnosti ulepšavaju, „šteluju“ finansijske izveštaje, nepridržavajući se uspostavljene računovodstvene prakse i normi (Ling-Feng , et al., 2005).

Napred navedeni različiti termini – izrazi koji se odnose na pojam kreativno računovodstvo, I pored međusobne različitosti, prema vrstama postupaka i tehnika koje obuhvataju, svi oni imaju zajedničku karakteristiku a to je da su sračunati na prevaru odnosno dovođenje/održavanje u zabludu korisnika finansijskih izveštaja, te samim tim i nepoželjni. S tim u vezi, u nastavku rada će pored termina “kreativno računovodstvo” biti korišćeni i termini “krivotvorenje finansijskih izveštaja”, „računovodstvene manipulacije“ za označavanje onih računovodstvenih praksi koje ciljano odstupaju od propisanih normi i standarda da bi eksternim korisnicima bila prezentovana željena, a ne stvarna objektivna slika o prinosnoj i finansijskoj snazi privrednog subjekta. U literaturi postoje mnogobrojne definicije kreativnog računovodstva. Navešćemo neke od njih:

- „kreativno računovodstvo“ predstavlja uobličavanje finansijskih izveštaja korišćenjem prava izbora i drugih postupaka dopuštenih računovodstvenom regulativom,
- „kreativno računovodstvo“ jeste upravljanje dobitkom (ne uključujući „uravnoteženje dobitka“) i manipulaciju u vezi sa klasifikacijom u bilansima,
- „kreativno računovodstvo“ podrazumeva postupke koji se koriste da bi se manipuliralo podacima u finansijskim izveštajima, uključujući agresivno računovodstvo, primenu računovodstvenih principa suprotnu njihovom duhu, lažno finansijsko izveštavanje i sve postupke koji vode ka upravljanju dobitkom ili manipulisanju prihodima (Škarić Jovanović, 2007).

Kreativno računovodstvo se definiše i kao zloupotreba računovodstvenih tehnika i načela da bi se namerno prikazali željeni finansijski rezultati koji odstupaju od istinitog i fer prikaza. Takođe se može definisati i kao transformacija finansijskih računovodstvenih prikaza od onoga što je stvarno u ono što izveštajni subjekt želi da prikaže ignorišući postojeća pravila i norme.

Analizirajući navedene definicije mogu se uočiti glavne karakteristike kreativnog računovodstva a to su:

- prilagođavanje finansijskih izveštaja;
- iskorišćavanje legalnih mogućnosti izbora fleksibilnih računovodstvenih metoda, postupaka i procena;
- iskorišćavanje nedovoljno definisanih i jasnih oblasti u računovodstvenim standardima koji otežavaju kontrolu i reviziju;
- isticanje značaja onih informacija koje odgovaraju izveštajnom subjektu, a skrivanje onih informacija koje ne pogađuju;
- zloupotrebe kojima se značajno prekoračuju zakonski i profesionalni okviri ponašanja (Belak, 2011).

Kako kreativno računovodstvo ne predstavlja isključivo kršenje zakonskih propisa i profesionalne regulative, odnosno da ono može delovati unutar i izvan regulatornog okvira, može se reći da postoji „belo“ i „crno“ ili pozitivno i negativno kreativno računovodstvo (Knežević et al., 2013). Naime, kreativno računovodstvo se može pojaviti u dva oblika, i to: a) bez kršenja računovodstvenih pravila i normi (unutar regulatornog okvira) – tzv. *kozmetičko*, gde izveštajni subjekt manipuliše razgraničenjima bez ikakvih posledica na novčane tokove, i b) kršenjem računovodstvenih pravila i normi (van regulatornog okvira) - tzv. *stvarno*, gde se primenjuju tehnike i metode koje utiču na novčane tokove u svrhu upravljanja dobitkom. Ovo stvarno kreativno računovodstvo ima daleko veći negativni uticaj i mnogo je više zabrinjavajuće od kozmetičkog jer odražava poslovne odluke koje često umanjuju bogatstvo akcionara. Tri su tipične strategije kozmetičkog kreativnog računovodstva (Subramanyam et al., 2007):

1. uvećanje prihoda tekućeg perioda,
2. veliko čišćenje sa ciljem smanjenja prihoda tekućeg perioda,

3. smanjenje volatilnost (nestalnost) dobitka peglanjem prihoda.

Pomenute strategije u praksi uglavnom se pojavljuju u kombinaciji - kombinovano ili pojedinačno u različitim vremenskim intervalima kako bi se postigli dugoročni ciljevi kreativnog računovodstva. Delovanje na finansijske izveštaje unutar regulatornog okvira, prisutno je tamo gde su pravila nedovoljno jasna i precizna, ili pak dozvoljavaju preveliku slobodu odstupanja, dok je delovanje izvan regulatornog okvira mnogobrojna. Upravo primena računovodstvenih pravila na način koji je suprotan njihovom duhu ili odustajanje od njihove primene predstavlja glavnu karakteristiku odnosno granicu koja kreativno računovodstvo odvaja od politike finansijskog izveštavanja.

Na osnovu prethodnih definicija i podela, proizilazi da kreativno računovodstvo predstavlja postupke i metode za čiju primenu se koristi knjigovodstveno znanje i veštine iz oblasti računovodstvenih standarda i principa, radi manipulisanja bilansnim pozicijama i njihovim vrednostima prikazanim u finansijskim izveštajima u funkciji ostvarivanja različitih ciljeva. Kao posledica može nastupiti, ali i ne mora, do kršenja zakonskih i profesionalnih propisa. Ukoliko ipak dođe do njihovog kršenja, onda govorimo o tome da kreativno računovodstvo prerasta u lažno finansijsko izveštavanje.

Nebitno, da li se radi o „belom“ ili „crnom“ kreativnom računovodstvu, kako navodi Malinić, kreativno računovodstvo ozbiljno derogira upotrebnu vrednost finansijskih izveštaja, bilo u smislu neposrednog korišćenja informacija koje se u njima nalaze, bilo kao informacione osnove za jednu ozbiljnu analizu performansi privrednog društva (Malinić, 2009). Te se može reći da postoji veoma tanka linija između upotrebe tehnika kreativnog računovodstva i radnje koja se prema standardima definiše kao kriminalna radnja, odnosno nameran čin koji izvrši jedno ili više lica (rukovodioci, odgovorna lica, zaposlena u klijentu revizije ili treća lica), uključujući i obmanjivanje, u cilju sticanja protivpravne koristi (Petrović et al., 2016). Ova vrsta nezakonitosti u suštini podrazumeva namernu netačnu tvrdnju određenih finansijskih vrednosti kako bi se ojačao privid profitabilnosti i uspešnosti poslovanja privrednog društva, ali i obmanuli akcionari i kreditori.

Forme kreativnog računovodstva

Fenomenologija kreativnog računovodstva karakteristična je po tome što koristi „rupe“ u računovodstvenim standardima i pravilima u cilju prikazivanja slike o izveštajnom subjektu na način kako to subjekt želi. U praksi su zabeleženi mnogobrojni načini krivotvornja finansijskih izveštaja. Ono uglavnom dovodi do pogrešne i obmanjujuće slike imovinsko-poslovne snage subjekta. U praksi se zloupotreba kreativnog računovodstva javlja uglavnom u sledećim formama (Belak, 2011):

a) *Upravljanje zaradom (dobitkom)* – ima za cilj iskazivanje visine dobitka. Ovo je postupak u kome izveštajni subjekt aktivno manipuliše dobitkom da bi iskazana visina dobiti bila približno jednaka onoj koju subjekt unapred utvrdio ili onoj koju je predviđena od strane računovođe/ analitičara ili u cilju da odražava određeni trend dobitka.

b) *Agresivno računovodstvo* - podrazumeva izbor i primenu računovodstvenih načela, principa i postupaka u cilju postizanja željenog rezultata, najčešće iskazivanja veće dobiti, nezavisno od toga da li su ti postupci, načela i principi u skladu ili ne sa propisanim standardima i pravilima struke. Značajan deo ovog vida kreativnog

računovodstva pripada istovremeno i području lažnog finansijskog izveštavanja. Jedni od najčešće primenjivanih postupaka agresivnog računovodstva su agresivna kapitalizacija i prenatraglašenja revalorizacija. Zatim, ovde mogu spadati i dodatno povećanje rashoda sa protivknjiženjem fiktivnih stavki na potražnoj strani, smanjenje stavki rezervisanja radi povećanja prihoda, međusobno zatvaranje stavki kupaca i dobavljača bez osnove u poslovnim događajima.

v) *Ujednačavanje dobitka* predstavlja takvu vrstu manipulacije sa dobitkom čiji je cilj iskazivanje ujednačene visine dobitka u nizu sukcesivnih vremenskih perioda tako što se u profitabilnim periodima deo dobitka ne iskazuje, već se odlaže u vidu latentnih rezervi, koje se razlažu u onim periodima kada nije ostvarena zadovoljavajuća visina dobitka.

g) *Lažirano finansijsko izveštavanje* predstavlja namerno pogrešno prikazivanje ili izostavljanje iznosa ili napomena u finansijskim izveštajima, da bi se korisnici finansijskih izveštaja doveli u zabludu. Radi se u suštini o falsifikovanju bilansa. Ono može biti predmet upravnog, građanskog i krivičnog postupka. Primeri lažnog finansijskog izveštavanja u praksi su mnogobrojni, npr. ispostavljanje lažnih računa, prodaja "na crno" a terećenje troškova na rashode ili na zalihe, fiktivne prodaje povezanim društvima, obračune lažnih putnih naloga, skrivene isplate dobiti, trošenje sredstava kompanije u privatne svrhe itd.

Motivi i ciljevi primene kreativnog računovodstva

Sve zloupotrebe u računovodstvu i manipulacije finansijskim izveštajima mogu se kretati u dva smera: (a) iskazivanje boljeg imovinsko-finansijskog položaja i (b) iskazivanje lošijeg imovinsko-finansijskog položaja. Interes za oblikovanje rezultata može biti u cilju prećenjivanja, što može biti izraz straha od gubitka prestiža privrednog subjekta ili njegove uprave i gubitka ugleda kod kreditora, dobavljača i javnosti, zaštite od nepovoljnih mera i odlučujućih udaraca konkurencije itd.

Najbitniji motivi ulepšavanja bilansa su:

- rast cena akcija ili povećanje vrednosti preduzeća;
- stimulativni planovi primanja za menadžere;
- lakše i povoljnije pozajmljivanje kapitala (kredita);
- restriktivne odredbe u ugovorima o kreditiranju i
- ostalo.

Kada govorimo o ciljevima kreativnog računovodstva, najpre treba istaći da su oni mogu mnogobrojni i za menadžment veoma bitni a mogu se svesti na sledeće (Amat et al.,1999):

- održavanje poverenja investitora
- ostvarenje bonusa odnosno iskorišćavanje opcija na akcije od strane menadžera
- pripremanje za preuzimanje ili odbrana od neprijateljskog preuzimanja i
- odlaganje obaveza za porez na dobit za buduće obračunske periode

Svaki subjekt ima cilj da sačuva poverenje postojećih i pridobije poverenje potencijalnih investitora. Poverenje investitora se može zadržati i pridobiti jedino uskoliko se uspešno vodi subjekt koje im je povereno. Uspešnost vođenja privrednog društva se dokazuje: rastom dobitka, odnosno ostvarenjem prognoziranih dobitaka, rastom cena akcija i tržišne vrednosti privrednog društva, dobrim kreditnim rejtingom, očuvanjem i unapređenjem pozicije privrednog društva u delatnosti kojom se bavi.

U slučaju kada pravo na bonus menadžera zavisi od visine ostvarene dobiti tada ono može biti snažan motiv da u godinama u kojima je ostvarena dobit ispod ili iznad postavljenih limita posegnu za kreativnim računovodstvom (Dyckman et al., 2001). Ništa manji motiv i interes za kreativno računovodstvo, postoji u situacijama kada menadžeri poseduju opcije na akcije privrednog društva.

Nameravano preuzimanje će se kvalifikovati uspešnim jedino u slučaju da doprinese popravljajući performansi privrednog društva i obezbedi rast dobitka u budućnosti. Menadžeri često da bi obezbedili iskazivanje rasta dobiti u budućim periodima u godini preuzimanja i otklonili pretnje od neprijateljskog preuzimanja koriste tehnike i metode kreativnog računovodstva. Čak i kada dođe do neprijateljskog preuzimanja, oni menadžeri privrednih društava koja su investitorima putem finansijskih izveštaja predstavljena kao uspešna će brže naći novi posao. Pored toga, jedan od mnogih načina, za sprečavanje neprijateljskog preuzimanja je da njihovi akcionari steknu na osnovu finansijskih izveštaja utisak da je reč o zdravom društvu.

Jedan od ciljeva koji menadžeri i vlasnici subjekata postavljaju jeste i plaćanje što je moguće nižeg poreza na dobit. Odlaganjem plaćanja obaveza na ime poreza na dobit za buduće periode subjekat stiče beskatniti i neoporezivi izvor sredstava. Inače, odlaganje plaćanja poreza na dobit na buduće periode, jedan je od najstarijih motiva, za korišćenje kreativnog računovodstva. Napred pomenuti ciljevi se najčešće javljaju kao povod za korišćenje kreativnog računovodstva. Ipak njihova lista je mnogo šira. Šta će biti konkretan povod za pribegavanje kreativnom računovodstvu zavisi od brojnih faktora. Finansijski i prinosni položaj privrednog društva, stanje u delatnosti kojom se subjekat bavi, stanje u privredi zemlje, namere menadžmenta da uđu u proces restrukturiranja, prodaje dela privrednog društva, akviziciju i sl. su samo neki od motiva, pored navedenih koji se takođe mogu sresti u praksi (Škarić-Jovanović, 2007).

Najčešće manipulacije finansijskih izveštaja i njihove posledice

Lažno finansijsko izveštavanje nastaje kao posledica netačnog iskazivanja podataka u finansijskim izveštajima. U praksi se većina manipulacija u finansijskim izveštajima ostvaruje manipulisanjem rashodima i prihodima u Bilansu uspeha i manipulisanjem obavezama i imovinom u Bilansu stanja. Putem lažnog finansijskog izveštavanja menadžment može uticati na (Dimitrijević, 2013):

- visinu iskazane dobiti, odnosno bilans uspeha;
- visinu iskazane neto imovine, odnosno bilans stanja;
- visinu iskazane neto gotovine iz operativne aktivnosti.

Lažno finansijsko izveštavanje može da se ispoljiti u vidu a) prikazivanja lošijeg imovinsko-finansijskog položaja i manjeg finansijskog rezultata i b) prikazivanje boljeg

imovinsko-finansijskog položaja i većeg finansijskog rezultata. Sačinjavanjem lažnih finansijskih izveštaja subject teži da postigne jednu od sledeće dve strategije:

1. iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu dobit putem povećanja prihoda i dobitaka i/ili smanjenjem rashoda i gubitaka tekućeg perioda;
2. iskazivanje niže dobiti u odnosu na ostvarenu dobit putem iskazivanja nižih prihoda i dobitaka i/ili viših rashoda i gubitaka tekućeg perioda.

Jedan od vodećih autoriteta u Americi u otkrivanju manipulacija finansijskih izveštaja, Howard Schilit, grupisao ih je u sedam grupe i nazvao „smicalicama“ (*shenanigans*). Računovodstvene smicalice koje računovođe najčešće koriste za lažiranje finansijskih izveštaja su (Howard, 2002):

1. Prerano priznavanje prihoda ili priznavanje prihoda upitne kvalitete;
2. Priznavanje fiktivnog prihoda;
3. Naduvavanje zarade vanrednim dobitcima;
4. Prebacivanje tekućih rashoda u raniji ili kasniji obračunski period;
5. Pogrešna knjiženja ili nepravilno redukovanje obaveza;
6. Prebacivanje tekućeg prihoda u kasniji period;
7. Prebacivanje budućih rashoda u tekući period.

Najčešći primeri preranog priznavanja prihoda ili priznavanja prihoda upitnog kvaliteta, su: priznavanje prihoda od usluga ili proizvoda, za usluge koje će biti realizovane tek u narednom periodu ili proizvode, koji kupcu još nisu isporučeni; priznavanje prihoda za usluge koje kupac nije dužan platiti; prodaja zavisnim preduzećima; prisvajanje i priznavanje tuđih prihoda kao svojih; precenjivanje bezvrednih stvari i njihova prodaja po visokoj ceni.

Priznavanje fiktivnog prihoda nastaje u slučaju kada nisu ispunjene zakonske pretpostavke pri priznavanju prihoda; pri priznavanju odobrenog rabata od strane dobavljača kao prihoda; priznavanju prihoda od prodaje u visini prodajne cene nekretnina; priznavanju prihoda od prodaje preduzeća, nakon poslovnog spajanja; priznavanju finansijskih i drugih prihoda kao prihoda od prodaje.

Za „naduvavanje“ zarade vanrednim dobitcima karakteristično je „naduvavanje“ profita prodajom ranije otpisane imovine; stvaranje prihoda reklasifikacijom stavki u bilansima (npr. stalna sredstva namenjena prodaji); korišćenje dobiti od prodaje nekretnina za smanjenje tekućih rashoda; uključivanje dobitka od prodaje nekretnina u prihode od prodaje.

Prebacivanje tekućih rashoda u raniji ili kasniji obračunski period, realizuje se kapitalizacijom tekućih operativnih troškova i kasnije terećenje na rashode; prebacivanje tekućih troškova u prethodni period uz pomoć primene promenjene računovodstvene politike; smanjenje ispravke vrednosti imovine; priznavanje rashoda od umanjenja imovine (npr. goodwill); prebacivanje troškova amortizacije u kasnije periode, odnosno prolongiranje veka upotrebe, tzv. „rastezanje“ amortizacije.

Pogrešna knjiženja ili nepravilno redukovanje obaveza nastaju usled: priznavanja ranije stvorenih fiktivnih rezervi u prihod; smanjenje obaveza menjanjem računovodstvenih pretpostavki; davanje neopravdano velikih popusta; namerno pogrešno knjiženje rashoda uz formiranje (priznavanje) nepostojećih obaveza kao protivstava; knjiženje plaćanja unapred u prihode, iako obaveza nije izvršena.

Prebacivanje tekućeg prihoda u kasniji period, realizuje se stvaranjem rezervi, te njihovim kasnijim priznavanjem u prihode, kao i priznavanje prihoda kod pripajanja, koji je zarađen pre pripajanja.

Do sada nisu utvrđena pravila o tome gde će se i kakve manipulacije pojaviti. Treba naglasiti da ciljevi manipulacija poslovnim rezultatima zavise i od toga da li je reč o javnim preduzećima koja se kotiraju na berzi, ili o privatnim preduzećima.

Najčešći pojavnici oblici manipulacije jesu (Belak, 2011):

- Manipulacija troškovima i rashodima
- Manipulacija prihodima
- Manipulacija rezerviranjima
- Stvaranje nerealne aktive – kapitalizacija tekućih troškova
- Agresivna revalorizacija radi poboljšanje slike o solventnosti i smanjenja utiska o visokim zaradama
- Skrivanje obaveza
- Isisivanje novca iz privrednog subjekta
- Složene transakcije
- Krađa gotovine

Praksa je pokazala da je primena kreativnog računovodstva gotovo uvek za posledicu imala gubitke u tržišnoj vrednosti privrednog subjekta. Štete koje nastaju zbog prezentovanja lažnih finansijskih izveštaja odnose se na gubitke zbog pogrešno donetih odluka, ali i na gubitak poverenja inestitora, poverilaca i drugih korisnika finansijskih izveštaja. Moguće negativne implikacije su (Petrova, 2008):

- smanjena pouzdanost, kvalitet, transparentnost i integritet procesa finansijskog izveštavanja,
- rizikuju se integritet i nepristrasnost revizijske profesije i revizora i revizorskih kuća posebno,
- manje poverenje tržišta kapitala u pouzdanost finansijskih informacija,
- manji kredibilitet tržišta kapitala,
- negativan uticaj na nacionalni ekonomski razvoj i prosperitet,
- veliki sudski troškovi,
- uništena karijera lica koja učestvuju u lažnom finansijskom izveštavanju,

- stečaj i veliki ekonomski gubici kompanije koja učestvuje u lažnom finansijskom izveštavanju,
- potreba za normativnom intervencijom,
- poremećaj normalnog poslovanja i aktivnosti optuženih kompanija,
- ozbiljna sumnja u efikasnost revizije finansijskih izveštaja i
- umanjen javni kredibilitet i poverenje u računovodstvenu i revizorsku profesiju.

Na osnovu gore navedenih negativnih implikacija, proizilazi da štetu podnose investitori, privredno društvo u kome je otkriveno kreativno računovodstvo, tržište kapitala i ostali mogući korisnici finansijskih izveštaja. U većini slučajeva investitori snose najveće konsekvence. Neretko se dešava da značajan broj privrednog društva posle otkrivanja manipulacija u finansijskim izveštajima doživi stečaj. Negativna posledica po subjektu jeste i pad tržišne vrednosti, ubrzo nakon otkrivenih prevara. U ostale korisnike izveštaja koji će pretrpeti posledice kreativnog računovodstva možemo svrstati zaposlene u konkretnom privrednom društvu, državu i širu javnost. Šteta za zaposlene se ogleda u visini neisplaćenih zarada i gubitkom posla. Država trpi gubitke zbog neplaćenih poreskih obaveza, dok će šira javnost imati negativnu reputaciju u budućnosti, gubi se šansa za otvaranje novih filijala i radnih mesta.

Zaključak

Osnovni cilj finansijskog izveštavanja jeste istinito i objektivno informisanje širokog spektra različitih korisnika izveštaja o finansijskom stanju, rezultatu poslovanja i svim drugim ne manje značajnim informacijama u vezi poslovanja privrednog društva tokom određenog perioda poslovanja. Kod finansijskog izveštavanja javlja se informacijski nesklad između, s jedne strane, menadžmenta koji raspolaže potpunim informacijama o poslovanju društva i, s druge strane, svih ostalih tržišnih aktera koji o poslovanju datog društva znaju onoliko koliko im je prikazano u finansijskim izveštajima. Izveštaji predstavljaju osnovu za donošenje poslovne i finansijske odluke. Međutim, praksa finansijskog izveštavanja umnogome je opterećena primenom nedozvoljenih računovodstvenih tehnika s ciljem friziranja finansijskih pozicija u skladu sa interesima računovođa/menadžera/vlasnika izveštajnog subjekta. Uz finansijsko izveštavanje često se povezuju izrazi: „kreativno računovodstvo“, „manipulativno računovodstvo“, „kozmetičko izveštavanje“, „friziranje finansijskih podataka“ i drugi slični izrazi.

Kreativno računovodstvo podrazumeva one računovodstvene prakse koje namerno odstupaju od profesionalne i zakonske regulative sa ciljem da se korisnicima finansijskih izveštaja prikaže željena, a ne stvarna slika subjekta. Postoji značajan broj ciljeva zbog kojih se poseže za kreativnim računovodstvom, a među najznačajnijim svrstavaju su: ostvarenje bonusa i visoke zarade, dobijanje reputacije uspešnog menadžera, održanje poverenja investitora, priprema za preuzimanje ili odbrana od neprijateljskog preuzimanja i sl.

Implikacije lažnog finansijskog izveštavanja su negativne i zabrinjavajuće. Pre svega krivotvoreni finansijski izveštaji ne odražavaju pravu ekonomsku vrednost izveštajnog subjekta, već sadrže latentne rezerve ili skrivene gubitke koji nisu vidljivi na prvi pogled, a kao takvi ugrožavaju pouzdanost i upotrebnu vrednost izveštaja. Upravo pretnja od

nesagledivih šteta koje bi mogle nastati usled gubitka poverenja investitora i drugih korisnika u informacije iskazane u finansijskim izveštajima, nameće potrebu vladi, regulatornim telima i računovodstvenoj struci, da ovom problemu posvete posebnu pažnju.

Sprečavanje, detekcija i istraživanje manipulacija u finansijskim izveštajima ne predstavlja samo odgovornost menadžmenta, već i drugih kontrolnih institucija i mehanizama. Upravo su sistem interne kontrole, interne revizije i odbor za reviziju ključni elementi u sprečavanju prevara i manipulacija koje se javljaju kroz zloupotrebu imovine kao i onih koje koriste finansijske izvještaje kao instrument za manipulaciju. Takođe, značajnu ulogu imaju eksterna revizija i forenzičko računovodstvo, koji sprovodeći retrospektivnu kontrolu finansijskih podataka u svrhu otkrivanja propusta i prevara.

Na kraju, treba naglasiti, da je poznavanje pojavnih oblika lažiranja finansijskih izveštaja potrebno njihovim korisnicima (bankama, investitorima, poslovnim partnerima, finansijskim institucijama) kao i kontrolnim/inspekcijskim organima (kriminalistička policija, poreska policija, interni i eksterni revizori, kontrolori itd.) kako bi ove postupke mogli prepoznati i otkriti u finansijskim izveštajima, a sve u cilju što efikasnijeg sprečavanja i suzbijanja računovodstvenih manipulacija.

Literatura

1. Amat O., Blake, J. and J. Dowds. 1999. The ethics of creative accounting, Economics Working Paper, Journal of Economic literature classification: www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/349.pdf [pristup 25/06/18]
2. Belak V. 2011. Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens, Zagreb.
3. Dimitrijević D. 2013. Forenzičko računovodstvo – sredstvo zaštite kvaliteta finansijskog izveštavanja, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Kragujevac.
4. Dyckman, Davis, and Dukes. 2001. Intermediate Accounting, fifth edition, McGraww-Hill: 12-58.
5. Howard S. 2002. Financial Shenanigans: How to Detect Accounting Gimmicks & Fraud in Financial reports.: McGraw Hill.
6. Knežević G., Stanišić N., i Mizdraković V. 2013. Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd.
7. Ling-Feng H., and Yao-Tsung T. 2005. Information Asymmetry, Creative Accountings and Moral Choice, The Journal of American Academy of Business, Cambridge: 64-73.
8. Malinić D. 2009. Savremeni izazovi integralnog istraživanja kvaliteta finansijskih izveštaja, Ekonomika preduzeća, vol. 57, br. 1: 138-155.
9. Petrović Z., Stanišić M., and Vićentijević K. 2016. Revizijska regulativa, Univerzitet Singidunum, Beograd.
10. Petrova D. 2008. Korišćenje računovodstvenih procena u manipulativnom finansijskom izveštavanju i odgovornosti revizora, Računovodstvo, (7/8): 23-34.

11. Subramanyam K.R., Halsey R.F., Wild J.J. 2007. Financial Statement Analysis, 9th ed.: McGraw-Hill.
12. Škarić – Jovanović K. 2007. Kreativno računovodstvo – motive, instrumenti i posledice, Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS, Banja Vrućica: 51-70.

FORMS OF CREATIVE ACCOUNTING AND MOST OF MANIPULATION IN FINANCIAL STATEMENTS

Dragan Cvetković⁴, Vinko Bošković⁵

Summary

Financial statements and accounting documents are a certificate of financial and financial position as well as the business performance of the entity. In its beginnings, creative accounting was conceived as an instrument of an objective presentation of the financial position and business results of business entities through the financial statements within the accounting regulatory framework. Initially, profit management efforts are legal and within the applicable financial reporting framework. However, over time, accounting techniques become inadmissible, unlawful and contrary to generally accepted accounting principles. Then the haircut of the financial result becomes illegal and turns into falsification of the financial statements. The aim of the paper is to synthesize knowledge about forms of creative accounting in order to indicate the importance and the need for reliable and quality financial reporting. Namely, this paper aims to contribute to the understanding and understanding of how accounting manipulations and the management of the financial result of an enterprise are manipulated.

Key words: *accounting statements, creative accounting, managers.*

Datum dolaska (Date received): 01.04.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 14.05.2017

⁴ Dragan Cvetković, Police Directorate for the City of Belgrade, Criminal Police Directorate, Bulevar Despota Stefana no. 107, Belgrade, Serbia, Phone: +381 64 8923 956, E-mail: cvetkovicdragan@mts.rs

⁵ Vinko Bošković, Police Directorate for the City of Belgrade, Criminal Police Directorate, Bulevar Despota Stefana no. 107, Belgrade, Serbia, Phone: +381 64 8923 110.

BUDŽETSKA PROCEDURA U REPUBLICI SRBIJI – IZRADA, DONOŠENJE I USVAJANJE ZAVRŠNOG RAČUNA BUDŽETA

Vladan Vladislavljević¹, Helena Pešić²

Stručni rad
UDK: 336.144(497.11)

Apstrakt

Budžet je osnovni instrument finansiranja javnih rashoda u svim savremenim državama. U budžetskoj teoriji postoje brojne definicije budžeta, jer se radi o kompleksnoj finansijskoj instituciji, pomoću koje država ostvaruje mnoge ekonomske, finansijske, političke i socijalne ciljeve. Klasično shvatanje budžeta zasniva se na tvrdnji da je budžet akt kojim se predviđaju i odobravaju, unapred i za određeni period vremena, prihodi i rashodi države.

Potrebe javnih rashoda se predviđaju u budžetu, po pravilu, pojedinačno i prema nameni. Javni prihodi, odnosno sredstva, predviđaju se po izvorima, a utvrđuje se i visina do koje treba da se prikupe.

Ključne reči: Budžetska procedura, javni rashodi, završni račun.

JEL: H61, H72.

Uvod

Svaka država, kao pravno lice, može imati samo jedan budžet, i zato budžet mora da bude jedini i isključivi akt finansiranja javnih potreba. Kasnije je preovladalo mišljenje da formalno budžetsko jedinstvo nije potrebno i da država može voditi zdravu finansijsku politiku ako svi njeni prihodi čine jednu nedeljivu celinu, i ako se iz tih prihoda podmiruju sve državne potrebe. U ovakvim uslovima, budžet savremene države je jedinstven, i na taj način se postiže dobar uvid u ukupne javne prihode i rashode budžeta, što omogućava i efikasnu kontrolu njegovog izvršenja. Upravo se ovakvim načelom vodi i fiskalna politika Republike Srbije.

U novije vreme, pokušava se priprema budžeta povezati sa opštom ekonomskom politikom planiranom za duži rok (par ili nekoliko godina), kako bi se stvorila koherentna osnova i za budžetsko planiranje i za ekonomsku politiku. U svakoj zemlji postoji nekoliko nivoa državne organizacije. Minimum je dva (državni i opštinski), a često postoji i treći, srednji (federalna jedinica, pokrajina, region, srez itd). I svaka od tih jedinica ima svoj budžet. Sadržaj svih budžeta određen je raspodelom nadležnosti između njih, a koja proističe iz ustava i zakona.

Predmet i cilj ovog rada jeste objašnjenje budžetske procedure Republike Srbije, a za to je potrebno prvo definisati budžet, objasniti njegovu funkciju i načela, nakon čega ćemo objasniti budžetsku proceduru kroz njene elemente, izradu, donošenje, izvršenje i kontrolu budžeta. Takođe se kao bitan element javlja završni račun budžeta kojim se iskazuju svi ostvareni prihodi i rashodi, kojim se nakon izvršenja budžeta utvrđuje njegova učinkovitost. To ćemo objasniti kroz Zakonom o budžetu RS definisanim elementima završnog budžeta.

¹ Vladan Vladislavljević M.A., Student doktorskih studija, Univerzitet odbrane, Pavla Jurišića Šturma br. 1, 11000 Beograd, Srbija, Telefon: +381 63 13 39 317, Email: vlada91@gmail.com

² Helena Pešić M.A., Student doktorskih studija, Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Pavla Jurišića Šturma br. 33, 11000 Beograd, Srbija.

Pojmovno određenje budžeta

Funkcije države su precizno definisane ustavom i zakonima, odnosno, određenim pravnim aktima. Kako bi bilo obezbeđeno finansiranje državnih funkcija, država mora imati poseban dokument, kojim je definisan i uređen proces finansiranja svih državnih obaveza (Jeličić, 1990).

Budžet je jedna od najznačajnijih i najvažnijih finansijskih institucija. On predstavlja osnovni, a u nekim slučajevima i jedini instrument prikupljanja javnih prihoda i finansiranja javnih rashoda u savremenim državama (Radičić, Raičević, 2011). Pored budžeta, jedan deo javnih potreba finansira se preko fondova, finansijskih planova, finansijskih programa i posebnih računa.

Zakon o budžetskom sistemu Republike Srbije definiše Budžet: sveobuhvatan plan prihoda i primanja i plan rashoda i izdataka, organizovan u dva odvojena računa: a) račun prihoda i primanja ostvarenih po osnovu prodaje nefinansijske imovine i rashoda i izdataka za nabavku nefinansijske imovine i b) račun finansiranja; budžet je osnovni dokument ekonomske politike Vlade³.

Istorijski razvoj budžeta

Termin budžet vodi poreklo od latinske reči *bulga*, odnosno, starofrancuske *bougette*, čije značenje u prevodu znači mala (kožna) torba. Ukoliko posmatramo budžet kao pravni akt nema direktne veze između budžeta i kožne torbe. Ipak, na starofrancuskom jeziku, ova reč označava kožnu torbu, koju nosi ministar finansija, iznoseći pred parlament predlog prihoda i rashoda države. Budžet je po nekoj opštoj definiciji jednogodišnji zakon kojim se predviđaju, prethodno odobravaju i prethodno raspoređuju svi državni prihodi i rashodi u jednoj budžetskoj godini.

Još u Antičkom Rimu i Grčkoj, pojavom prvih oblika kovanog novca, prikupljana su sredstva za podmirenje javnih potreba (vojske, javnih radova i činovničkog aparata) iz nepovezanih fondova i ratnog plena. Činovnici su sastavljali izveštaje o prikupljenim prihodima i utrošenim sredstvima i na osnovu njih je izrađivan opštedržavni račun koji podseća na današnji završni račun budžeta. U srednjem veku sastavljani su inventari kao sumarni pregledi državnih prihoda i rashoda, koji bi vladaru služio kao pokriće prilikom uvođenja novih ili povećanja postojećih nameta.

Funkcije budžeta

Složenost ove finansijske institucije i raznovrsnost njenih funkcija utiču na postojanje višestrukog shvatanja pojma budžeta iz čega proističe njegova višedimenzionalnost jer u sebi sadrži različita obeležja koja se sastoje u njegovim funkcijama. Funkcije su vezane za aktivnosti koje država želi da sprovede kako bi ostvarila svoje ciljeve kroz njegovo jednogodišnje delovanje. Smatra se da su osnovne funkcije budžeta (Radičić, Raičević, 2011):

1. Politička;
2. Planska;

³ Zakon o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017)

3. Pravna;
4. Ekonomska;
5. Finansijska; i
6. Kontrolna.

Politička funkcija doprinosu izražavanju shvatanja pojedinih političkih stranaka o ključnim problemima zemlje, koji se rešavaju preko budžeta. Parlament, odobravanjem budžeta, odlučuje o društveno-ekonomskom razvoju, prioritetima u zadovoljenju javnih potreba i izboru načina njihovog finansiranja, a u izuzetnim slučajevima može odbiti vladini predlog budžeta, čime pokazuje da se ne slaže sa političkim programom vlade.

Planska funkcija je sadržana u samoj prirodi budžeta, koji se donosi krajem tekuće a za narednu godinu i sadrži planirani bilans prihoda i rashoda.

Pravna funkcija vezuje se za definiciju budžeta kao pravnog akta, za postupak po kome se donosi, i za prava i obaveza koje proizvodi za sve učesnike u datom procesu.

Ekonomska funkcija povezana je sa ekonomskim ciljevima koje država želi da ostvari u privredi. Iz toga proizilaze i alokativna, redistributivna i stabilizaciona funkcija budžeta. Pravilno alociranje resursa omogućava raspodelu nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda i utiče na ekonomska kretanja sa krajnjim ciljem da se održi stabilnost cena, visoka zaposlenost i ekonomski rast.

Finansijska funkcija ogleda se u održavanju ravnoteže između prihoda i rashoda. Ukoliko rashodi premaše prihode potrebno je rebalansom budžeta ponovo uspostaviti ravnotežu.

Kontrolna funkcija ogleda se u kontroli koju sprovodi predstavničko telo nad izvršnom vlašću u fazi izvršenja budžeta. Obzirom da budžet, u skladu sa njegovom političkom funkcijom, predstavlja politički program vlade, parlamentarna opozicija i druge zainteresovane strane mogu kontrolisati rad državne uprave i vlade.

Kao dodatna funkcija javlja se i *socijalna funkcija* koja se povezuje sa ulogom budžeta kao važnog instrumenta socijalne politike. Transfernim plaćanjima ka ugroženim socijalnim grupama, država nastoji da koriguje i ublaži nejednakosti između članova zajednice.

Budžetska načela

Imajući u vidu da je finansiranje javne potrošnje uređeno pravilima kroz procese prikupljanja i trošenja novčanih sredstava, uređena je i kompletna budžetska procedura i precizirane su obaveze i odgovornosti svih učesnika ovog procesa. Razvojem budžetskog sistema pravila prerastaju u načela. Budžetska načela se primenjuju prilikom sastavljanja i izvršenja budžeta. Ona mogu biti statička i dinamička, od kojih su opšteprihvaćena (Radičić, Raičević, 2011):

Statička budžetska načela:

- Načelo budžetskog jedinstva - zahteva prikazivanje svih javnih prihoda i rashoda u jednom budžetu, primenom koncepta homogenosti budžeta. Ovim se obezbeđuje uticaj parlamenta na finansijsko poslovanje države kao i olakšana kontrola trošenja budžetskih sredstava.

- Načelo potpunosti - podrazumeva prikazivanje svih pozicija budžeta u bruto iznosu, tj u punom iznosu. Pored bruto, postoji i neto princip koji omogućava prebijanje pozicija i prikazivanje samo razlike.
- Načelo preglednosti - obezbeđuje grupisanje prihoda i rashoda u budžetu prema određenoj šemi i na jedinstven način. Prihodi se grupišu prema svojim izvorima, vrstama, oblicima, a rashodi prema nameni i nosiocima.

Dinamička budžetska načela:

- Načelo realnosti - zahteva utvrđivanje prihoda i rashoda što je tačnije moguće kao i da u njihovoj visini nema odstupanja, tj. razlike ili je ona minimalna. Do odstupanja može doći ako se planiraju veći prihodi od rashoda, u vidu budžetskog suficita, kao i obrnuto, planiranjem većih rashoda od prihoda, kada postoji budžetski deficit.
- Načelo budžetske ravnoteže - zahteva jednakost prihoda i rashoda u budžetu. Suficit postoji kada su prihodi veći od rashoda, a deficit u obrnutom slučaju. Narušena ravnoteža uspostavlja se povećanjem prihoda ili smanjenjem rashoda, u zavisnosti od vrste neravnoteže, i to radnjom koja se naziva rebalans budžeta.
- Načelo javnosti - omogućava poreskim obveznicima i svim drugim zainteresovanim stranama uvid u veličinu i strukturu budžetskih prihoda kao i svrhu i visinu njihovog trošenja, odnosno u celokupno finansijsko poslovanje države. Zbog toga se u svim državama budžet objavljuje u službnim glasilima i na zvaničnim internet prezentacijama državnih organa, kao i drugim sredstvima javnog informisanja.
- Načelo trajanja - podrazumeva jednogodišnje važenje budžeta kao pravnog akta. Budžet se donosi za period od godinu dana. U Republici Srbiji se taj period poklapa sa kalendarskom godinom, što nije slučaj u svim zemljama.
- Načelo prethodnog odobrenja - podrazumeva da je usvajanje budžeta od strane zakonodavne vlasti primarni odn. prvi preduslov za trošenje budžetskih sredstava. Ovim se omogućuje da parlament odlučuje o vrsti i visini državnih rashoda i prihoda za vremenski period od godinu dana, čime se onemogućava samovolja izvršne vlasti.

Budžetska procedura u republici srbiji

Makroekonomski agregati prikazuju ekonomski abijent u određenom fiksalmom periodu na osnovu koga se vrši planiranje budžeta. Značaj budžetske aktivnosti se ogleda u preciziranim postupcima učesnika procesa, dok je u Republici Srbiji to regulisano Zakonom o budžetskom sistemu.

Budžetska procedura obuhvata više faza kroz koje prolazi budžet tokom svog postojanja. Ključne faze ove procedure su:

1. Izrada budžeta,
2. Donošenje budžeta,
3. Izvršenje budžeta, i
4. Kontrola budžeta.

Izrada budžeta

Od izuzetnog značaja za formulaciju budžeta je primena odgovarajućih metoda pripreme budžeta i njihovo povezivanje sa srednjoročnim finansijskim planiranjem. Srednjoročno finansijsko planiranje mora biti permanetna aktivnost. Ogleda se u izradi Fiskalne strategije za određenu budžetsku godinu sa projekcijama za naredne dve godine, na početku svakog budžetskog ciklusa. Ovim dokumentom, koji Vlada Republike Srbije podnosi Narodnoj skupštini, postavljaju se ciljevi fiskalne politike Vlade i daju se adekvatne smernice resornim ministrima za pripremu predloga budžeta. Vršiti se utvrđivanje kratkoročnih i srednjoročnih ciljeva fiskalne politike Vlade za period od tri uzastopne fiskalne godine, počev od fiskalne godine za koju se Fiskalna strategija podnosi, zatim pružanje detaljnog objašnjenja o usklađenosti navedenih srednjoročnih ciljeva sa fiskalnim principima i pravilima utvrđenim ovim zakonom i na kraju procena uticaja fiskalne politike na međugeneracijsku raspodelu dohodka, kao i procena održivosti fiskalne politike. Postavljanje eksplicitnih fiskalnih ciljeva obavezuju Vladu da jasno definiše svoju fiskalnu politiku, i omogućava parlamentu i javnosti da nadgledaju primenu vladine politike. Fiskalni ciljevi trebalo bi da obuhvate tri oblasti: fiskalnu poziciju (suficit ili deficit), fiskalnu održivost (odnos javnog duga prema BDP-u) i fiskalnu osetljivost (buduće obaveze) (Anđelković, 2010).

Prilikom planiranja prihoda i rashoda postoje dva metoda planiranja: metoda direktnog procenjivanja i metoda automatskog procenjivanja, a u novije vreme se uvodi normativni metod (Radičić, Raičević, 2011). Metoda direktnog procenjivanja prilikom planiranja rashoda za osnovu koristi podatke prethodne budžetske godine koje koriguje u skladu sa pretpostavljenim promenama. Metoda automatskog procenjivanja koristi podatke iz pretposlednje budžetske godine, čime daje nepouz dane podatke. Normativni metod pristupa planiranju prihoda i rashoda na osnovu normativa koja su tipična za državne organe i ustanove.

Pravo na sastavljanje budžeta u savremenim državama ima organ uprave, tj. vlada. Ovo pravo je povereno organu nadležnom za finansije što je u najvećem broju slučajeva ministarstvo finansija. Direktni korisnici budžetskih sredstava su dužni da pripreme predlog rashoda na osnovu zakonom definisanih elemenata i metodologije. Za pripremu osnovnih elemenata izrade budžeta potrebno je izvršiti procenu obima prihoda kao okvira za planiranje rashoda. Nakon pripreme osnovnih elemenata, organ uprave nadležan za poslove budžeta izrađuje nacrt gde se vrši ocenjivanje opravdanosti određenih rashoda. Nakon usaglašavanja rashoda sa državnim organima, ustanovama i drugim budžetskim korisnicima, podnosi nacrt vladi na utvrđivanje predloga budžeta koji se prema utvrđenoj proceduri podnosi skupštini na razmatranje i usvajanje.

U Republici Srbiji, u skladu sa članom 31. Zakona o budžetskom sistemu⁴ Vlada u tekućoj budžetskoj godini donosi Fiskalnu strategiju na predlog ministra finansija, a Narodna skupština zakon o budžetu Republike Srbije i odluke o davanju saglasnosti na finansijske planove organizacija za obavezno socijalno osiguranje na predlog Vlade.

⁴ Zakon o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017).

Donošenje budžeta

O nacrtu budžeta se raspravlja u skupštini pre njegovog donošenja, što čini idealnu priliku da se razmotre i kritički ocene opravdanosti pojedinih delova budžeta ili budžeta u celini, i da se pozove predlagач da obrazloži određene odluke. Nakon toga se pristupa glasanju o predlogu budžeta koji ne mora biti identičan predlogu dobijenom od Vlade. Postupak se po budžetskom kalendaru treba završiti do 15. decembra kako bi budžetska godina otpočela na vreme od 01. januara.

U slučaju kašnjenja sa izradom i donošenjem budžeta propisan je mehanizam *privremenog finansiranja*, kako bi se obezbedio kontinuitet u finansiranju javnih rashoda. Privremeno finansiranje može da traje najduže prva tri meseca fiskalne godine⁵, dok se u izuzetnim slučajevima može produžiti za još tri meseca ukoliko se budžet ne donese do 15. marta⁶. Ukoliko se ni u ovom periodu ne donese budžet, to predstavlja jasan znak političke krize u zemlji. Privremeno finansiranje vrši se najviše do jedne četvrtine iznosa planiranih rashoda i izdataka u aktu o budžetu prethodne fiskalne godine (metod budžetskih dvanaestina), s tim što raspoređeni rashodi i izdaci u prethodnoj godini po vrstama i namenama ne predstavljaju ograničenje, izuzev za isplatu prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja, koje se vrši do nivoa izvršenih rashoda u zadnjem kvartalu prethodne godine⁷. Odluku o privremenom finansiranju donosi Vlada Republike Srbije.

Zakon o budžetu sastoji se iz opšteg i posebnog dela. Opšti deo budžeta je kraći i čine ga podaci o ukupnom iznosu prihoda i rashoda budžeta, postojanju budžetske ravnoteže ili neravnoteže, iznosu budžetske rezerve i prava i obaveze nadležnih organa tokom izvršenja budžeta. U posebnom i obimnijem delu budžeta navode se svi direktni korisnici budžetskih sredstava kao i detaljna namena trošenja sredstava koja su im određena.

Izvršenje budžeta

Izvršenje budžeta predstavlja ostvarivanje prihoda sa jedne strane i finansiranje potreba korisnika budžetskih sredstava sa druge, kako je budžetom predviđeno. Za izvršenje budžeta važi da dobro pripremljen budžet može loše da se realizuje, ali loše pripremljeni budžet se, gotovo bez izuzetaka, loše realizuje (Anđelković, 2010). Izvršenje budžeta povereno je organima uprave, a poslove izvršenja budžeta obavljaju naredbodavci i računopolagači.

Naredbodavci su organi uprave ovlašćeni da upravljaju državnom imovinom, da se staraju o prikupljanju državnih prihoda i samostalno odlučuju o raspodeli prihoda koji su im budžetom za određenu godinu dodeljeni. Računopolagači obavljaju poslove prikupljanja prihoda, vršenja rashoda i rukovanja državnom imovinom. Funkcije naredbodavca i računopolagača se

⁵ Član 48. stav 4 Zakona o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017).

⁶ Član 48. stav 10 Zakona o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017).

⁷ Član 48. stav 5 Zakona o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017).

zbog zakonitog izvršavanja budžeta i postojanja mehanizma kontrole ne mogu preklapati i odvojene su jedna od druge.

Izvršenje budžeta funkcioniše tako što naredbodavci, po izvršenju određenih radova, ili usluga, ili protoka vremena (za isplatu ličnih primanja), izdaju naredbe za isplatu računopolagačima. Računopolagači po prijemu naredbe vrše kontrolu isplate, da li se vrši u skladu sa propisima i odobrenim aproprijacijama i nakon toga izdaju naloge za isplatu, da bi se u gotovu ili virtumanski isplatio određeni iznos.

Uredbom o budžetskom računovodstvu propisano je da je osnova za vođenje budžetskog računovodstva gotovinska osnova. Gotovinska osnova jeste osnova po kojoj se transakcije i ostali događaji priznaju u momentu prijema odnosno isplate sredstava. Primena gotovinske osnove omogućava sastavljanje finansijskih izveštaja u najkraćem mogućem roku po završetku budžetske godine.

Budžetska kontrola

Radi izvršenje budžeta na način koji je planiran i usvojen Zakonom o budžetu, organizovana je budžetska kontrola. Kontrola treba da se vrši u svim periodima budžetske procedure, da njome budu obuhvaćena sva lica koja učestvuju u tom postupku. U skladu s tim, postoje više vrsta kontrola izvršenja budžeta od koji su najčešće (Radičić, Raičević, 2011):

- Kontrola prema vremenu,
- Kontrola prema metodu,
- Kontrola prema subjektima i
- Kontrola prema organima koji je vrše.

Kontrola prema vremenu može biti prethodna ili preventivna i naknadna ili posteriorna. Prethodna kontrola vrši se pre svakog raspolaganja sredstvima, tj. pre isplate sredstava iz budžeta. Nakon što računopolagač utvrdi uvidom u isplatna dokumenta da je isplata zasnovana na propisima, odobrava isplatu sredstava iz budžeta. Naknadna kontrola je kontrola nakon isplate i trošenja budžetskih sredstava. Ona se po pravilu vrši prilikom razmatranja završnog računa od strane parlamenta ili drugih ovlašćenih subjekata. Ne doprinosi sprečavanju nezakonitih isplata već je cilj kontrole da se nakon utvrđenih nepravilnosti preduzmu određene mere na kažnjavanju krivaca i pokretanju postupaka za nadoknadu štete i povraćaj sredstava.

Kontrola prema metodu kojom se obavlja može biti dokumentarna i terenska. Dokumentarnom kontrolom obuhvaćeni su ugovori, nalozi, računi i druga finansijska dokumenta. Terenska kontrola se obavlja na licu mesta, kod onog državnog organa kome su poverena bućetska sredstva.

Kontrola prema subjektima nad kojima se vrši deli se na kontrolu nad naredbodavcem i kontrolu nad računopolagačem. Kontrola nad naredbodavcem obuhvata celokupnu kontrolu prema sadržaju, tj. i zakonitost i celishodnost upotrebe sredstava. Kontrolom nad računopolagačem kontroliše se zakonitost raspolaganja budžetskim sredstvima.

Kontrola prema organima koji je vrše obuhvata upravnu (administrativnu) kontrolu, institucionalnu (računsko-sudsku) i političku budžetsku kontrolu. Upravna kontrola sastoji se od kontrole nižeg upravnog organa od strane višeg. Može biti i prethodna, i tekuća, i naknadna, i to i prema naredbodavcima i prema računopolagačima. Institucionalna kontrola je u svom radu nezavisna od upravnih organa. Obavlja je Odeljenje za budžetsku inspekciju, Sektora za kontrolu javnih sredstava, Ministarstva finansij, kao i Državna revizorska institucija. Politička kontrola vrši se naknadno, od strane zakonodavnog tela prilikom usvajanja Završnog računa.

Završni račun budžeta

Završnim računom se iskazuju svi ostvareni prihodi i rashodi, kako po obimu i strukturi ostvarenja, tako i po karakteru namenske potrošnje. Nakon dobijanja završnih računa od indirektnih korisnika, direktni korisnici budžetskih sredstava sastavljaju svoje završne račune i dostavljaju ih Ministarstvu finansija. Tada Ministarstvo finansija izvršuje Završni račun Republike Srbije. Donosi se po proceduri sličnoj onoj koja važi za donošenje budžeta, tj. Vlada podnosi Narodnoj skupštini na usvajanje u formi zakona.

Završni račun budžeta sastoji se iz tri dela: opšti deo, koji čine ukupni planirani i ostvareni prihodi i rashodi, način pokrivanja deficita i raspored ostvarenog suficita i sredstva budžetske rezerve, poseban deo, planirani i ostvareni raspored sredstava prema namenama i korisnicima, i bilans stanja sredstava.

U skladu sa članom 78. stav. 1. tačka 1. Zakona o budžetskom sistemu⁸ kalendar izrade i usvajanja završnog računa budžeta se vrši u periodu od 28-og februara kada indirektni korisnici sredstava budžeta Republike Srbije pripremaju godišnji finansijski izveštaj za prethodnu budžetsku godinu i podnose ga nadležnim direktnim korisnicima sredstava budžeta Republike Srbije; pravosudni organi koji se u budžetu Republike Srbije iskazuju zbirno pripremaju godišnji finansijski izveštaj za prethodnu budžetsku godinu i podnose ga Visokom savetu sudstva, odnosno Državnom veću tužilaca; korisnici sredstava Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje pripremaju godišnji finansijski izveštaj za prethodnu budžetsku godinu i podnose ga Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje; 28-og februara drugi korisnici javnih sredstava koji su uključeni u sistem konsolidovanog računa trezora osnovani od strane Republike Srbije pripremaju godišnji finansijski izveštaj za prethodnu budžetsku godinu i podnose ga nadležnom državnom organu Republike Srbije; 31-og marta direktni korisnici sredstava budžeta Republike Srbije pripremaju godišnji izveštaj i podnose ga Upravi za trezor, a direktni korisnici sredstava budžeta Republike Srbije koji u svojoj nadležnosti imaju indirektne korisnike sredstava budžeta Republike Srbije kontrolišu, sravnjuju podatke iz njihovih godišnjih izveštaja o izvršenju budžeta i sastavljaju konsolidovani godišnji izveštaj o izvršenju budžeta koji podnose Upravi za trezor; Visoki savet sudstva, odnosno Državno veće tužilaca kontrolišu, sravnjuju podatke iz godišnjih izveštaja o izvršenju budžeta pravosudnih organa koji se iskazuju zbirno u okviru njihovih razdela i sastavljaju konsolidovane godišnje izveštaje o izvršenju budžeta, koje podnose Upravi za trezor; 30-tog aprila organizacije za obavezno socijalno osiguranje donose odluke o završnim računima organizacija za obavezno socijalno osiguranje, usvajaju izveštaje o izvršenju finansijskih planova i podnose ih Upravi za trezor; Republički fond za zdravstveno osiguranje kontroliše,

⁸ Zakon o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017)

srađnjuje podatke iz godišnjih izveštaja o izvršenju finansijskog plana korisnika sredstava koji se nalaze u njegovoj nadležnosti, konsoliduje podatke i sastavlja konsolidovani godišnji izveštaj o izvršenju finansijskog plana, koji podnosi Upravi za trezor; 20-og juna Ministarstvo priprema nacrt zakona o završnom računu budžeta Republike Srbije i zajedno sa odlukama o završnim računima organizacija za obavezno socijalno osiguranje dostavlja Vladi; 15-og jula Vlada dostavlja Narodnoj skupštini predlog zakona o završnom računu budžeta Republike Srbije i odluke o završnim računima organizacija za obavezno socijalno osiguranje; 1-og oktobra Ministarstvo sastavlja konsolidovani izveštaj Republike Srbije i dostavlja ga Vladi; 1-og novembra Vlada dostavlja Narodnoj skupštini konsolidovani izveštaj Republike Srbije, radi informisanja.

Zaključak

Budžet je pregled svih ekonomskih potreba države u defisanim novčanim iznosima. Tokom izvršenja budžeta vrši se preklapanje više faza, a to su izrada i donošenje budžeta za narednu godinu i naknadna kontrola prethodne budžetske godine. Budžet se priprema i izvršava po osnovu sistema jedinstvene budžetske klasifikacije. Budžetska klasifikacija obuhvata programsku, organizacionu, funkcionalnu klasifikaciju, ekonomsku klasifikaciju prihoda i primanja, ekonomsku klasifikaciju rashoda i izdataka i klasifikaciju prema izvorima finansiranja.

Budžetska procedura ima funkciju kontrole nad javnim rashodima, stabilizacije privrede blagovremenim i efikasnim prilagođavanjem fiskalnih agregata i podsticanja efikasnost u pružanju usluga kroz postupke koji pružaju podsticaje za veću produktivnost.

Prilikom izrade budžeta korišćenjem odgovarajućih metoda od instrukcije kojom ministarstvo finansija predlaže prioritete oblasti finansiranja do donošenja Zakona o budžetu od Narodne skupštine vrši se određivanje prioriteta i ciljeva budžetske politike sa usklađivanjem prihoda i rashoda radi ostvarivanja budžetske ravnoteže. Ukoliko su prihodi nedovoljni da pokriju rashode država je prinuđena da nabavi sredstva na finansijskom tržištu u vidu zajma, primarnom emisijom novca, i drugim izvorima.

Budžet je pravni akt sa ekonomskim pokazateljima, koji se donosi po proceduri utvrđenoj za donošenje zakona, i to u vidu Zakona o budžetu za određenu godinu. Prilikom donošenja budžeta vrši se ocena opravdanosti rashoda koje predlagači podnesu, ovom prilikom je potrebno izvršiti jasno opravdavanje rashoda za koje će se sredstva utrošiti, što znači da budžetski korisnici pre rasprave pred Narodnom skupštinom moraju da izvršiti detaljnu pripremu o predloženim rashodima i potrebnim sredstvima kako im predložena odnosno potrebna sredstva ne bi bila umanjena.

Tokom izvršenja budžeta potrebno je vršiti trošenje odobrenih sredstava u skladu sa namenom za koju su odobrena, odnosno po odobrenim trocifrenim kontima ekonomske klasifikacije. Pored naredbodavca, ovde bitnu ulogu igraju računopolagači koji vrše usmeravanje naredbodavca.

Kontrola potrošnje budžetskih sredstava predstavlja bitan element izvršenja budžeta jer se time onemogućava nenamensko trošenje sredstava. U zavisnosti od perioda, metoda, subjekta ili organa prema kojima se vrši kontrola postoje različiti metodi od različitih organa.

Indirektni i direktni korisnici budžetskih sredstava nakon utroška budžetom odobrenih sredstava vrše sastavljanje svog završnog računa u kome iskazuju sve svoje prihode i rashode i podnose Narodnoj skupštini na usvajanje u formi zakona. Ovo predstavlja bitan deo izvršenja budžeta jer omogućava uvid u utrošena sredstva, retrospektivu budžetskog poslovanja državnih organa u protekloj godini i bitan element planiranja za naredne periode.

Literatura

Monografije i udžbenici:

1. Anđelković M. 2010, Budžetsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu
2. Žugić R. 2010, Vodič kroz budžet – finansijski plan odbrane, knjiga 2, Vojno izdavački zavod, Beograd.
3. Jeličić B. 1990, Nauka o finansijama i finansijsko pravo, Zagreb, Narodne novine
4. Miljković, M., Krstić, D. 2018, Budžetski sistem i normativno uređenje finansiranja rashoda odbrane, Odtor, Vol. 4, br. 1, str. 27-37.
5. Popović D, 2003, Budžetski postupak i kontrola budžeta, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
6. Radičić M, Raičević B. 2011, Javne finansije, teorija i praksa, Ekonomski fakultet, Data status, Beograd

Zakoni i propisi:

7. Zakon o budžetskom sistemu, ("Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016 i 113/2017).
8. Zakon o budžetu Republike Srbije za 2018. godinu ("Sl. glasnik RS", br. 113/2017).
9. Uredba o budžetskom računovodstvu (Službeni glasnik RS, br. 125/2003 i 12/2006).

BUDGET PROCEDURE IN THE REPUBLIC OF SERBIA – WRITING, APPROVAL AND ADOPTION OF THE BALANCE SHEET

Vladan Vladislavljević⁹, Helena Pešić¹⁰

Abstrakt

Budget is a basic instrument of financing public expenditure in contemporary countries. In budget theory there are multiple definitions of a budget, due to it being a complex financial institution through which a country achieves its multiple economic, financial, political and social goals. Classic understanding of a budget is based on a claim that it's an act through which public revenue and expenditure is predicted and approved in advance for a defined period in time.

Public expenditure needs are predicted in a budget, as a rule individually and according to purpose. Public revenue, i.e. funds are predicted by their sources, and the amount required is determined.

Key words: Budget procedure, public expenditure, balance sheet.

Datum dolaska (Date received): 14.05.2018

Datum prihvatanja (Date accepted): 09.06.2018

⁹ Vladan Vladislavljević, M.A., Ph.D. student, University of Defense, Pavla Jurišića Šturma no. 1, 11000 Belgrade, Phone: +381 63 1339 317, Email: vlada91@gmail.com

¹⁰ Helena Pešić M.A., Ph.D. student, University of Defense, Military Academy, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, 11000 Belgrade, Serbia

REVIDIRANI RAD: ULOGA I ZNAČAJ ANTIMONOPOLSKE POLITIKE U SAVREMENIM USLOVIMA POSLOVANJA

Milan Mihajlović¹, Nedžad Imamović², Nebojša Dragović³

Apstrakt

Ostvarivanje ekonomije blagostanja, kao poželjnog ekonomskog stanja, teško je ostvarivo postojanjem nesavršenih tržišnih struktura. Nekonkurentne tržišne strukture manifestuju se kroz različite tržišne oblike. Posljedice postojanja ovakvih tržišnih stanja osećaju se i na proizvodnu efikasnost, odnosno faktorsku produktivnost. U vezi sa tim antimonopolska politika je predmet ovog istraživanja i zahtevi za njenom uravnoteženošću i fleksibilnošću, kao mere za smanjenje negativnih efekata tržišne nesavršenosti.

Ključne reči: antimonopolska politika, tržišne strukture, konkurencija.

JEL: D42, M21.

Uvod

Konkurencija predstavlja veoma dinamičan ekonomski proces, na koji utiču brojni parametri od globalnih ekonomskih tokova, preko broja proizvođača i kupaca, strukture ponude, načina proizvodne produkcije, nivoa tehnoloških procesa, strukture radne snage, do organizacije prodaje i kulture na analiziranom tržištu. U uslovima globalnih tržišnih uslova i stalno rastuće konkurencije, nivo spremnosti zemalja da se uspešno pozicioniraju u takvim uslovima će presudno uticati na uspešnost njihovih ekonomija.

Konkurencija je preduslov uspešnog funkcionisanja slobodnog tržišta. Bez konkurencije nema tržišne prinude, pa stoga ni ishod tržišnog takmičenja nije dostizanje maksimalnog nivoa ekonomskog blagostanja društva.

U ekonomskom smislu pod konkurencijom se u tradicionalnom shvatanju podrazumevala savršena ili idealna konkurencija. Model savršene konkurencije

počiva na brojnim pretpostavkama, a pre svega na: postojanju velikog tržišta sa velikim brojem prodavaca i kupaca na kome prodavci prodaju homogene ili identične proizvode o kojima potrošači imaju potpune informacije uz postojanje

¹ Docent, dr Milan Mihajlović, Vojna akademija, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, Beograd, Srbija, Telefon +381 64 302 19 51, E-mail: milan.mih83@gmail.com

² Docent, dr Nedžad Imamović, Računovodstveni centar Ministarstva odbrane, Ulica Gardijska br. 7, Beograd, Srbija, E-mail: nedžad.imamovic@mod.gov.rs

³ Docent dr Nebojša Dragović, Vojna akademija, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, Beograd, Srbija, E-mail: nebojsadragovic@gmail.com

potpune mobilnosti svih faktora proizvodnje. Praksa je međutim pokazala da je nemoguće obezbediti idealne uslove na kojima je počivala teorija savršene ili idealne konkurencije i da samo tržište nije u stanju da svojim mehanizmima automatski svim učesnicima na tržištu obezbedi obezbedi ravnopravne uslove i maksimizaciju interesa. Zato je bilo neophodno da se donesu posebna pravila kojima bi se intervenisalo na tržištu.

Treba obratiti pažnju da zaštita konkurencije ne znači nužno zaštitu konkurenata, to je poželjno sa stanovišta društva. Jedini cilj antimonopolske politike treba da bude maksimizacija ekonomske efikasnosti, pa time i maksimizacija ekonomskog blagostanja potrošača. Ovakvo definisanje cilja antimonopolske politike je nasleđe čikaške škole⁴. Uključivanje drugih ciljeva među ciljeve antimonopolske politike neminovno dovodi do njenog rasplinjavanja i razvodnjavanja u toj meri da ona postaje nedelotvorna.

Svrha ovog rada je ukazivanje na svrhu i značaj antimonopolske politike, njene ciljeve i institucije za njeno sprovođenje, kao i mehanizme uspostavljanja ravnoteže na tržištu kao i o posledicama do koje mogu dovesti nekonkurentne tržišne strukture.

Ekonomske osnove antimonopolske politike

Osnovni cilj antimonopolske politike jeste ostvarivanje ekonomske efikasnosti svake tržišne privrede. U osnovi antimonopolska politika predstavlja sredstvo kojim se omogućava tržišnom mehanizmu da svojim nesmetanim i efikasnim funkcionisanjem obezbedi ekonomsku efikasnost i na taj način maksimizaciju društvenog blagostanja (Petković, Kostić, 2014). Analize tržišnih privreda ukazuju na činjenicu da ekonomska efikasnost treba da bude jedini cilj antimonopolske politike, a da druge ciljeve treba postizati nekim drugim politikama.

Uvažavajući stanovište da jedino ekonomska efikasnost treba da bude cilj antimonopolske politike uslovljava konflikt alokativne i proizvodne efikasnosti. Ipak, ponekad se susreću i stavovi da antimonopolska politika treba da, pored postizanja ekonomske efikasnosti, ima i neke druge ciljeve. Evropska komisija kao jedan od ciljeva antimonopolske politike naglašava sprečavanje nastanka, odnosno postojanja bilo kakvih barijera u prometu robe između tržišta zemalja članica Evropske unije. (Zirojević-Fatić, Jelisavac-Trošić, 2009) Ovakav cilj antimonopolske politike usmeren je ka političkih vrednosti saveza ispoljenih kroz jedinstveno tržište unutar EU, što ponekad može da bude u konfliktu sa ciljem unapređenja ekonomske efikasnosti.

Cilj antimonopolske politike može biti i zaštita malih preduzeća, definisan od strane nekih autora, odnosno podsticanje malog biznisa. Ovakav cilj antimonopolske politike nije u skladu sa opštim društvenim interesom pa je potrebno uočiti da antimonopolska politika ne raspolaže mehanizmima za zaštitu malih preduzeća, odnosno sitnog biznisa.

⁴ Ona je opredeljujuće uticala na formiranje antimonopolske politike u svetu u poslednjih dvadesetak godina.

Ovakve mere su karakteristične za fiskalnu politiku (oslobađanje od poreza ili subvencionisanje), a antimonopolska politika ne može da bude delotvorna. Ovakvom zaštitom malih i srednjih preduzeća konfliktan dolazi se u suprotnost sa zahtevom za ekonomskom efikasnošću. Zahtev za ekonomskom efikasnošću uslovljava da neefikasna preduzeća propadaju bez obzira na veličinu.

Često se pravednost navodi kao cilj antimonopolske politike, ali ga je nemoguće precizno operativno definisati, što uslovljava neizvesnost u primeni antimonopolske politike. Polazeći od pravednosti, kao težnji ka smanjenju ekonomskih nejednakosti, direktno se ugrožava postizanje ekonomske efikasnosti, što znači da bi uključivanje pravednosti u ciljeve antimonopolske politike neminovno dovelo do konflikta ciljeva unutar ove politike.(Dragišić, 2005)

U skladu sa navedenim, antimonopolskom politikom treba da se realizuje samo jedan cilj, a to je promocija ekonomske efikasnosti. Na taj način mogu se samo mogu precizno definisati operativni ciljevi antimonopolske politike i donositi konkretne odluke u tržišnim situacijama. Antimonopolska politika namenjena je zaštiti konkurencije, odnosno njome se štiti proces konkurencije, a ne učesnici u tom procesu koji pokušavaju da eliminišu konkurente na tržištu dozvoljenim sredstvima. U određenim situacijama, uništavanje konkurencije, podrazumeva i uništavanje konkurenata, ali i obrnuto, uništavanje konkurenata podrazumeva uništavanje konkurencije.(Tmušić, 2012) Zbog toga se i može govoriti o svojevrsnom paradoksu antimonopolske politike.

Za antimonopolsku politiku je značajno da sa jedne strane, bude dovoljno oštra (striktna) i dosledna da bi sprečila nastanak nekonkurentnih tržišnih struktura i ekonomske neefikasnosti, odnosno da sa druge strane, da bude dovoljno fleksibilna da ne bi sprečavala preduzetničku inicijativu usmerenu ka povećanju efikasnosti i prisvajanju ekonomskog profita po toj osnovi.(Tmušić, 2012) Imajući u vidu da je profit osnovna pokretačka snaga savremene privrede, antimonopolska politika ne sme da kažnjava uspešne privredne subjekte odnosno one koji nalaze načina da budu efikasniji od drugih i uživaju profit usled te efikasnosti.

Male i otvorene privrede poput Republike Srbije, koju karakteriše malo domaće tržište, sarelativno niskim nivoem razvoja savremenih ekonomskih institucija, konkurencijiju često obezbeđuju iz uvoza, putem liberalizacija spoljnotrgovinskih tokova, odnosno otklanjanja barijera uvozu. Prednost ovakvog načina ostvarivanja konkurencije jeste u tome što se navedena liberalizacija može ostvariti veoma brzo, dok je za izgradnju antimonopolskih institucija potrebno mnogo više vremena i uslova. Liberalizacija spoljnotrgovinskih tokova je u tom slučaju najvažniji metod obezbeđivanja konkurencije na domaćem tržištu, odnosno ključni način za brzo eliminisanje nekonkurentnih tržišnih struktura. Međutim, ovaj način uticaja na domaće tržišne strukture ima nekoliko slabosti(Mihajlović M. i dr., 2016):

- Prvo, značajan broj proizvoda ima visoko učešće transportnih troškova u ukupnoj vrednosti, čime neminovno rast transportnih troškova umanjuje konkurentnost tih proizvoda iz uvoza.
- Drugo, usled visokih transportnih troškova, pojedini proizvodi spadaju u tzv. nerazmenjive proizvode, tako da uklanjanje barijera uvozu jednostavno nema nikakve efekte na strukturu domaćeg tržišta tih proizvoda.
- Treće, pojedine barijere uvozu nisu vezane za spoljnotrgovinske i carinske režime, već su posledica objektivnih okolnosti, tako da se ne mogu ukloniti liberalizacijom spoljnotrgovinskih tokova.

Liberalizacija spoljnotrgovinskih tokova, uslovljena je i različitim interesnim grupama koje su protiv liberalizacije, odnosno lobijima domaćih proizvođača koji žele snažnu carinsku zaštitu i necarinske barijere uvozu. Značajna politička podrška, odnosno dobra organizovanost može da ugrozi pokušaj da se ostvari maksimalna liberalizacija spoljnotrgovinskih tokova. Takođe, jedna od sugestija vezana za vođenje antimonopolske politike, naročito u zemljama relativno niskog nivoa razvijenosti institucija tržišne privrede jeste uklanjanje barijera ulasku i izlasku preduzeća iz grane. (Begović i dr., 2002)

Pretpostavke savršene konkurencije

U mikroekonomskoj teoriji, prilikom razmatranja tržišne konkurencije polazi se od pretpostavke o postojanju savršenog tržišta, odnosno savršene konkurencije. Savršena konkurencija zasniva se na nekoliko pretpostavki (Lončar, Milošević, 2013):

- veliki broj prodavaca i kupaca radi stvaranja atomizovane ponude gde broj privrednih subjekata na strani ponude teži beskonačnosti;
- parametarski karakter cene, koji podrazumeva da nijedan privredni subjekat ne može da utiče na prodajnu cenu svog proizvoda, što se postiže ukoliko bi postojao beskonačno veliki broj proizvođača, odnosno ukoliko bi obim proizvodnje svakog pojedinačnog proizvođača bio beskonačno mali, kao i postojanjem slobodnog ulaska i izlaska iz grane.
- slobodan ulazak i izlazak iz grane koji omogućava privrednim da povoljnim uslovima privređivanja (rast tražnje iznad ponude, na primer, odnosno stvaranje ekonomskog profita) privlače nove proizvođače u posmatranu granu, te oni započinju proizvodnju, uvećavaju ponudu i dovode do uspostavljanja nove konkurentne ravnoteže u toj grani, odnosno ukoliko se jave nepovoljni uslovi privređivanja u određenoj grani (pad tražnje ispod ponude, na primer, odnosno stvaranje finansijskih gubitaka preduzeća u toj grani), slobodan izlazak omogućava da se resursi dosad uposleni u ovoj grani, prebace u neku drugu, prosperitetnu granu, pa da se time i poveća ekonomska efikasnost upotrebe tih resursa.

Osnovna karakteristika savršene konkurencije jeste da su granični prihodi jednaki ceni proizvoda budući da proizvođač ne može da utiče na cenu obimom proizvodnje koju plasira na tržište, ma koliki bio obim te proizvodnje. Na osnovu toga grafički se izvodi da

je kriva graničnih prihoda proizvođača ekvivalentna sa krivom tražnje za dodatnim proizvodom.

Ravnoteža na tržištu pri savršenoj konkurenciji ima nekoliko veoma bitnih elemenata.(Samjuelson, Nordhaus, 2009):

- Gavni uslov za makisimizaciju blagostanja jednakost ravnotežne cene i graničnih troškova.
- Ni jedan od proizvođača u uslovima savršene konkurencije ne prisvaja ekonomski profit (polazi se od pretpostavke da svi proizvođači raspolažu sa istovetnom tehnologijom. Granični, odnosno prosečni troškovi koji se razmatraju obuhvataju i cenu (troškove) kapitala, tako da preduzeće prisvaja isključivo prihod kojim pokriva troškove pribavljanja kapitala).
- Svaka promena uslova agregatne tražnje dovodi do automatskog prilagođavanja i definisanja novog ravnotežnog obima proizvodnje. Glavni preduslov koji to omogućava je potpuno slobodan ulazak i izlazak preduzeća iz posmatrane grane.

Na ovaj način dolazi do izražaja značaj slobodnog ulaska i izlaska iz grane kao mehanizma koji omogućava prilagođavanje konkurentne ravnoteže novonastalim okolnostima, odnosno ravnoteža na tržištu pri savršenoj konkurenciji dovodi do efikasne alokacije raspoloživih resursa. Time ne postoji potreba za antimonopolskom politikom.

Pretpostavke nekonkurentnih tržišnih struktura

Ukoliko nastupe uslovi koji su suprotni pretpostavkama savršene konkurencije, dolazi do odstupanja od ravnotežnog stanja odnosno pojavljuju se nekonkurentne tržišne strukture.

Najekstremniji slučaj nekonkurentne tržišne strukture jeste monopol, koga odlikuju tri osnove karakteristike(Petković, Kostić, 2011):

- postojanje samo jednog proizvođača;
- visoke barijere ulasku i izlasku;
- nepostojanje bliskih supstituta

U uslovima monopola, agregatna kriva tražnje postaje individualna kriva tražnje, odnosno što je veća količina proizvoda koju monopolista ponudi na tržištu, biće niža cena tog proizvoda, odnosno potrošači će biti spremni da plate nižu cenu da uživaju u dodatnoj jedinici tog proizvoda. Zbog toga je granični prihod uvek niži od tržišne cene posmatranog proizvoda i to je zbog toga što prodajom jedne dodatne jedinice proizvoda opada cena svih jedinica tog istog proizvoda. Kada je ravnotežna cena iznad graničnih troškova tada dolazi do situacije poznate kao tržišna moć.(Komazec, Ristić, 2011)

Kao glavni parametar nekonkurentnih tržišnih struktura koristi se tržišna moć, koja postoji pri svakom odstupanju cene od graničnih troškova, tj. pri svakom odstupanju od uslova savršene konkurencije. Ukoliko je indeks tržišne moći pozitivan, radi se o nekonkurentnim tržišnim uslovima, odnosno strukturama. U skladu sa tim, svako odstupanje od uslova savršene konkurencije ugrožava ekonomiju blagostanja. Monopol je

ekstremna nekonkurentna tržišna struktura, tj. tržišna struktura koja generiše maksimalnu tržišnu moć i, u skladu sa tim najveći mogući gubitak blagostanja, kao i najveći mogući iznos ekonomskog profita koji prisvaja proizvođač.

Nesavršene tržišne strukture kod kojih je tržišna moć manje izražena jesu oligopoli i monopolistička konkurencija. (Komazec, Ristić, 2011) U ovim slučajevima odstupanje krive graničnih troškova od krive tražnje je nešto manje nego u slučaju monopola. Međutim, ovde je i dalje ravnotežna cena viša od one ostvarene u uslovima savršene konkurencije, odnosno indeks tržišne moći je niži od onog u slučaju monopola, ali tržišna moć i dalje postoji. Ali i ovde postoji gubitak blagostanja, koji je manji u odnosu na gubitak blagostanja u slučaju monopola.

Na bilo koji način odstupanje krive graničnih prihoda od krive tražnje dovodi do uspostavljanja tržišne moći, a ona neminovno dovodi do narušavanja raspodele ekonomskog blagostanja i prisvajanja ekonomskog profita. Ključno pitanje koje se postavlja jeste održivost ovakve nekonkurentne tržišne strukture jer ukoliko postoji slobodan ulazak novih preduzeća u granu, odnosno ukoliko ne postoje barijere ulasku i izlasku, postojanje tržišne moći, odnosno prisvajanje ekonomskog profita, privući će nove konkurente koji će, samim svojim ulaskom, povećati broj privrednih subjekata na strani ponude, povećati obim ponude, što će dovesti do opadanja i konačno nestanka tržišne moći, odnosno do rasipanja ekonomskog profita. To znači, da ukoliko nema barijera ulasku i izlasku, nekonkurentne tržišne strukture nisu održive, odnosno dolazi do njihovog prelaska u konkurentnu strukturu, što uslovljava da su barijere ulasku i izlasku od ključne važnosti za sagledavanje određene tržišne strukture, odnosno ones su neophodan uslov za svrstavanje određenog tržišta u tržišta sa nekonkurentnom strukturom. (Mate, 2012)

Posledice nekonkurentskih tržišnih struktura

Značajna posledica nekonkurentnih tržišnih struktura, posebno monopola, jeste statička proizvodna neefikasnost, poznata kao X-neefikasnost. (Samjuelson, Nordhaus, 2009) Nepostojanje konkurencije uklanja podsticaje za kontrolu, što dovodi do toga da troškovi proizvodnje nekontrolisano rastu, jer ukoliko nema konkurencije, ne postoji pretnja konkurenata, tako da dolazi do nekontrolisanog rasta endogenih troškova, odnosno do rasta ukupnih troškova, što dovodi do proizvodne neefikasnosti. To uslovljava da se za proizvodnju jedne jedinice proizvoda koristi više resursa nego što je za to potrebno dok svi nepotrebno angažovani resursi mogli bi da se alternativno iskoriste u proizvodnji nekog drugog proizvoda.

Ukoliko se osnovna pretpostavka o konstantnim prinosima napusti i pretpostavi postojanje rastućih prinosa, odnosno opadajućih troškova, dolazimo do situacije u kojoj otklanjanje jedne vrste neefikasnosti upotrebe resursa može da dovede do stvaranja druge. Rastući prinosi, odnosno opadajući troškovi, javljaju se ukoliko sa rastom obima

proizvodnje dolazi do opadanja prosečnih troškova, tj. troškova po jedinici proizvoda. Na ovaj način, sintezom dva ili više preduzeća dolazi do značajnog povećanja obima proizvodnje, i na taj način, obaranja prosečnih troškova, čime se uvećava proizvodna efikasnost. Ali, istovremeno, ovakva sinteza dovodi i do stvaranja tržišne moći i alokativnog gubitka blagostanja.(Lončar, Milošević, 2013)

Aдекватna antimonopolska politika mora da bude usmerena na sve ovakve slučajeve, odnosno da definiše uravnotežen odnos prema promenama tržišnih struktura. Pretpostavkom sinteze preduzeća došlo se do stvaranja tržišne moći i do alokativnog gubitka blagostanja. Ukoliko bi antimonopolska politika bila takva da apriori sprečava svaku promenu koja dovodi do stvaranja tržišne moći, stvorili bi se uslovi za pogrešne odluke, tj. odluke kojima bi se sprečilo značajnije uvećavanje proizvodne efikasnosti.

U uslovima monopola ne postoje podsticaji za istraživanje i razvoj, odnosno za ulaganja u tehnički progres, jer nema konkurencije pa se maksimizacija profita zasniva na klasičnom monopolističkom ponašanju. Suština za pomirenje navedenih efekata jeste u trajanju monopola, odnosno teorijski je moguće definisati optimalnu dužinu trajanja monopola koji je proizvod tehničkog progressa, tako da se makimizuju podsticaji za istraživanje i razvoj, koji dovode do dinamičke proizvodne efikasnosti, a minimizuju negativne strane monopola, kako po pitanju dinamičke proizvodne neefikasnosti, tako i po pitanju ostalih oblika ekonomske neefikasnosti.

Državna intervencija je veoma čest način nastajanja monopola, odnosno nesavršenih tržišnih struktura, uspostavljanjem administrativnih barijera ulasku, odnosno direktnom državnom zabranom ulaska u određenu granu. Imajući u vidu da monopol stvara značajan ekonomski profit, svi potencijalni monopolisti su posebno zainteresovani da ulože značajna sredstva kako bi obezbedili da se upravo u njihovoj grani uspostave administrativne barijere ulasku (odnosno zabrana ulaska), kako bi ostali jedini na tržištu i uživali u monopolskom profitu. To se ostvaruje putem uticaja na donosioc odluka, pre svega na zakonodavnu i izvršnu vlast, odnosno različite oblike lobiranja. Lobiranjem se samo utiče na preraspodelu već stvorene vrednosti, a svi ti resursi mogu alternativno da se upotrebe za stvaranje nove vrednosti. Imajući u vidu da se u slučaju monopola, odnosno nekonkurentnih tržišnih struktura, govori o preraspodeli rente, ponašanje donosilaca odluka, odnosno zakonodavne i izvršne vlasti naziva se traganjem za rentom. (Samjuelson, Nordhaus, 2009)

Upravo svi navedeni nepoželjni efekti predstavljaju osnovni razlog za vođenje antimonopolske politike. Međutim, izvesno je da promene tržišnih struktura u određenom broju slučajeva imaju efekte suprotnog smera – dok se jedan oblik ekonomske efikasnosti uvećava, drugi opada. Zbog toga je potrebno da antimonopolska politika bude fleksibilna, kako bi njena primena omogućila maksimizaciju društvenog blagostanja. Pri tome, fleksibilnost je samo potreban, ali ne i dovoljan uslov za takvu maksimizaciju. Za to je

potrebno znanje, odnosno kompetentnost onih koji formulišu i sprovode antimonopolsku politiku.

Zaključak

Zaključak je da je antimonopolska politika itekako potrebna i to iz više razloga. S obzirom da je Republika Srbija nasledila socijalističke nekonkurentne tržišne strukture (raspad zemlje i ono što ga je pratilo samo su ih pojačali) i antikonkurentan način ponašanja koji odgovara takvim strukturama, to još više pojačava potrebu da se uspostavi i sprovede što efikasnija i što strožija antimonopolska politika. Pored svega ovoga, postoje grane u čijem slučaju (usled visokih transportnih troškova, na primer) slobodan uvoz jednostavno ne pomaže – ne može da se stvori delotvorna uvozna konkurencija. Uklanjanje barijera ulasku može da bude lepa politička parola. Ali, pri sprovođenju te parole javljaju se mnoge teškoće, zbog kojih često ponestaje političke rešenosti da se u tom poslu istraje.

Potrebna je usredsređena, zakonom sputana i administrativno ne toliko zahtevna antimonopolska politika. Dakle, politika usredsređena na najznačajnija narušavanja konkurencije na domaćem tržištu je zapravo ona koja čini najveću štetu na planu ekonomske efikasnosti i blagostanja potrošača. Mogućnost zloupotrebe antimonopolske politike, kako od strane države tako i od strane konkurenata, takvih je razmera da je potrebno uspostaviti zakonsku zabranu takvoj zloupotrebi. Neke osnovne ekonomske slobode treba da budu zaštićene zakonom.

Konačno, antimonopolska politika treba da bude relativno jednostavna za primenu, budući da su domaći administrativni kapaciteti prilično ograničeni. Ona treba da bude određenog nivoa da omogući fleksibilnost tj. sprovođenje različitih vrsta antimonopolskih politika. Antimonopolsko zakonodavstvo treba da obezbedi pravni osnov za širok opseg sprovođenja različitih politika. Sa druge strane, treba da postoje određena pravna ograničenja u pogledu sprovođenja antimonopolske politike, kako bi se minimizovale mogućnosti zloupotrebe njenog sprovođenja i smanjila neizvesnost za sve strane koje u tome učestvuju. Imajući u vidu postojeće tržišne strukture i tržišnu praksu u Srbiji, kao i veoma ograničene resurse koji su na raspolaganju za primenu antimonopolske politike, glavni prioriteti antimonopolske politike treba da budu: borba protiv kartela i sprečavanje njihovog nastajanja; poboljšanje i pospešivanje privatizacije i ekonomskog restrukturiranja; povećanje ekonomske slobode preduzeća i privatnih preduzetnika; smanjenje neizvesnosti svih privrednih subjekata, naročito preduzeća; izbegavanje kontrole cena kao mehanizma antimonopolske politike; uticaj na druge ekonomske politike relevantne za konkurenciju.

Jedini cilj antimonopolske politike treba da bude ekonomska efikasnost. Veštačka zaštita neefikasnih proizvođača mora se izbeći po svaku cenu. Takođe, ono što svakako antimonopolska politika treba da kontroliše jesu razne integracije preduzeća koje mogu

biti motivisane upravo stvaranjem dominantnog položaja na tržištu i samim tim ostvarivanjem profita što je suprotno antimonopolskom zakonu. U skladu sa ovim, ono što je svako preduzeće u obavezi da uradi je da zatraži odobrenje za planiranu integraciju, a Komisija za zaštitu konkurencije će u roku od 30 dana dati mišljenje o tome da li odobrava integraciju ili ne. Može da se desi da Komisija daje mišljenje da treba da sprovede još neka ispitivanja posle kojih integracija može biti odobrena, uslovno odobrena ili zabranjena.

Osim kontrole integracija, antimonopolska politika treba da se bavi i problemom stvaranja nekonkurentnih tržišnih struktura, ali samo u slučaju kada to čine preduzeća koja su već obezbedila dominantan položaj na tržištu. Treba da bude zabranjena samo zloupotreba dominantnog položaja, a ne i sam dominantni položaj. U skladu sa tim Komisija za zaštitu konkurencije treba da pažljivije prati ponašanje preduzeća koja imaju dominantan položaj na tržištu u odnosu na ponašanje ostalih preduzeća na tržištu.

Zakon o zaštiti konkurencije koji je osnovni zakon koji reguliše ovu oblast, treba jasno da razgraniči definicije koje se odnose na kratkoročno sticanje profita, s jedne strane, i zloupotrebe usmerene na stvaranje nekonkurentnih tržišnih struktura, s druge strane, kao i da spreči njihovo nastajanje. Naravno ovo prvo se odnosi na zloupotrebu kojom se iskorišćava položaj potrošača (to je sticanje ekonomskog profita na kratak rok) a ovo drugo na zloupotrebu kojom se ograničava ili isključuje konkurencija (to je održavanje, jačanje i unapređenje dominantnog položaja).

Na osnovu svega rečenog, generalni zaključak bio bi da bar što se koncepcije nove antimonopolske politike tiče, Republika Srbija je na dobrom putu da uskladi koncept zakonodavstva sa konceptom zemljama Evropske Unije. Ta koncepcija je u svojim osnovnim načelima i pravnom terminologijom u potpunosti u skladu sa antimonopolskom politikom EU-a, odnosno Evropske komisije. Svakako da postoji prostor za unapređivanje kako antimonopolskog zakonodavstva tako i konkurentnih odnosa između tržišnih učesnika. Nadamo se da će vreme koje predstoji pokazati da je trenutna koncepcija antimonopolske politike u Republici Srbiji na dobrim osnovama i da će ove probleme rešavati na najbolji mogući način.

Literatura

1. Begović B., Bukvić B. 2009. Antimonopolska politika u SR Jugoslaviji, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
2. Božić M., Golubović S., Božić-Miljković I. 2013. Ekonomska politika, Ekonomski fakultet u Nišu., Niš.
3. Veselinović P. 2011. Ekonomija, Univerzitet Singidunum, Beograd 2011.
4. Gould J. P., Ferguson C. E. 1984. Microeconomic Theory, Illinois, Théorie microéconomique, Paris.

5. Dragišić D., Medojević B., Ilić B., Pavlović M. 2005. Osnovi ekonomije, Ekonomski fakultet u Beogradu.
6. Đuričin D., Lončar D. Rajić V. 2008. "Merenje koncentracije tržišta: primer sektora sa tržišta motornih vozila RS", *Ekonomika preduzeća*, str 41-60.
7. Zirojević-Fatić M., Jelisavac-Trošić S. 2009. Antimonopolska politika i harmonizacija zakonodavstva Srbije sa pravom EU na polju konkurencije, *Revizija za evropsko pravo*.
8. Lončar D., Milošević S. 2013. Karakteristike antimonopolske politike i efekti njene primene u Srbiji. *Ekonomika preduzeća*.
9. Komazec S., Ristić Ž. 2011. Makroekonomija – makroekonomske teorije i makroekonomska analiza, *EtnoStil*, Beograd.
10. Meta, M. 2015. Mikroekonomska analiza, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru.
11. Mihajlović M., Krstić S., Šegrt S., Pavlović D., Jovanović D., Simeunović T. 2016. Economic analysis of the influence of milk market concentration on procurement efficiency in the defense system, *Ekonomika poljoprivrede* 63, (3): 973-986, ISSN: 0352-3462, UDC: 664.644.4:339.13
12. Milovanović M. 2011. Mikroekonomska analiza, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
13. Petrović M. 2001. Funkcije države u savremenoj tržišnoj privredi, *Ekonomski misao*, Beograd.
14. Petković M., Kostić L. 2014. Antimonopolska politika Republike Srbije. *Ekonomski vidici*.
15. Ratković M., Grubić G., Tasić. 2011. Dobri odnosi sa kupcima kao faktor konkurentne prednosti, *Beograd*, str.11.
16. Samjuelson T., Nordhaus V. 2009. *Ekonomija*., Univerzitet Jejl.
17. Savić LJ. 2000. Tržišne strukture u Jugoslovenskoj industriji, *Ekonomski institut*, Beograd.
18. Tmušić M. 2012. Monopoli u Srbiji - normativno suzbijanje i dometi antimonopolske politike, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*.
19. Hanić H. 2008. Proces istraživanja tržišta, *Beogradska bankarska akademija*, Beograd.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF ANTI-MONOPOLY POLICY IN CONTEMPORARY BUSINESS CONDITIONS

Milan Mihajlović⁵, Nedžad Imamović⁶, Nebojša Dragović⁷

Abstract

Achieving the welfare economy, as a desirable economic condition, is difficult to achieve by the existence of imperfect market structures. Uncompetitive market structures are manifested through different market forms. The consequence of the existence of such market conditions is also felt on productivity efficiency, that is, factor productivity. In connection with this antitrust policy is the subject of this research and demands for its balance and flexibility as measures to reduce the negative effects of market imperfections.

Key words: anti-monopoly policy, market structures, competitiveness.

Datum dolaska (Date received): 30.07.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.08.2017

⁵ Milan Mihajlović Ph.D., Assistant Professor, University of Defence, Military Academy, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, Belgrade, Serbia, Phone: +381 64 302 19 51, E-mail: milan.mih83@gmail.com

⁶ Nedžad Imamović Ph.D., Assistant Professor Ministry of Defence, Accounting centre, Gardijska street no. 7, Belgrade, Serbia, E-mail: nedžad.imamovic@mod.gov.rs

⁷ Nebojša Dragović, Ph.D., Assistant Professor, University of Defence, Military Academy, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, Belgrade, Serbia, E-mail: nebojsadragovic@gmail.com

REVIDIRANI RAD: MATEMATIČKI MODEL ZA ODREĐIVANJE CENE AKCIJA-UKLJUČIVANJE UTICAJA INFLACIJE

Radovan Damnjanović¹

Apstrakt

Za donošenje investicionih odluka razvijen je veći broj matematičkih modela. Model ima dva dela, funkciju kriterijuma i sistem ograničenja. Funkcija kriterijuma predstavlja na poseban način formulisan cilj koji se želi postići rešavanjem problema.

Pošto se njome izražava kvalitet pojedinih rešenja, ona služi kao mera za komparaciju pri odabiranju najboljeg rešenja. Sistem ograničenja čine kvantitativno izraženi ograničavajući faktori u funkcionisanju ekonomskog sistema. Ta ograničenja su posledica ograničenosti resursa ili nekih drugih karakteristika sistema.

Sistem ograničenja određuje područje dopustivih rešenja rešavanog problema. Matematički modeli predstavljaju značajan i koristan instrument pri određivanju cene akcija u kontekstu donošenja investicionih odluka.

Ključne reči: akcije, dividenda, tržišna vrednost, diskontovanje, gotovinski tok, inflacija, cena.

JEL: C19, E39.

Uvod

Osnovni pokazatelj na osnovu kojeg se određuje i meri opravdanost ulaganja u akcije predstavlja tržišna cena akcija jer ukazuje na kvalitet i uspešnost poslovanja preduzeća. Na opravdanost ulaganja utiče veći broj faktora među kojima se kao najvažniji mogu izdvojiti: celokupna situacija u ekonomiji zemlje (pokazatelji: inflacija, kretanje deviznog kursa, kreditni rejting zemlje...), pokazatelji poslovanja preduzeća koje je izdalo akcije (profitabilnost, efikasnost, način finansiranja, stepen zaduženosti, likvidnost isl.), kao politička stabilnost.

Kada je procenjena ili realna vrednost akcije iznad njene tržišne cene, reč je o njenoj potcenjenosti i tada racionalan investitor se opredeljuje za kupovinu akcija na berzi. U suprotnom, ukoliko je tržišna cena iznad realne vrednosti akcija, reč je o precenjenoj vrednosti, što podstiče investitore da se odlučuju na prodaju akcija.

Sve faktori koji utiču na cenu akcija možemo podeliti na eksterne i interne faktore, pri čemu eksterni faktori određuju makroekonomski ambijent u kojem preduzeće posluje i tu spadaju: ekonomska aktivnost – BDP, inflacija, devizni kurs, platni bilans zemlje, spoljni dug, stanje u industrijskoj grani, odlike tržišta na kome kompanija egzistira, politički faktori itd. Interni

¹ Docent, dr Radovan Damnjanović, Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Ulica Pavla Jurišića Šturma br. 33, Beograd, Srbija, Telefon: +381 60 132 50 60, E-mail: radovandamnjan@gmail.com

faktori su određeni poslovnim uspesima preduzeća i oni se dobijaju analizom finansijskih izveštaja, kao i drugih informacija koje utiču na poslovanje preduzeća. Osnovni interni faktori su: profitabilnost kompanije, struktura izvora finansiranja, nivo tekuće likvidnosti, reputacija i kvalitet menadžmenta, vlasnička struktura, itd.

Osnovno pitanje za svakog investitora je utvrditi način kako predvideti buduće kretanje cena akcija, jer je tržišna vrednost akcije rezultat odnosa ponude i tražnje na tržištu kapitala. Imajući u vidu da delovanje ponude i tražnje i formiranje tržišnih cena akcija u krajnjem svodi tržišnu vrednost na unutrašnju vrednost akcija, koja se naziva i realnom vrednošću akcija od izuzetnog je značaja da ulokiko je tržišna cena akcija niža od njene realne vrednosti, tada će investitor odlučiti da kupi te akcije. Inače, realna vrednost se izračunava tzv. diskontovanjem, gde je cena akcija izražena kroz odnos dividende i stope kapitalizacije, a stopa kapitalizacije predstavlja diskontnu stopu.

Inkorporiranje faktora rizika u cenu akcija

Kupovinom akcija njen posednik dobija pravo na korišćenje dividende kao i druga prava koja mu ona donosi. Svaki ulagač u tom smislu pred sobom ima alternativu u pogledu plasiranja kapitala koja se odnosi na izbor između dva osnovna rešenja. Prvo rešenje je da novac uloži u banku i da dobije kamatu koju mu daje banka na odgovarajuću vrstu depozita. Stepenn rizika koji se u tom slučaju javlja je relativno mali a mogućnost povlačenja depozita u stabilnim uslovima je neograničena. Banka je, dakle, uvek zahvalan partner za svakog potencijalnog posrednika kapitala. Drugo rešenje treba da ponudi neko ko bi mogao da bude atraktivniji partner od banke i ko bi mogao da ispuni bar dva uslova, a to su: veća zarada nego u banci i da se pri tom minimizuje rizik od takvog ulaganja. Ukoliko je taj partner akcionarsko preduzeće, to znači da ponudi dividendu koja je veća od bančine kamate. U protivnom svako ulaganje gubi smisao jer niko nije spreman da svoj kapital plasira u preduzeće čija je profitna stopa niža od bankarske kamatne stope. Takvo preduzeće je onaj privredni subjekat koji po logici zakona vrednosti silazi sa scene, koji je dakle ozbiljan kandidat za likvidaciju, a to znači i za totalni gubitak kapitala koji je uložen u njega.

Upravo zbog toga ovakve mogućnosti u nekim zemljama nisu predviđene kao zakonsko rešenje, a u nekim su čak i zabranjene. Pošto se pred vlasnikom finansijskog kapitala nalazi mnoštvo mogućih kupavca hartija od vrednosti, onda bi bilo logično da se prodavac kapitala opredeli da svoje preferencije u nabavci hartija od vrednosti poveri onom prodavcu koji mu nudi najveću profitnu stopu i najmanji rizik. Prema tome, prodavac finansijskog kapitala će u ostalim jednakim okolnostima uvek radije kupiti akcije koje mu donose veću stopu dividende. U tom smislu on će rezonovati približno na ovakav način: ako nabavi akcije preduzeća koje daje dividendu za jedan procenat veću, to znači da će njegov dobitak biti za toliko veći. Tako bi bilo da te činjenice nije svestan i prodavac akcija. On je takođe u položaju da može da koristi različite izvore finansiranja uključiv i kredit, odnosno druge oblike hartija od vrednosti. Prema tome, svaki izdavalac akcija, svestan činjenice da je sposoban da daji više, podiže cenu svojih

akcija. Upravo zbog toga cena ovih hartija od vrednosti neće biti onolika koliko bi se dobilo da se kapital prodaje banci. Ako on nudi dva puta veću dividendu, to znači da je spreman da svoje akcije proda, ali samo pod uslovom da kupac dobije dva puta veću količinu kapitala. Teza da je tržišna vrednost akcija proporcionalna odnosu između dividende i kamatne stope se u globalu potvrđuje u životnoj realnosti.

U sledećem primeru prikazaće se navedeno. Ukoliko preduzeće nudi licu akciju od 100 dinara i za nju plaća dividendu od 20% na kraju godine, lice će dobiti 20 dinara zarade. Ako za tu zaradu treba da plati dvostruko više to znači da će biti u položaju da blokira svoj kapital u vrednosti od 200 dinara sa 10% zarade. Ukoliko bih tu svotu novca stavilo na rasplaganje banci, opet bih dobilo 20 dinara kamate uz kamatnu stopu od 10%. Dakle, u obe situacije je na istom ali po jednom daleko jednostavnijem postupku i sa manje rizika.

Zaključak je da pod dejstvom datih uslova lice nije spremno da bude akcionar. Da bi to bilo, uslov je da zarada bude viša od kamate. Upravo iz tih razloga ne postoji proporcija po kojoj se cena akcija po obrascu (Salvatore, 1989):

$$\frac{C_a}{N_v} = \frac{Divs}{K_s}$$

gde je

$$C_a = \frac{N_v * Divs}{K_s}$$

ili

$$C_a = N_v \frac{Divs}{K_s}$$

C^a = cena akcija (tržišna) za datu nominalu

N^v = nominalna vrednost akcije

$Divs$ = dividendna stopa

K^s = kamatna stopa

Ako se akcije izdaju bez nominale samo u apoenima to znači da će se tržišna vrednost jednog apoena izraziti sledećim obrascem:

$$N_v = \frac{C_a * K_s}{Divs}$$

N^v = nominalna vrednost jednog apoena

Pošto se pravno ili lice koje plasira svoj kapital u ovim okolnostima nalazi u neutralnoj poziciji, ono neće biti zainteresovano za takav aranžman, te za njega ova jednačina nema nikakvog praktičnog smisla.

Za njega će od značaja biti da prethodna jednačina ima sledeći oblik:

$$C_a \prec \frac{N_v * Divs}{K_s}$$

Dalje u jednačini treba izvršiti inkorporiranje faktora rizika u cenu akcija. Već sama činjenica da su određeni poslovi rizičniji od drugih nameće obavezu da se ulagači kapitala obezbede od tako povećanih rizika. U konkretnom slučaju to bi značilo da je nekorektna jednačina po kojoj se utvrđuje cena akcija i koja glasi:

$$C_a = N_v \frac{Divs}{K_s}$$

Ovo iz razloga što ona podrazumeva da je kupac akcije pod ovim uslovima suočen sa problemom povećanog rizika koji nije ulkalkulisan. Iz tih razloga on se nikada neće opredeliti da prihvati kupovinu akcije pod takvim uslovima. Za njega će ovi uslovi biti korektni ako se cena akcija redukuje na taj način što će se prethodna jednačina iskazati u sledećem obliku(Kulić, 2010):

$$C_a = N_v \frac{Divs}{K_s} * \frac{1}{\left[1 + \frac{R_i}{100}\right]} = \frac{N_v * Divs}{K * \left[1 + \frac{K_i}{100}\right]}$$

Pri čemu je

R_i = stopa rizika od ulaganja

Ako je u prethodnom primeru stopa rizika 6% to znači da će cena jedne akcije ovog preduzeća imati vrednost od:

$$C_a = \frac{100 * 20}{10 \left[1 + \frac{6}{100}\right]} = \frac{2.000}{10,6} = 188,68 \text{ dinara}$$

Na ovaj način je uspostavljena jednakost koja dovodi do indiferentne pozicije, odnosno do toga da je ovo ulaganje nestimulativno za ulagača. Prema tome, obrazac za utvrđivanje cene akcije ovog preduzeća glasio bi:

$$C_a \prec 188,68 \text{ dinara}$$

U ovom kontekstu treba odrediti vrednost koeficijenta rizika. Odnosno doći do odgovora kako se dolazi do stope rizika od 6%. U teoriji se ovo pitanje uzima kao problem koji ima statističku podlogu i bazira se na visini standardne devijacije. Postupak utvrđivanja koeficijenta rizika u tom smislu svodi se na utvrđivanje standardne devijacije i njenog upoređivanja sa aritmetičkom sredinom, dakle, mera koja je u statistici poznata pod nazivom koeficijent varijacije. Koeficijent varijacije ili relativna standardna devijacija nije ništa drugo do pokazatelj rizika sa kojim se kalkuliše u poslovima kupoprodaje akcija. Primer za to uzima se iz berzanskog izveštaja o prodaji akcija u prethodnom periodu, koji može izgledati:

Tabela br. 1. Primer berzanskog izveštaja o cenama akcija preduzeća u istoj godini

Цена акција (x)	Број продатих акција (f)	$\sum fx$	$\sum fx^2$
155	3	465	72.075
160	8	1.280	204.800
165	13	2.145	353.925
170	41	6.970	1.184.900
175	32	5.600	980.000
180	20	3.600	648.000
185	3	555	102.675
Збир	120	20.615	3.546.375

Izvor: Rad autora.

Aritmetička sredina A^s na osnovu ovih podataka ima sledeću vrednost:

$$A^s = \frac{\sum fx}{\sum f} = \frac{20.615}{120} = 171,79167$$

Standardna devijacija (S^d) ima vrednost od

$$S^d = \sqrt{\frac{\sum fx^2}{\sum f} - A^s{}^2} = \sqrt{\frac{3.546.375}{120} - 171,79167^2} = \sqrt{40,747} = 6,3833$$

Ovako data mera izražena ja kao apsolutna mera disperzije kojom se varijacija serije ovih podataka prikazuje u originalnim vrednostima, dakle monetarnim jedinicama.

Da bi se ona relativizovala treba izračunati koeficijent varijacije po obrascu:

$$V = \frac{S^d}{A^s} = \frac{6,3833338}{171,79167} = 0.0371574$$

Odnosno u procentima

$$V = 3,71574\%$$

Koliko iznosi koeficijent rizika od ulaganja u ovo preduzeće koji se izražava relacijom

$$\left[1 + \frac{v}{100} \right]$$

Dakle, 1,031574

Ako isto ovo preduzeće u narednoj godini proda jednak broj akcija, ali sa većim oscilacijama u prodajnoj ceni, onda će dobijeni rezultati biti bitno drugačiji.

Tabela br. 2. Primer berzanskog izveštaja o cenama akcija preduzeća u drugoj godini

Цена акција (x)	Број продатих акција (f)	$\boxed{fx}$	$\boxed{fx^2}$
140	3	420	58.800
150	8	1.200	180.000
160	13	2.080	332.800
170	41	6.970	1.184.900
180	32	5.760	1.036.800
190	20	3.800	722.000
200	3	600	120.000
Збир	120	20.830	3.635.300

Izvor: Rad autora.

Aritmetička sredina iz ovih podataka je sledeća (A_s):

$$A_s = \frac{\sum fx}{\sum f} * \frac{20.830}{120} = 173,58333$$

Standardna devijacija (Sde) ima vrednost od:

$$Sd^2 = \frac{\sum fx^2}{\sum fx} - As^2 = \left[\frac{3.635.000}{120} \right]^2 - 17.358.333^2 = 162,99467$$

$$Sd = \sqrt{162,99467}$$

$$Sd = 12,766936$$

Koeficijent varijacije (stopa rizika) u ovom slučaju ima vrednost od:

$$V = \frac{Sd}{As} = \frac{12,766936}{173,58333} = 0,735493$$

Ili u procentima 7,35493%

Cena akcija u prvoj godini će biti:

$$C_a = \frac{200}{1 + \frac{V}{100}} = \frac{200}{1,037154} = 192,835 \text{ dinara}$$

Odnosno manje od te vrednosti.

U drugoj godini cene akcija su opale i iznose

$$C_a = \frac{200}{1,0735493} = 186,29792 \text{ dinara,}$$

Odnosno manje od te vrednosti.

Treba imati u vidu da je to rizik za godinu dana i da se on u toku godine smanjuje po dinamici iz sledećeg obrasca:

$$R = \left\{ 1 + \frac{R_i}{100} \right\}^{\frac{365-d}{365}}$$

R=masa rizika

R^i =stopa rizika

D=broj dana od početka godine do dana puštanja akcije u prodaju.

Ako se akcija iz prethodnog primera prodaje 189-og dana u godini vrednost mase rizika na ostalim jednakim okolnostima će biti sledeća:

$$R = \left\{ 1 + \frac{7,35}{100} \right\}^{\frac{365-189}{365}}$$

$$R = 1,0535^{\frac{176}{365}}$$

$$R = 1,037408$$

$$R = 3,7408\%$$

Pri tome, cena ove akcije tog dana će biti:

$$C_a = \frac{\left(N \frac{divs}{K_s} \right)}{\left(1 + \frac{R_i}{100} \right)} = \frac{200}{1,037408} = 192,788$$

dinara

Rezonujući na ovaj način još uvek se nalazimo na rubu indiferentne pozicije. Kupac akcija na ovaj način nije ostvario nikakav dopunski efekat od kupovine akcija u odnosu na plasiranje ovih sredstava u banci. On je samo ukalkulisao rizik od ovog ulaganja, što znači da se on nalazi u položaju da mu je sve jedno hoće li kupiti akcije određenog preduzeća ili će pak svoj slobodni finansijski kapital da uloži u banku. Njegov interes će biti zastupljen ako ovu akciju kupi po ceni nižoj od one koja je utvđena u prethodnom obrascu. To znači da ako on nabavku akcije koja ima vrednost 186 dinara izvrši po ceni od 150 dinara, da će ostvariti dividendu veću od prinosa koji bi dobio od bankarske štednje.

$$Divs = \frac{D}{C_t} * 100$$

Divs=dividentna stopa

D=masa dividende (20) sa rizikom 7,35%

C_t= tržišna vrednost akcije

$$Divs = \frac{20}{150} * 100 = 13,3\%$$

Sa rizikom 7,35%.

Nakon eliminacije rizika godišnja stopa dividende ima vrednost od

$$13,3 * \left(\frac{100 - 7,35}{100} \right) = 12,324 \%$$

Što je za 23,245% veće od kamatne stope.

Izneta argumentacija ipak nije dovoljna da se obuhvate sve relevantne činjenice u vezi sa utvrđivanjem tržišne vrednosti akcija. Na ovom sistemu dokazivanja obrazac za formiranje tržišnih cena običnih akcija glasi:

$$C_t = \frac{N \frac{Divs}{K_s}}{\left(1 + \frac{R_i}{100}\right)}$$

Prednji obrazac važi ako se obračun vrši u opštem slučaju. Međutim, ako se obračun vrši na određeni dan u godini zbog redukcije rizika on ima sledeći oblik:

$$C_t = \frac{N \frac{Divs}{K_s}}{\left(1 + \frac{R_i}{100}\right)^{\frac{365-d}{365}}}$$

Uključivanje inflacijskih uticaja u parameter ya obrazovanje cene akcija

U slučaju da je moneta zemlje u kojoj se vrši utvrđivanje cene akcija nestabilna plaćena cena akcija podleže revalorizaciji koja se utvrđuje za svaki dan u toku godine. Pri tom se koriste sledeće matematičke relacije. (Kočović, 2009)

A. Za slučaj da se stopa inflacije utvrđuje na mesečnom nivou

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_s}{100}\right)^{\frac{d}{D}} - 1 \right] * 100$$

Gde je:

K_s = konformna stopa inflacije za dati broj dana

I_m = mesečna stopa inflacije

I_s = inflacijska stopa za jedan dan

d = broj dana u mesecu za koji se obračunava inflacija

D = broj dana u mesecu (kalendarski)

Dnevna stopa inflacije I_s dobija se po obrascu

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_m}{100} \right)^{\frac{1}{D}} - 1 \right] * 100$$

B. Za slučaj da se stopa inflacije utvrđuje na godišnjem nivou

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_g}{100} \right)^{\frac{d}{365}} - 1 \right] * 100$$

Kada se stopa inflacije utvrđuje na mesečnom nivou inflacijski efekti za bilo koji dan u prvom mesecu utvrđuje se po obrascu

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_s}{100} \right)^{\frac{d}{31}} - 1 \right] * 100$$

U drugom mesecu inflacijski efekat se utvrđuje kao kumulatna inflacija za ceo prvi mesec i za odgovarajući broj dana u drugom mesecu. Pri tom se kombinuje prost i složen interes na sledeći način:

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_m}{100} \right) * \left(1 + \frac{I_{s2}}{100} \right)^{\frac{d}{28}} - 1 \right] * 100$$

Za određivanje dana u bilo kom mesecu (za $N \leq 12$) inflacija se kumulativno utvrđuje po obrascu:

$$K_s = \left[\left(1 + \frac{I_{m1}}{100} \right) * \left(1 + \frac{I_{m2}}{100} \right) * \left(1 + \frac{I_{m3}}{100} \right) * \dots * \left(1 + \frac{I_{mn-1}}{100} \right) * \left(1 + \frac{I_{mn}}{100} \right)^{\frac{d}{kb}} - 1 \right] * 100$$

K^b = kalendarski broj dana u N-tom mesecu.

Nakon inkorporiranja inflacije u ovaj proces definitivna forma za određivanje tržišne cene običnih akcija dobija sledeći izgled:

$$C_a = \left(\frac{N * \frac{d}{K}}{K_r} \right) * \left(1 + \frac{p - pg}{100} \right)^2 * \left(1 + \frac{k_i}{100} \right)^{\frac{d}{365}}$$

Napomena: oznake promenljivih u ovomobrascu date su u prethodnom izlaganju.

Pri tome se vrednost (K_r) koeficijent rizika dobija kao veličina

$$\left(1 + \frac{K_v}{100} \right)$$

K_v = koeficijent varijacije datog skupa.

Cena akcija utvrđena na izložen način donosi dividendu za godinu dana računajući pri tom kalendarski dan kada je akcija emitovana. Pošto se emisija vrši bilo kog dana u godini, a akcije se svakodnevno otkupljuju ili prodaju na berzi, to znači da one sadrže različitu visinu dividende. Da bi se ceo problem ilustrovao koristiće se primer emitovanja akcija pod sledećim opštim i konkretnim uslovima:

P = profitna stopa konkretnog preduzeća 16%

P^g = profitna stopa u grani 10%

K^s = kamatna stopa 7%

K_r = koeficijent rizika 1,02

U uslovima kada se nominala izdaje u apoenima od 1.000 dinara cena akcija ovog preduzeća dobija se kao sledeća veličina:

$$C_a = \left(\frac{1.000 * \frac{16}{7}}{1,02} \right) * \left(1 + \frac{16 - 10}{100} \right)^2$$

$$C_a = 1.235,42 \text{ dinara}$$

Dividendu po stopi 16% računatu na nominalnu vrednost od 1.000 dinara, što donosi 160 dinara, a imajući u vidu da je on ovu akciju stvarno platio 2.517,88 dinara. To znači da bi on na ime kamate dobio 176,25 dinara ($2.517,88 \cdot 9\%$). Formalno gledano ovaj posao nije interesantan. Stvar je međutim u tome što preduzeće čija je profitna stopa skoro dvostruko veća od proseka grane ima realne šanse da do kraja godine podigne cenu svojih akcija. To znači da će se one prodavati skuplje. Kupovinom akcija na početku godine on plaća i očekivano poskupljenje akcija ovog preduzeća. U ovom primeru ispostavlja se da je ta cena 16,25 dinara ($176,25 - 160$). To znači da je kroz cenu akcija obuhvaćeno i njihovo poskupljenje za 1,80667%. Dogodi li se da ove akcije poskupe za više, to znači da je dividendna stopa porasla te je akcionar prisvojio ekstraprihod iz dividende i poskupljenje akcija.

Ako se analizira kontra slučaj koji se zasniva na profitnoj stopi ovog preduzeća od 9% svi proračuni su drugačiji. Cena akcija je sledeća:

$$C_a = \left(\frac{1.000 \cdot \frac{9}{7}}{1,02} \right) * \left(1 + \frac{9-10}{100} \right)^2$$

$$C_a = 1.235,42 \text{ dinara}$$

Plasiranjem ovih sredstava kod banke dobio bi se iznos od 86,48 dinara kamate ($1.037,14 \cdot 7\%$). U ovom primeru on još uvek donosi prinos od 100 dinara. Preostala razlika je cena rizika zbog posedovanja akcija preduzeća koje silazi sa scene. Sve ove pretpostavke bazirane su na stavu da se akcije kapitališu na godinu dana i u idealno stabilnim monetarnim uslovima.

2.1. Uključivanje inflacijskih efekata u cenu akcija koje se emituju u različito vreme

Ako se akcije emituju u različito vreme u njihovu tržišnu vrednost se inkorporira još i inflacija koja je nastala od momenta emisije do dana njihovog kapitalisanja putem naplate dividende. Ako je godišnja stopa inflacije u primeru koji je korišćen 84%, to znači da će se cena akcije koje se prodaju trećeg januara utvrditi na osnovu sledećih elemenata:

$$C_t = \frac{C_a + Div}{\sqrt[365]{\left(\frac{C_a + Div}{C_a} \right)^d}} * \left(1 + \frac{S_i}{100} \right)^{\frac{d}{365}} * N_v$$

Ako je:

C^a = cena akcije obračunska 1.850 dinara

Div = vrednost dividende 250 dinara

d = broj dana angažovanja kapitala 180

N^v = nominalna vrednost

S^i = stopa godišnje inflacije 84%

C^t = tržišna cena akcija

Onda je tržišna cena ove akcije na dan kupoprodaje sledeća:

$$C^t = 1.969 \cdot 1,35 = 2.658,5$$

U tome je:

Nominalna vrednost 925

Emisioni ažio 925

Inflacijski efekat 647,5

Dividenda 161

Svega 2.658,5

Do ovih podataka dolazi se na osnovu sledećih obrazaca:

A) nominalna vrednost

$$C_t = \frac{S_t}{\left(1 + \frac{S_i}{100}\right)^{\frac{d}{365}}}$$

U ovom modelu se ne obrađuje odnos između dividende i kamatne stope

$$N_v = \frac{2.658,5252}{1,35 \cdot 1,0645} = 1.850$$

Nominalna vrednost se dobija iz odnosa dividende prema kamatnoj stopi. Ako je Divs 18%, a kamatna stopa 9%, to je ovaj odnos 2:1. Iz njega proizilazi da je nominalna vrednost akcije 1.850:2=925 dinara:

B) emisioni ažio

$$C_a - N_a = E_a$$

E_a = emisioni ažio

$$1.850 - 925 = 925$$

$$E_a = 925 \text{ dinara}$$

C) inflacijski efekat

$$I_e = C_a * \left(1 + \frac{S_i}{100}\right)^{\frac{d}{365}}$$

I_e = inflacijski efekat

$$I_e = 1.850 * \left(1 + \frac{84}{100}\right)^{\frac{180}{365}} - 1.850$$

$$I_e = 647,5$$

D) Dividenda sadržana u prosečnoj vrednosti akcije

U primeru to su sledeće veličine

Div = dividenda sadržana u vrednosti akcije

$$Div = \left[C_a * \left(1 + \frac{S_i}{100}\right)^{\frac{d}{365}} * \left(1 + \frac{Divs}{100}\right)^{\frac{d}{365}} \right] - \left[C_a * \left(1 + \frac{S_i}{100}\right)^{\frac{d}{365}} \right]$$

$$Div = \left[1.850 * \left(1 + \frac{84}{100}\right)^{\frac{180}{365}} * \left(1 + \frac{13,51352}{100}\right)^{\frac{180}{365}} \right] - \left[1.850 * \left(1 + \frac{84}{100}\right)^{\frac{180}{365}} \right]$$

$$Div = 2.660 - 2.499 = 161$$

Posebna napomena: dividenda je računata na obračunsku cenu a ne na nominalnu kako se inače čini u realnom životu. Ukoliko bi se dividenda računala na nominalnu vrednost akcija onda bi se primenila stopa od

$$Divs = \frac{Div * 100}{N_v} = \frac{161 * 100}{925} = 17,405\%$$

Primenom ove stope na nominalu opet bi se dobila ista vrednost dividende.

Zaključak

Odrediti pravu vrednost akcija je osnovno pitanje vezano za analizu vrednosti akcija. Ta realna vrednost je posebno značajna za investitore u akcije, finansijske analitičare, portfolio menadžere, finansijske menadžere u preduzećima i sve druge zainteresovane stejkholdere, pošto na osnovu njenog saznanja mogu zasnivati donošenje svojih investicionih odluka. Teko će investitor koji zna da je realna vrednost akcije niža od njene tekuće tržišne cene doneti odluku da ih kup i obrnuto, ukoliko je cena veća od realne najverovatnije će doneti odluku da ih proda.

Savremene teorije određivanja cene akcija zasnivaju se na tome da je cena akcija jednaka zbiru diskontovanih budućih dividendi po akciji, koje se diskontuju kamatnim stopama. Imajući u vidu da dividende direktno zavise od visine ostvarenih profita dividendne teorije se zasnivaju na predviđene buduće profite iz kojih se one plaćaju. To uslovljava da cenu akcija u budućnosti presudno određuju dva veoma značajna faktora i to budući profit i kretanje kamatnih stopa, jer kada profit raste tada i procena cene akcije raste, jer će svaki diskontovani godišnji profit rasti. Međutim ukoliko, kamatne stope rastu, vrednost akcije će biti manja jer će diskontni faktor biti veći i budući profit će se manifestovati u nižoj vrednosti akcije i obrnuto. Kamatne stope utiču i indirektno na vrednost akcija jer povećavaju troškove preduzeća, što smanjuje njihov profit, naravno u zavisnosti od strukture njihovih obaveza i načina finansiranja.

Literatura

1. Ayres F. 1963. Theory and problems of mathematics of finance, New York
2. Vugdelija D., Sedlak O. 2010. Finansijska i aktuarska matematika - osnovni koncept za nastavu; ekonomski fakultet Subotica
3. Vunjak N. 2001. Finansijski menadžment, Ekonomski fakultet Subotica
4. Đukić Đ. 1999. Utvrđivanje cena hartija od vrednosti Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu
5. Kočović J. 2009. Finansijska matematika, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu
6. Kulić M. 2010. Finansijski menadžment, Megatrend univerzitet, Beograd
7. Rašeta J. 2008. Finansijska i aktuarska matematika, Univerzitet Singidunum, Beograd
8. Salvatore D. 1989. Theory and Problems of Managerial Economics, Mc Graw Hill Book Company, New York
9. Todorović O. 2003. Finansijska matematika, Ekonomski fakultet Niš
10. Šekarić M., Barjaktarović L. 2012. Finansijska matematika i aktuarstvo sa zbirkom zadataka, Univerzitet Singidunum, Beograd
11. Market Beaters, Valuation Methodology, www.marketbeaters.com (10.08.2016.)
12. What You Need to Know About Stocks, www.stocks.about.com (03.08.2016.)
13. www.apr.gov.rs (30.03.2016.)
14. www.belex.rs (26.09.2016.)
15. www.bloomberg.com (10.12.2015.)

16. www.investopedia.com (14.08.2016.)
17. www.investorwords.com (11.08.2016.)
18. www.finance.yahoo.com (10.09.2015.)
19. www.morningstar.com (20.08.2016.)
20. www.nyse.com (01.07.2015.)
21. www.standardandpoors.com (06.07.2016.)
22. www.stockchart.com (21.02.2016.)
23. www.valueline.com (25.08.2016.)

MATHEMATICAL MODEL FOR DETERMINING THE PRICE OF SHARES – WITH THE IMPACT OF INFLATION

Radovan Damnjanović²

Summary

For investment decisions is developed larger number of mathematical models. The model has two parts, the function of the criteria and system limitations. Function criterion represents a special way, the aim sought to be achieved by solving problems.

Since it expresses the quality of the individual solutions, it serves as a measure of comparison in choosing the best solution. The system consists of a quantitative restriction limiting factors expressed in the functioning of the economic system.

These restrictions are a result of limited resources or other characteristics of the system. The system limits determine the scope of permissible solutions rešavanog problems. Mathematical models represent an important and useful tool in determining the price of shares in the context of investment decisions.

Key words: *action, dividend, market value, discounted, cash flow, inflation, price*

Datum dolaska (Date received): 13.07.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 24.07.2017

² Radovan Damnjanović Ph.D., Assistant Professor, University of Defence, Military Academy, Pavla Jurišića Šturma street no. 33, Belgrade, Serbia, Phone: +381 60 132 50 60, E-mail: radovandamnjan@gmail.com

REVIDIRANI RAD: ELEMENTI MULTIVARIJANTNE ANALIZE KRIMINALITETA NA OSKUDNIM SKUPOVIMA

Dejan Jeremić¹, Ratomir Antonović², Slobodan Stanojević³, Tomislav Radović⁴

Apstrakt

Kriminalitet predstavlja štetnu pojavu koja je svojstvena svakoj kulturno-istorijskoj i društveno-ekonomskoj formaciji. Zbog toga ne treba da čudi postojano interesovanje koja vlada za kriminalitet u različitim oblastima društvenih nauka i života. Budući da kriminalitet predstavlja goruću temu mnogobrojnih naučnih i stručnih analiza ili istraživanja, može se zaključiti kako se radi o starom zajedničkom problemu svih država, nekadašnjih ili sadašnjih. Taj problem ne zavisi samo od njihovog društveno-političkog uređenja, već u istoj meri od stepena ekonomskog razvoja i karakterističnih društvenih činilaca i okolnosti koje postoje u odnosnim državama.

Izvanredno velika raznovrsnost uzroka i okolnosti koji dovode do pojave kriminaliteta zahteva drugačiji pristup njegovom istraživanju. On je moguć i sastoji se u primeni multivarijantne analize, budući da ona omogućava višestrano sagledavanje kriminaliteta i izvođenje korisnih zaključaka koji mogu da posluže za njegovo bolje razumevanje i preduzimanje efikasnijih radnji koje imaju za cilj njegovo sprečavanje i omogućavanje normalnog funkcionisanja i razvoja države i društva.

Ključne reči: Metod, kriminalitet, kontrola, analiza, faktori i varijable kriminaliteta, implicitno znanje, aplikacija, uzroci kriminaliteta.

JEL: M29

Uvod

Bazični pojam kojim se u metodologiji služimo svakao je metod. U nauci, metodom se označava ukupnost teoretskih spoznaja i tehničkih postupaka koje, u cilju omogućavanja novih saznanja, koristimo pri istraživanju predmeta. Pri tome gradivni elementi metoda jesu logika, u našem slučaju „logika kriminološkog istraživanja“, kao prvi i tehnika, koja se koristi u postupku istraživanja i obrade podataka, kao drugi element. Izvorišni pojam metoda opredeljuje definiciju metodologije, kao: „dela logike koji se bavi proučavanjem saznajnih metoda, odn. opisom različitih postupaka i izučavanjem njihove zasnovanosti, dometa i vrednosti“ (Ignjatović, 2009). Ova je metodološki gledano povratna sprega između realnosti, ideja i teorija, odnosno ljudskog

¹ Dr Dejan Jeremić, Sequester Employment, Palmotićeve ulica br. 22, 11000 Beograd, Srbija, E-mail: office@sequesteremployment.com.

² M.A. Ratomir Antonović, doktorant, Fondacija Podrži život, Ulica Mitropolita Petra br. 15, 11000 Beograd, Srbija, E-mail: sekretar@podrizizivot.com

³ Vanredni profesor, dr Slobodan Stanojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Terazije br. 27, 11000 Beograd, E-mail: slobodan.stanojevic@mbs.edu.rs

⁴ Docent, dr Tomislav Radović, Unverzitet Džon Nezbit, Fakultet za menadžment, Park šuma Kraljevića bb, 19000 Zaječar, Srbija, E-mail: tomislav.radovic@fmz.edu.rs

znanja i realnosti. Da bi čovek došao do određenih naučnih saznanja potrebni su postupci, koji se odnose na potpunije upoznavanje predmeta proučavanja, odnosno potrebna su mu naučna istraživanja.

Naučna istraživanja su upravo zbog poptunijeg upoznavanja sa predmetom istraživanja, utvrđivanjem uzročnih veza, postavljanjem naučnih zakona u oblasti kriminaliteta bazirana na eksplikativnim istraživanjima, i to: deskriptivnim, prediktivnim, eksplorativnim, panel istraživanjima, i metodološkim proverama.

Predmet našeg istraživanja jesu atributi iz domena “kriminalnog fenomena”, i to: zločin kao pojedinačno kriminalno ponašanje (činjenje ili nečinjenje) i kriminalitet. Kriminalitet je, pre svega, kompleksna pojava koja je izazvana raznim kriminogenim uticajima međusobno povezanim i uslovljenim (Milutinović, 1988; Ignjatović, 1996; Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003). Kriminalitet posmatramo kao primarni – vršenje kažnjivog dela (ili pojavljivanje pred organima formalne socijalne kontrole i sekundarni ili kriminalitet kao ukupnost svih zločina u određenom vremenu i prostoru. Učinilac dela je lice koje je preduzelo aktivnost koja se smatra kriminalnom. Žrtva zločina je osoba, organizacija ili pravni poredak koji su ugroženi, povređeni ili uništeni krivičnim delom. Reakcija sredine na kriminalno ponašanje ispoljava se u dva oblika: kao neformalna socijalna kontrola (neformalna reakcija npr. savet, podsmeh, kritika, ubedivanje) i formalna socijalna kontrola (formalna reakcija), što je oznaka za delatnost zvaničnih organa krivičnog progona koji zakonske norme stvaraju (određuju koja ponašanja zabranjena i kojim sankcijama zaprećena), tumače i primenjuju. Savremene tendencije u odnosu društva prema kriminalitetu prevazilaze ranije pojmove kao što su suprotstavljanje, sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta. Teorijska razmišljanja i trendovi u praksi društvenog reagovanja na kriminalitet ukazuju na činjenicu da se u savremenom društvu, kriminalitet mnogo više kontroliše, nego što se sprečava i suzbija (Soković, 2011). Stoga i istraživanja i analize kriminaliteta trebaju da budu u funkciji njegove kontrole. Dakle, kontrola kriminaliteta, podrazumeva sve što obuhvata sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta, odnosno preventivne i represivne aktivnosti, ali i nešto više od toga, što je pre svega izazvano globalizacijom društva, odnosno slabljenjem uloge nacionalnih država u mnogim oblastima društvenog života.

Specifičnost istraživanja u domenu kriminaliteta supsimira opšte elemente istraživačkog procesa koji se odnose na: originalnost, teorijske osnove, sistematičnost, etičnost, i mogućnost generalizacije donetih zaključaka. Ono što istraživanja u ovom domenu čini specifičnim jeste da se ona bave pojavama kriminaliteta, koje su po svojoj prirodi multidimenzionalne. U ovim istraživanjima upotrebljavaju se znanja i postupci iz srodnih akademskih disciplina kao što su pravo, sociologija, antropologija, psihologija, ekonomija, geografija i niz drugih.

Istraživački postupak u kriminologiji u velikoj meri zavisi od prirode podataka kojima se u tom procesu operiše. Istraživači u ovoj oblasti raspolazu sa dve vrste podataka, i to: kvalitativnim i kvantitativnim. Kvalitativni podaci dobijaju se iz opažanja ljudi, posmatranja stvari i događaja, verbalne deskripcije od strane samih učesnika, upoznavanja biografije učinilaca krivičnih dela,

kao i analize specifičnih izvora podataka kakvi su npr. dnevnici ili pisma kriminalaca, dok kvantitativni podaci jesu statističke prirode.

Sami statistički pokazatelji ne moraju biti isključivo u brojkama već mogu da budu i u opisnim kategorijama: dobro, srednje, nije dobro, prosečno, ispod prosečno i sl.

Upravo statistički podaci kombinovani sa kvalitativnim su osnova za naše implicitno istraživanje kriminaliteta koje se zasniva na metodama pronalaženja skrivenog znanja, kao jednog interaktivnog procesa, bez unapred opredeljenih pojmova o tome šta će konstituisati rezultate istraživanja. Primena ovih implicitnih metoda i tehnika u slučaju statističkih podataka (sa deksriptivnim atributima) kriminalnih aktivnosti jeste plodna oblast.

Ukratko, cilj naših istraživanja jeste da se identifikuju implicitna znanja iz podataka, koja nisu „vidljiva“ iz statističkih pokazatelja putem drugih metoda. Metode otkrivanja implicitnih znanja pripadaju korpusu mašinskog učenja, koje je osnova za njihovu primenu. U narednom delu rada bliže ćemo objasniti pojam mašinskog učenja.

Metodologija istraživanja zasnovana na mašinskom učenju

Mašinsko učenje je oblast veštačke inteligencije (*Artificial Intelligence*) koja se odnosi na razvoj algoritama i tehnika kompjuterskog učenja. Mašinsko učenje podrazumeva dva tipa učenja: *induktivno* i *deduktivno*. Predmet naše primene jeste metoda induktivnog mašinskog učenja putem izvlačenja pravila i obrazaca ponašanja iz skupova podataka, ili otkrivanja implicitnih znanja u bazama podataka (data mining).

Podaci

U okviru našeg istraživanja preuzeti su statistički podaci javno publikovani iz izveštaja o kriminalitetu FBI i ostalih vladinih agencije za 47 država SAD (Vandaele, 1978). Korišćeni su i podaci, koji su dostupni kroz sredstva javnog informisanja i izveštaja policijskih službi javnog karaktera za teritoriju Republike Srbije, za period počev od 1999. do 2005.

Shodno svim raspoloživim podacima, koji se odnose na kriminalitet u oblasti zaplene droga u Republici Srbiji, izvršena je sublimacija kroz napred datu tabelu koja se odnosi na pomenuti period, kako sledi:

Tabela 1. Broj zaplena po vrstama droge

GODINA	HEROIN	KOKAIN	HAŠIŠ	MARIHUANA	EKSTAZI	BR. ZAPLENA
1999	17384.00	11 041	1 017	1 639 561	106.00	1 809
2001	60866.00	2 555	589.00	2 336 480	10 435	3 060
2002	32918.00	1 226	6 659	1 490 402	9 609	3 892
2003	262995.00	5 337	649.00	774 285	2 076 194	3 580
2004	469604.00	15 468	3 351	3 901 870.50	3 260	4 512
2005	97331.50	357 .90	4 587.22	152 637,61	4 327	2 743

Izvor: Rad autora na osnovu statističkih podataka.

Uobičajana istraživački pristup nalaže da se naprave pretpostavke o datim podacima. Nasuprot tome primenom Data Mining (implicitnih znanja) možemo da dođemo do skrivenih varijabli koje dominantno utiču na broj zaplene ili njihova kombinacija, što bi bio osnov za postavljanje pravih hipoteza. Iako se radi o *oskudnim podacima* svega nekoliko godina i za dominantne vrste narkotika, Data Mining je u stanju da asignira suštinske uzročnike dominacije narkotika ili njihove kombinacije na broj zapleni, ili njihove grzpacije na faktore, koji su dominantni u konzumaciji (faktorska analiza).

Metodima implicitnog znanja razmotreno je osnovno pitanje: da li se mogu utvrditi skriveni uzroci broj zaplene po vrstama droge koji nisu iz podataka vidljivi?

Variable

Izbor varijabli (Nakache, Confais, 2005) je određen shodno izvorima i zasniva se na analizi i u svrhu pozicioniranja u odnosu na pitanje koliko utiču varijable merene u studiji na broj zaplena.

Vrsta droge:

- Heroin
- Kokain
- Hašiš
- Marihuana
- Ekstazi

Zavisna varijabla : Broj zaplena

Upotrebljeni metodi

Analitičko – deduktivna metoda bi, u procesu istraživanja, omogućila detaljniju analizu dostupnih informacija, verifikovanih i neverifikovanih izvora informacija i to na prvom mestu o organizovanom kriminalu, kao sve češćem obliku kriminaliteta, ali i o efikasnosti u primeni i realizaciji zakonskih normi, koje se odnose na predmetnu oblast i informaciju o generalnoj sigurnosnoj situaciji zemlje u kojoj je ovo istraživanje sprovodi. Iz izvedenih zaključaka se potom mogu uspostavljati temelji reforme sigurnosnog sistema države, reforme zakonskih i podzakonskih propisa, u cilju njihovog osavremenjivanja, prilagođavanja novim tendencijama u sektoru odbrane od kriminaliteta i uspostavljanju efikasnijih mehanizama u njihovoj primeni i naposljetku, kako je svakom zakonodavstvu interes uspostavljanje jakih preventivnih mehanizama, kroz ovu metodu istraživanja se može utvrditi način najefikasnijeg usklađivanja zakonskih i podzakonskih okvira sa postojećim saznanjima i pojavnim oblicima organizovanog kriminala (Vuković, 2016).

Primena metoda i tehnika Data Mining

U našem prilogu primenićemo tri tehnike faktorske analize varimaks metodom i faktorskom rotacijom koja izvlači ključne faktore između konzumiranih droga u smislu pravljenja hijerarhije na dominantne i nedominantne faktore.

Faktorska analiza

Većinu statističkih ispitivanja u oblasti kriminaliteta inherentno prate određene poteškoće. Razlog tome je što postoje vrlo skromni kvalitativni podaci, odnosno vrlo neprecizne i široke informacije o kriminalitetu u nas. Postoje određeni statistički pokazatelji na osnovu kojih su definisane hipoteze, kao i pretpostavke o postojanju relevantnih varijabli i međurelacija varijabli, širih kriminalnih fenomena. Kao implikacija ovoga dešavalo se da istraživači u naporima da definišu varijable koje su relevantne za istraživanje često "promaše" definiciju prave prirode varijabli koje su im baza za dalja istraživanja.

Ozbiljna bolest pri definisanju varijabli u domenu analize kriminaliteta je naime, nestudioznost tj. primitivan način određivanja varijabli koje su najrelevantnije za ovu oblast istraživanja, te je mnogo češće slučaj da je identifikacija ovih varijabli rezultat nekog ranijeg istraživanja, koje ne mora da bude tačno.

Faktorska analiza je upravo takva tehnika koja metodološki pokriva pomenute zahteve. Naime, pomoću nje se vrši testiranje adekvatnosti strukture i realnosti podataka, implicitno utvrđuju njena hijerarhijska ustrojstva, pa čak omogućuje, grupišući varijable u faktore i redukujući insignifikantne varijable, eventualno definisanje novih varijabli i faktora.⁵ Ova procedura pretpostavlja identifikaciju i sumiranje mnogostrukih povezanosti koje postoje između individualnih promenljivih. Faktorska analiza je upravo tehnika redukcije. To je skup procedura za otklanjanje suvišnosti iz skupa koreliranih promenljivih, ili faktora, tj. procedura otklanjanja dupliranih informacija iz skupa promenljivih, ili laički, grupisanje sličnih promenljivih.

Faktorska analiza je u analizi kriminaliteta značajna jer identifikuje kriminalitet u državi, ukazuje na tendencije i trendove rizika, ukazuje na ekonomske, socijalne i personalne faktore rizika i faktore koje imaju presudan doprinos u podsticanju, odnosno sprečavanju kriminala, analizira postojeće i potencijalne modele prevencije kriminaliteta i vrši njihovu evaluaciju. Faktorska analiza se bavi i socijalnim i društvenim indikatorima koji utiču na kriminalitet, kao i mogućnostima socijalne intervencije i reakcije društvene zajednice na kriminalitet, i to kroz zakonska i podzakonska rešenja i izrade novih normativnih akata. Pomoću faktorske analize se precizno identifikuju faktori rizika i rizičnih grupa, kao i faktori prevencije različitih oblika kriminaliteta, potom se vrši analiziranje postojećih i potencijalnih modela prevencije, uz konstituisanje modela državne reakcije i preventivne uloge nadležnih državnih organa.

Faktorska analiza je naročito primenjiva kod najdelikatnijih oblika kriminaliteta, kao što su nasilnički, visokotehniološki, organizovani kriminal i maloletnički kriminalitet. Njena osnovna prednost u analizi kriminaliteta je ta što polazi od visoko rizične populacije, a koja je prikazana i

⁵ Mogućnost primene faktorske analize u društvenim naukama, varira u širokom obimu. Uopšteno govoreći, oblasti njene primene mogu se grupisati u sledeće tri celine: 1) istraživanje modela strukture odnosa varijabli, u relaciji sa redukcijom podataka i definisanjem novih koncepata; 2) konfirmacija postavljenih hipoteza o pretpostavljenoj strukturi odnosa između varijabli u smislu očekivanja određenog broja signifikantnih faktora i njihovih vrednosti, 3) tehnike merenja - naročito značajna za konstruisanje novih varijabli, koje mogu biti korišćene u narednim proučavanjima.

tokom ovog rada, koja se odlikuje niskim stepenom obrazovanja, visokim stepenom socijalne zapuštenosti, ekonomskom zavisnošću, koja je podložna određenim poročnim aktivnostima, sa podložnom genetskom predispozicijom na kriminal. Takođe, prednost faktorske analize kriminaliteta je ta što detaljno analizira mere prevencije, uz aktivno uključivanje države i državnog intervencionizma u oblasti jačanja postojećih i donošenje novih preventivnih mera, kao i upoređivanje empirijske evidencije i prakse drugih zemalja, što bi za krajnji rezultat trebalo da ima bolju uključenost najugroženijih socijalnih kategorija, kako bi se preveniralo potencijalno kriminogeno delovanje istih.

sve nejasnoće u nerotiranoj faktorskoj analizi jasno grupiše. **Varimax - rotirana faktorska matrica.** Nerotirana faktorska matrica ostavlja relativno nejasno grupisanje između faktora, a i varijabli. Naravno, to otežava interpretaciju i onemogućuje otkrivanje suštine značenja oba faktora. Da bi se napravila oštrija distinkcija između faktora i njihovih značenja, pristupa se metodu varimax - faktorske rotacije.

Varimax metoda, razvijena od strane Kaisera (Kaiser, 1955), bazira se na naporu da maksimizira sumu kvadrata kolone u faktorskoj matrici i time daje jasno diferenciranje faktora. Približno rešenje je nazvano "grubi" varimax kriterijum koji ne vrši normalizaciju vrednosti nadodavanjem putem deljenja stavki faktorske matrice sa vrednostima komunalija. Suprotno ovome normalni varimax kriterijum vrši normalizaciju, čime vrednuje svaku varijablu pojedinačno pri ortogonalnoj rotaciji.

Rezultati:

Tabela 2. Rotirano faktorsko nadodavanje-varimaks

Attribute	Axis_1		Axis_2	
	Corr.	% (Tot. %)	Corr.	% (Tot. %)
-				
KOKAIN	0.98859	98 % (98 %)	0.09463	1 % (99 %)
HEROIN	0.90027	81 % (81 %)	0.27482	8 % (89 %)
MARIHUANA	0.86760	75 % (75 %)	-0.26588	7 % (82 %)
EKSTAZI	-0.03333	0 % (0 %)	0.92560	86 % (86 %)
HAŠIŠ	-0.07950	1 % (1 %)	-0.72082	52 % (53 %)
Var. Expl.	2.54796	51 % (51 %)	1.53149	31 % (82 %)

Izvor: Rad autora

Iz rotirane faktorske matrice vidljivo je da su u prvom dominantnom faktoru sloj konzumenata koji koriste prvo kokain, zatim heroin, i na kraju marihuanu.

Prema istraživanjima, opojne droge se najpre konzumiraju u ranom uzrastu pretežno na nagovor nekog starijeg, u cilju dokazivanja i radi zadovoljenja lične znatiželje. Stoga je prva faza ulaska u zavisnost od opojnih droga faza probe, kad mlado lice istražuje efekte koje opojna sredstva mogu ostaviti po njegov organizam. Droga sa kojima se mladi najpre susretnu jeste marihuana,

koja se konzumira pušenjem. U drugoj fazi, mladi ulaze u kolo zavisnosti time što imaju potrebu da što češće konzumiraju opojne droge i ona im postaje navika i sastavni deo svakodnevice. Time se već zakoračilo u treću fazu navike, u kojoj se potreba za narkotikom javlja kao potreba za bilo kojom drugom životnom namirnicom. U toj fazi su kod mladih lica prisutni prvi simptomi asocijalnosti, povlačenja iz starih krugova prijatelja, zaostajanje u školskim i vannastavnim aktivnostima. U slučaju eventualnih problema, mladi u ovom stadijumu zavisnosti rešenje pronalaze u narkotiku i sve više i više tonu u problem koji im narkotici sa sobom donose. Četvrta, ujedno poslednja i najopasnija faza je faza zavisnosti, u kojoj droga postaje smisao i značaj života, bez nje se ne može zamisliti ni trenutak vlastitog života. U ovoj fazi, dolazi do apsolutnog prekida u vršenju i obavljanju životnih i socijalnih aktivnosti, jer se sve svodi na konzumaciju droge i njenu upotrebu, koja prestaje biti zadovoljstvo, kao u prvim fazama, već postaje potreba i navika bez koje se ne može. Sa gradacijom ovih faza, dolazi i do gradacije upotreba narkotika, što se iz prikazane tabele jasno vidi. Zavisnik u ranim fazama kreće od lakših droga, a redovno završava sa heroinom ili diacetilmorfinom, kao najtežom drogom, koja pripada opijatima nastalim iz morfina. Dakle, polazi se od marihuane, koja se koristi pušenjem, koja se relativno lako može nabaviti i koja nije skupa, a koja spada u kategoriju lakših droga, a kako se potreba za narkoticima pojačava, prelazi se na kokain i potom heroin.

Drugi dominantan faktor je vodeći po ekstaziju koji je jeftiniji i pripada siromašnijem sloju konzumenata dok hašiš je najslabije zastupljen. MDMA ili ekstazi ili kako se u slengu naziva „ekser“, spada u kategoriju sintetičkih droga, derivat amfetamina, sa psihostimulativnim i psihodeličnim supstancama. Po svom dejstvu spada u kategoriju jačih droga. Ekstazi se prvi put pojavio 1912. godine, a 1985. godine je zabranjen zbog velike nemedicinske upotrebe u svetu. Hašiš je droga koja se dobija iz smole biljke indijske konoplje i u velikoj koncentraciji sadrži tetrahidrokanabinol. Spada u kategoriju jakih droga. Uprkos brojnim intervencijama koje sprovode organi unutrašnjih poslova u suzbijanju narkomanije, na crnom tržištu Srbije su prisutne sve navedene droge. Cena za ove droge nije toliko visoka da bi bila nedostupna širim narodnim masama, ali je ona gradirana, s obzirom na kvalitet i efekte koje određena vrsta droge proizvodi. Na crnom tržištu je najjeftinija i najtraženija marihuana, koja po gramu košta svega 500 dinara, dok se za veće količine može dobiti popust na cenu. Heroin košta 1.200 dinara za pola grama ili 2.000 dinara za gram. Kokain kao najkvalitetnija droga, koja ima karakter elitnog narkotika je najskuplji, te za gram treba dati 50 evra. Ekstazi, kao što je već rečeno, spada u kategoriju jeftinijih droga, te cena ovih tableta varira od 250 do 1.250 dinara (<http://www.telegraf.rs/vesti/903083-uprkos-gromu-cena-droge-na-ulici-ista-marihuana-500-heroin-2-000-dinara-po-gramu>).

Opojne droge su okidač kako za mnoga asocijalna ponašanja, za neizvršenje osnovnih obaveza i zadataka, ali i za određena kriminogena ponašanja. Kako je cena opojne droge za naše pojmove poprilično visoka, lica koja zavise od opojnih droga pribegavaju nezakonitim radnjama kako bi došli do novca. Stoga, mnoga krivična dela protiv imovine su zapravo motivisana potrebom za opojnim drogama. Često su izvršioци krivičnih dela krađe, teške krađe, razbojništva i mnogih

drugih sličnih dela zavisnici od narkotika. Takvim izvršiocima se po pravilu uz kaznu zatvora, izriče i mera obaveznog lečenja i odvikavanja od opojnih droga (Zakonik o krivičnom postupku). Da bi se zavisniku od narkotika izrekla mera obaveznog lečenja narkomana, neophodno je pribaviti nalaz i mišljenje sudskog veštaka medicinske struke. Lečenje se može sprovoditi van zdravstvene ustanove, ili u njoj, što zavisi od stanja lica kome je mera bezbednosti obaveznog lečenja izrečena.

Imenovanje i definisanje faktora

U ovoj fazi analize, bazirajući se na prikazane tabele, potrebno je asignirati kolika su nadodavanja promenljivih u svakom faktoru i pokušati da se odredi deskriptivno ime faktorima, tj. imena koja predstavljaju zajednički element ili apstrakciju individualne promenljive koja ima veliko nadodavanje na relevantnom faktoru, ili manje spekulativni dovoljno je prosto numeričko asigniranje faktora, zato što je postupak imenovanja faktora možda, u isto vreme, jedna od najvećih koristi analize i jedna od najvećih opasnosti.

Postupak naimenovanja faktora, može ukoliko su podaci značajni, da omoguće potpuno novi uvid u materiju istraživanja i čak može doprineti razvoju drugih hipoteza koje mogu biti testirane u narednim studijama.

S druge strane, neoprezno ili nemarno imenovanje faktora može biti potpuno obmanjujuće, što će ugroziti zaključke istraživanja. To je zbog činjenice da se zaboravlja na identitet promenljivih koje doprinose onog momenta kada se faktor imenuje, pa se onda ta etiketa prenese na one koji žele da primene rezultate istraživanja. Dakle, bilo bi mudro da uvek prostudiramo promenljive koje definišu faktore i onda odlučimo sami značenje tih faktora.

U našem primeru, vidimo da svaka varijabla doprinosi značenju svakog od izvedenih faktora odnosno karakteristikama faktora. Varijable koje imaju visoko nadodavanje daju prevashodno značenje faktoru, tj. najviše utiču na njegovo tumačenje, nasuprot onim varijablama koje imaju manju vrednost, a time i manji značaj pri definisanju faktora. U slučaju Varimax struktura rotacije separira dve grozdaste strukture. Prvi faktor je sloj konzumenata koji koriste prvo kokain, zatim heroin, i na kraju marihuanu. Drugi dominantan faktor je vodeći po ekstaziju koji je jeftiniji i pripada siromašnijem sloju konzumenata dok hašiš je najslabije zastupljen. Iz ovih prikazanih faktora, jasno je da socio – ekonomski status predstavlja dominantu kod konzumacije određenih droga, jer prvi faktor ukazuje na konzumente koji koriste kvalitetnije droge, što implicira sa njihovim socio – ekonomskim statusom, dok u drugi faktor se ubrajaju konzumenti koji sebi mogu priuštiti jeftinije droge, lošijeg kvaliteta. Prema tome, prilikom imenovanja faktora, može se krenuti od socio – ekonomskog položaja konzumenata opojnih droga, koji shodno svojim mogućnostima, se opredeljuju za pojedine tipove droga, shodno njihovim cenama na tržištu. U prvom dominantnom faktoru su narkotici poredani od skupljeg i kvalitetnijeg, ka jeftinijem i nekvalitetnijem i to kokain sa 98 odsto, potom heroin sa 81 odsto i naposljetku marihuana sa 75 odsto, a u drugom dominantnom faktoru su jeftine droge i to ekstazi sa 86 odsto, i hašiš sa 53 odsto.

Mera socijacije između ordinarnih varijabli

S obzirom da se u analizi radi o oskudnom skupu demonstriraćemo metodu, koja meri asocijaciju sa ciljem utvrđivanja, koja droga najviše utiče na broj zaplene, tj. da izvršimo predviđanje koja droga najviše utiče na zaplenu.

U ovom slučaju smo primenili neparametrski statistički test, Goodman Kruskal Gamma component. Dobili smo sledeće rezultate, i to:

Tabela 3. Goodman & Kruskal's Gamma for ordinal attributes

Y	X	Measure	Std-err	95-percent C.I.	Std-Err (H0)	z	Pr(> z)
BR. ZAPLENA	Kokain	0.600000	0.188562	[0.2304 ; 0.9696]	0.188562	3.181981	0.001463
BR. ZAPLENA	Heroin	0.466667	0.361068	[-0.2410 ; 1.1743]	0.361068	1.292461	0.196198
BR. ZAPLENA	Marihuana	0.333333	0.307920	[-0.2702 ; 0.9368]	0.307920	1.082532	0.279016
BR. ZAPLENA	Ekstazi	0.200000	0.421637	[-0.6264 ; 1.0264]	0.421637	0.474342	0.635256
BR. ZAPLENA	Hašiš	0.200000	0.188562	[-0.1696 ; 0.5696]	0.188562	1.060660	0.288844

Izvor: Rad autora

U svakom redu tabele imamo zavisnu i nezavisne varijable, kao i meru stadardne greške, i interval poverenja od 955, standardnu grešku pod pretpostavkom nezavisnosti, z statistiku i p-vrednost testa nezavisnosti. U našem oskudnom uzorku imamo značajan pozitivan uticaj pozitivne asocijacije sa zavisnom varijablom (broj zaplena). Tako kokain ima značajnu pozitivnu asocijaciju sa zavisnom varijablom.

U daljoj analizi ćemo izvršiti primenu Kendal Tau-c test da izmerimo takođe simetrične mere. Dobijeni rezultati su isti. U narednom analizi ćemo ponovo koristii Goodman & Kruskal's test. Dobili smo sledeće rezutate:

Tabela 4. Goodman & Kruskal's Gamma for ordinal attributes

Y	X	Measure	Std-err	95-percent C.I.	Std-Err (H0)	z	Pr(> z)
Heroin	Kokain	0.600000	0.326599	[-0.0401 ; 1.2401]	0.326599	1.837117	0.066193
Kokain	Marihuana	0.466667	0.361068	[-0.2410 ; 1.1743]	0.361068	1.292461	0.196198
Kokain	Ekstazi	0.333333	0.361068	[-0.3743 ; 1.0410]	0.361068	0.923186	0.355910
Marihuana	Ekstazi	-0.200000	0.266667	[-0.7227 ; 0.3227]	0.266667	-0.750000	0.453255
Hai	Marihuana	-0.200000	0.266667	[-0.7227 ; 0.3227]	0.266667	-0.750000	0.453255
Heroin	Ekstazi	0.200000	0.421637	[-0.6264 ; 1.0264]	0.421637	0.474342	0.635256
Kokain	Hai	-0.200000	0.188562	[-0.5696 ; 0.1696]	0.188562	-1.060660	0.288844
Heroin	Hai	-0.066667	0.243432	[-0.5438 ; 0.4105]	0.243432	-0.273861	0.784191
Hai	Ekstazi	-0.066667	0.307920	[-0.6702 ; 0.5368]	0.307920	-0.216506	0.828593
Heroin	Marihuana	0.066667	0.361068	[-0.6410 ; 0.7743]	0.361068	0.184637	0.853514

Izvor: Rad autora.

Postoje značajne asocijacije između ulaznih varijabli. Neke su pozitivne, što je iskazano na tabeli, a druge imaju negativno međusobno dejstvo. Pozitivne relacije su uočljive u odnosu između heroína i kokaina, kokaina i marihuane, kokaina i ekstazija, heroína i ekstazija i heroína i marihuane. U prvom paru je kokain imao veće učešće u odnosu na heroin, što je uslovljeno cenom na crnom tržištu. Preprodavci koji se bave rasturanjem opojnih droga kokain i heroin uglavnom nude određenim društvenim slojevima koji sebi tu vrstu opojnih droga mogu priuštiti, te je, prema raspoloživim podacima, zastupljenost heroína i kokaina manja u odnosu na jeftinije droge, koje su na crnim tržištima dostupnije nižim društvenim slojevima. U odnosu kokaina i marihuana, pozitivne relacije su iskazane u odnosu na marihuanu. Razlog za ovakvu relaciju prevashodno treba tražiti u ekonomskim faktorima, uslovljenim tržišnim cenama, međutim i činjenicom da marihuanu koriste daleko širi društveni krugovi, među kojima ima i onih koji marihuanu koriste ne intenzivno i na početku narkomanske faze (o fazama u narkomaniji je već bilo reči). Stoga je u ovoj relaciji kokain u inferiornijem položaju, dok je relacija pozitivna u korist marihuane. Slična je situacija i kod sledeće relacije kokaina i ekstazija. Ekstazi kao sirotinjska droga ima široku primenu, dostupniji je na crnim tržištima i traženiji, što svakako nije slučaj sa kokainom. Sledeća pozitivna relacija je između heroína i marihuane, kod koje je marihuana u prednosti u odnosu na heroin. Marihuana kao početnička droga i jeftinija droga na tržištu ima širu upotrebu, a takođe ne treba zanemariti činjenicu da mnogi heroinski i kokainski zavisnici konzumiraju i marihuanu kumulativno sa ovim jačim drogama. Zato ne čudi što marihuana ima pozitivnu relaciju u odnosu sa bilo kojim drugim narkotikom i može se svakako okarakterisati kao najzastupljenija i najmasovnija droga na našem narko tržištu.

Na gore prikazanoj tabeli su prisutne i negativne relacije između pojedinih varijabli. One su prisutne u odnosu marihuane i ekstazija, hašiša i marihuane, kokaina i hašiša i hašiša i ekstazija. Kod svih ovih narkotika čije su relacije analizirane i koje su ispoljile negativnu relaciju, karakteristično je pripadaju kategoriji jeftinijih narkotika na crnom tržištu, da su dostupne širim masama, pretežno nižeg socijalnog i ekonomskog sloja i da je njihov kvalitet izrazito lošiji od kvaliteta narkotika koji su iskazali pozitivne relacije. Razlog za to treba tražiti u činjenici da se ovi narkotici često kumulativno uživaju, te jedni isključuju druge ili imaju karakter alternativnog narkotika. Stoga, njihov međusobni odnos se iskazuje negativnom relacijom i jedni drugima predstavljaju konkurenciju na narkotičkim tržištima. Marihuana i ekstazi se često upražnjavaju kumulativno, i jedan i drugi narkotik su droge koje su zastupljene kod iste kategorije konzumenata, a i njihove cene su niže. U odnosu marihuane i hašiša, iskazana je negativna relacija, a na strani marihuane je iskazana prevaga iz razloga što je marihuana dostupnija na crnim narko tržištima i njena cena je pristupačnija nižim društvenim slojevima. U odnosu kokaina i hašiša, negativna relacija je iskazana na strani kokaina iz razloga istih kao i kod već prikazanih varijabli, s tom razlikom što je ekonomski faktor u ovom odnosu najizraženiji jer je kokain trenutno najskuplja droga na narko tržištu, a hašiš ima daleko nižu cenu. Naposljetku, odnos hašiša i ekstazija iskazuje negativnu relaciju u korist ekstazija takođe usled njegove tržišne cene i činjenice da se ona još dodatno može korigovati na niže kod kupovine većih količina i činjenice da je ekstazi kod mlađe populacije narkomana vrlo zastupljen.

Asimetrična socijacija

U daljoj analizi objasnimo da broj zaplena sa nekim nezavisnim varijablama – narkoticima postoje ali sada putem asimetričnih asocijacija. Koristeći Sommersove neparametrijske testove. Dobili smo sledeće rezultate:

Tabela 5. Sommers' d for ordinal attributes

Y	X	Measure	Std-err	95-percent C.I.	Std-Err (H0)	z	Pr(> z)
Broj zaplena	Kokain	0.600000	0.188562	[0.2304 ; 0.9696]	0.188562	3.181981	0.001463
Broj zaplena	Heroin	0.466667	0.361068	[-0.2410 ; 1.1743]	0.361068	1.292461	0.196198
Broj zaplena	Marihuana	0.333333	0.307920	[-0.2702 ; 0.9368]	0.307920	1.082532	0.279016
Broj zaplena	Ekstazi	0.200000	0.421637	[-0.6264 ; 1.0264]	0.421637	0.474342	0.635256
Broj zaplena	Hai	0.200000	0.188562	[-0.1696 ; 0.5696]	0.188562	1.060660	0.288844

Izvor: Rad autora.

Ako ovome dodamo kontingencionu tablicu onda dobijemo , kako sledi:

Tabela 6. Sommers' d for ordinal attributes

Y	X	Measure	Std-err	95-percent C.I.	Std-Err (H0)	z	Pr(> z)
<u>Conc.pairs = 24 ; Disc.pairs = 6</u>							
Y vs. X	357.9	1041.0	1226.0	2555.0	5337.0	15468.0	Sum
1809.0	0	1	0	0	0	0	1
2743.0	1	0	0	0	0	0	1
3060.0	0	0	0	1	0	0	1
3580.0	0	0	0	0	1	0	1
3892.0	0	0	1	0	0	0	1
4512.0	0	0	0	0	0	1	1
Sum	1	1	1	1	1	1	6
BROJ ZAPLENA	KOKAIN	0.600000	0.188562	[0.2304 ; 0.9696]	0.188562	3.181981	0.001463
<u>Conc.pairs = 22 ; Disc.pairs = 8</u>							
Y vs. X	17384.0	32918.0	60866.0	97331.5	262995.0	469604.0	Sum
1809.0	1	0	0	0	0	0	1
2743.0	0	0	0	1	0	0	1
3060.0	0	0	1	0	0	0	1
3580.0	0	0	0	0	1	0	1

3892.0	0	1	0	0	0	0	1
4512.0	0	0	0	0	0	1	1
Sum	1	1	1	1	1	1	6

BROJ ZAPLENA	HEROIN	0.466667	0.361068	[-0.2410 ; 1.1743]	0.361068	1.292461	0.196198
-----------------	--------	----------	----------	-----------------------	----------	----------	----------

<u>Conc.pairs = 20 ; Disc.pairs = 10</u>							
Y vs. X	152637.6	774285.0	1490402.0	1639561.0	2336480.0	3901870.5	Sum
1809.0	0	0	0	1	0	0	1
2743.0	1	0	0	0	0	0	1
3060.0	0	0	0	0	1	0	1
3580.0	0	1	0	0	0	0	1
3892.0	0	0	1	0	0	0	1
4512.0	0	0	0	0	0	1	1
Sum	1	1	1	1	1	1	6

BROJ ZAPLENA	MARIHUANA	0.333333	0.307920	[-0.2702 ; 0.9368]	0.307920	1.082532	0.279016
-----------------	-----------	----------	----------	-----------------------	----------	----------	----------

<u>Conc.pairs = 18 ; Disc.pairs = 12</u>							
Y vs. X	106.0	3260.0	4327.0	9609.0	10435.0	2076194.0	Sum
1809.0	1	0	0	0	0	0	1
2743.0	0	0	1	0	0	0	1
3060.0	0	0	0	0	1	0	1
3580.0	0	0	0	0	0	1	1
3892.0	0	0	0	1	0	0	1
4512.0	0	1	0	0	0	0	1
Sum	1	1	1	1	1	1	6

BROJ ZAPLENA	EKSTAZI	0.200000	0.421637	[-0.6264 ; 1.0264]	0.421637	0.474342	0.635256
-----------------	---------	----------	----------	-----------------------	----------	----------	----------

<u>Conc.pairs = 18 ; Disc.pairs = 12</u>							
Y vs. X	589.0	649.0	1017.0	3351.0	4587.2	6659.0	Sum
1809.0	0	0	1	0	0	0	1
2743.0	0	0	0	0	1	0	1
3060.0	1	0	0	0	0	0	1
3580.0	0	1	0	0	0	0	1
3892.0	0	0	0	0	0	1	1
4512.0	0	0	0	1	0	0	1

Sum	1	1	1	1	1	1	6
BROJ ZAPLENA	HAI	0.200000	0.188562	[-0.1696 ; 0.5696]	0.188562	1.060660	0.288844

Izvor: Rad autora.

Komentarišimo samo prvu tebalu, koja nam indicira da se radi o relaciji između broj zaplene i kokaina, one suusaglašeni parovi = 24 ; Neusaglašeni parovi = 6. Za ostale parove usaglašenost između broja zaplene i pojedini narkotika je podvučeno

Zaključak

Na kraju ove rasprave treba istaći činjenicu, da se u poslednje vreme naučna i laička javnost, umesto za klasične pojmove sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta, opredeljuju za pojam kontrole kriminaliteta. Dakle, suprotstavljanje kriminalitetu sve više u pojmovnom smislu ustupa mesto kontroli kriminaliteta kao aktivnosti organizovanog društva. Teorija i praksa društvenog reagovanja na kriminalitet ukazuju na činjenicu da se kriminalitet u modernom društvu sve više kontroliše umesto što se sprečava i suzbija. Iskoreniti kriminalitet težak je i u praksi neostvariv cilj, pa društvena akcija u borbi protiv kriminaliteta nastoji da isti svede u podnošljive granice, odnosno da obim i pojavne oblike kriminaliteta kontroliše. Međutim, to ni u kom slučaju ne podrazumeva da kontrola kriminaliteta dopušta bilo kakav stepen tolerancije prema nekom obliku kriminaliteta.

Ovakav, moderan pristup kriminalitetu podrazumeva i korišćenje i uvođenje novih metodoloških postupaka u analizi kriminalnih pojava, koji treba da omoguće otkrivanje dosada skrivenih znanja, prvenstveno o uzrocima i faktorima koji pogoduju nastajanju i utiču na obim kriminaliteta.

Takve metode predstavljaju faktorska analiza i inverzna faktorska analiza kao novi metodološki postupci u istraživanju kriminaliteta čije je upotreba moguća i potrebna.

Literatura

1. Abbot, J. L., Y. Park, & S. Parker. 2000. The effects of audit committee activity and independence on corporate fraud. *Managerial Finance*, 26(11): 55–67.
2. Bell, T., & J. Carcello. 2000. A decision aid for assessing the likelihood of fraudulent financial reporting. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 9(1): 169–178. Bell 1996.
3. Breiman L. 2001. Random Forests, *Machine Learning*, (45): 5–32.
4. Brown, A.S. (2008). To what extent does agricultural machinery maintenance pose clinical risk? *Clinical Risk* March 14, (2): 59-62.
5. Caffaro, F., Mirisola, A., Cavallo, E. (2017). Safety signs on agricultural machinery: Pictorials do not always successfully convey their messages to target users, *Applied Ergonomics* 58, (1): 156-166.

6. Cherkassky V., & F. M. Mulier. 2007. *Learning from Data: Concepts, Theory, and Methods*, 2nd edition, John Wiley - IEEE Press.
7. Cullinan, P. G., & G. S. Sutton. 2002. Defrauding the public interest: a critical examination of reengineered audit processes and the likelihood of detecting fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 13(3): 297–310.
8. Cruz, A.M., Rincon, A.M.R. (2012). Agricultural machinery maintenance outsourcing: Have operation management research and management theories forgotten the medical engineering community? A mapping review. *European Journal of Operational Research* 221, (1): 186-197.
9. Green, B. P., & J. H. Choi. 1997. Assessing the risk of management fraud through neural-network technology. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 16(1): 8–28.
10. Maindonald J., & J. Braun. 2007. *Data Analysis and Graphics Using R*, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
11. Milojević, I., Mihajlović, M., Cvijanović, M. (2012). Impact of organizational failure of relevance consolidated budget. *Ekonomika poljoprivrede* 59(1): 63-71.
12. Platt J. C. 1998. Sequential minimal optimization: A fast algorithm for training support vector machines, Technical Report MSR-TR-98-8, Microsoft Research.
13. Quinlan J. R. 1996. Bagging, Boosting and C4.5, in *Proc. of AAAI-96 Fourteenth national Conference on Artificial Intelligence*, Portland, OR, AAAI Press, Menlo Park, CA.
14. Riveiro, J.A., Marey-Pérez, M.F., Díaz-Varelam, E.R., Álvarez, C.J. (2010). A methodology for the analysis of the relationships between farms and their physical environment. *Journal of Agricultural Science* 48, (2): 245-253.

ELEMENTS OF MULTIVARIATION ANALYSIS OF CRIME ON SCARCE MEETINGS

Dejan Jeremić⁶, Ratomir Antonović⁷, Slobodan Stanojević⁸, Tomislav Radović⁹

Abstract

Crime represents a harmful occurrence that is specific for each culture and socioeconomic formation. Due to this it is no surprise that there is an interest for crime in different areas of social sciences and life. Since crime is a burning topic of numerous scientific and expert analyses or researches, it can be concluded that it is an old mutual problem of all countries, old and new ones. It doesn't depend only on the sociopolitical order, but economic development and characteristic social factors and circumstances that exist in respective countries as well.

Surprisingly large diversity of causes and circumstances that lead to the occurrence of crime demands a different approach to its research. It is possible and consists of the application of multivariate analysis, since it allows for many different ways of observing crime and taking more efficient actions aimed at its prevention and enabling of normal functioning and development of state and society.

Key words: *Method, crime, control, analysis, factors and variables of crime, implicit knowledge, application, causes of crime.*

Datum dolaska (Date received): 10.06.2017

Datum prihvatanja (Date accepted): 30.06.2017

⁶ Dejan Jeremić Ph.D., Sequester Employment, Palmotićeve street no. 22, 11000 Belgrade, Serbia, E-mail: office@sequesteremployment.com.

⁷ Ratomir Antonović M.A., Doctorate student, Foundation Support life, Mitropolita Petra street no. 15, 11000 Belgrade, Serbia, E-mail: sekretar@podrzizivot.com

⁸ Slobodan Stanojević Ph.D., Associate professor, Modern Business School, 11000 Belgrade, Terazije no. 27, 11000 Beograd, E-mail: slobodan.stanojevic@mbs.edu.rs

⁹ Tomislav Radović Ph.D., Assistant professor, University John Nesbit, Faculty of management, Park šuma Kraljevića nn, 19000 Zaječar, Serbia, E-mail: tomislav.radovic@fmz.edu.rs

REVIDIRANI RAD: INFORMACIONA ANALIZA MATERIJALNOSTI

Tihomir Simeunović¹, Miorad Zekić²

Apstrakt

Upravljanje poslovanjem preduzeca obavlja se donošenjem odluka na razlicitim organizacionim pozicijama i na razlicitom nivou odgovornosti. Odluka u preduzecu znaci angazovanje raspoloživih resursa i ocekivanje rezultata tog angazovanja. Da bi donešena odluka bila efikasna i efektivna, potrebno je da se zasniva na blagovremenim, relevantnim i pouzdanim informacijama. Najčešći izvor informacija donosiocima odluka potice iz racunovodstvenog informacionog sistema. Racunovodstveni informacioni sistem zadužen je za prikupljanje podataka, obradu ili procesiranje podataka, upravljanje bazom podataka i generisanje izveštaja razlicitih namena. Od informacija iz racunovodstvenog informacionog sistema se ocekuje da budu relevantne, blagovremene i pouzdane zbog karaktera koje ima knjigovodstvo kao dokumentovana i strogo formalizovana evidencija zasnovana na potpunom i trajnom sakupljanju i sistematskom, hronološkom i stvarnom sredjivanju podataka u vezi sa nastalim individualnim poslovnim događajima koji se vrednosno mogu prikazati.

Ključne reči: finansijski izveštaji, analiza materijalnosti, investicije.

JEL: D81, L21.

Uvod

Klasičan pristup analizi finansijskih izveštaja koristi uobičajeno metode poput apsolutne komparacija podataka (horizontalne i vertikalne), racio analiza, analiza trenda, analizu relacije izmedju finansijskih i nefinansijskih informacija itsl. Predmet našeg razmatranja jeste primena informacione analiza finansijskih izveštaja, kao i analiza materijalnosti na nivou finansijskih izveštaja i nivoa segmenata finansijskih izveštaja. Bazični pojam koji ćemo primeniti u ovom razmatranju jeste pojam entropije formulom, kako sledi:

$$H[X] = - \sum_{i=1}^n p_i \log p_i = H(p_1, p_2, \dots, p_n),$$

gde je

$H(X)$ = mera entropija-neoređenosti ,

n - broj mogućih situacija $x_i=1,2,3,\dots,n$;

¹ Docent, dr Tihomir Simeunović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Karadjordjeva ulica br. 52, 34000 Kragujevac, Srbija, Email: tihomir.simeunovic@gmail.com

² Dr Milorad Zekić, Univerzitet za poslovne studije, Jovana Dučića 23a, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina, E-mail: ups@univerzitetps.com.

dok je p_i apriorna verovatnoća izlaza - rezultata, a koji može interpretirati kao količinu informacija koju daje realizacija ishoda X_i tako da se

$E[X]$ -entropija, interpretirata kao očekivana količina informacija dobijena realizacijom pomenutih situacija. U našem slučaju “moguće situacije” se odnose na bilansne pozicije relevantnih finansijskih izveštaja (bilans stanja, uspeha, itd.)

Bazične pretpostavke teorije informacija

U postupku eksplikacija problema primene u analizi finansijskih izveštaja (AFI), potrebno je postaviti model. Postavljanje modela u ovom slučaju pretpostavlja korišćenje sadržaja finansijskih izveštaja (FI). Informacija je oznaka sadržaja koji se razmenjuje sa spoljašnjim svetom na koji se mi adaptiramo uspešno ili neuspešno. Proces predviđanja informacija i njene primene je procesa našeg efektivnog adaptiranja na raznolikost spoljašnjeg okruženja. Iz navedenog možemo zaključiti da ako je verovatnoća događaja 0,99 to znači da u vezi ovog događaja ne možemo biti iznenađeni, ali ako je njegova verovatnoća 0,01 to znači da se na takvu informaciju ne možemo osloniti, odnosno da ovakav događaj može da bude iznenađenje za nas.

Informacija poruke se može predstaviti sledećom relacijom, kada je verovatnoća nekog događaja da će se desiti pre dobijanja informacije:

$$I = \log\left(\frac{1}{p}\right)$$

Ovo se može protumačiti tako da ako se sa (n) obeleži dešavanje, a sa (H) entropija sistema, dobijamo meru iznenađenja u obliku teorije ekonomskih očekivanja. U tom slučaju, ako se očekivanje formuliše na bazi verovatnoće p , tada je izvesnost događaja jednaka potencijalnom iznenađenju. Iznenađenje je moguće zbog toga što nema nikakvog saznanja o predmetnom događaju, kada pretpostavljamo moguća događanja. U ovom slučaju iznenađenje se može doživeti i iskustveno, te stoga različite verovatnoće kao iznenađenje se može formirati u obliku funkcije iznenađenja.

Primena informacione analize

Podaci koje ćemo koristiti u ovoj analiz (Boroda, Žitkević, 1975) su dati u obliku matrice niza mogućih pozicija finansijskog izveštaja sa pretpostavljenim verovatnoćama i to: p_i , $i=1,2,3,...,n$. U ovom slučaju matrica prezentuje podatke finansijskog izveštaja bilansa stanja za 5 godina:

Tabela 1. Bilans stanja - Aktiva u 000,00 din.

O p i s	2003	2004	2005	2006	2007
Osnovna sredstva	265.507	300.650	280.091	230.405	223.247
Obrtna sredstva	457.297	450.247	469.367	574.387	559.617
Aktivna vremenska razgraničenja	659	570	523	1.588	2.192
Ukupna aktiva	723.463	751.467	749.981	806.380	785.056

Kako u našem slučaju koristimo dvodimenzionalnu matricu, onda:

$$p_{ij}, i=1, \dots, n; j=1, \dots, m.$$

za ovu matricu vrednosti entropije se mogu prikazati kao:

$H(t_j)$ - po kolonama, $H(a_i)$ - po redovima i po zajedničkim entropijama a_i, t_j , kao $H(a_i, t_j)$. U ovom primeru bilansne pozicije se prikazuju kao a_i (osnovna sredstva, obrtna sredstva i aktivna vremenska razgraničenja), a godine poslovanja se predstavljaju kao t_j – (2003, 2004, 2005, 2006 i 2007. godina).

Za ovu analizu potrebna nam je i entropija naspram informativnost pozicija finansijskog izveštaja (Boroda, 1975) $H(A) = -\sum_{i=1}^3 p(a_i) \log_2 p(a_i)$, a entropija v_s informativnost

$$\text{je } H(T) = -\sum_{j=1}^5 p(t_j) \log_2 p(t_j).$$

Ovako prikazane entropije se mogu tumačiti, na sledeći način: $-\log a_i$ možemo tumačiti kao količinu informacija koju daje pozicije finansijskog izveštaja a_i , tako da je $H(A)$, odnosno entropija, količina informacija koja se može dobiti iz elemenata pozicija finansijskih izveštaja. Ovako tumačenje se može odnositi i na $H(T)$ s tim što se u ovom slučaju radi o informacijama koje se dobijaju po godinama.

Na osnovu navedenog možemo prikazati relaciju $H(T, A) = -\sum_i^3 \sum_j^5 p(a_i t_j) \log_2 p(a_i t_j)$, i

tumačiti je kao srednju količinu informacija koju dobijamo realizacijom pozicija finansijskih izveštaja u skladu sa godinama na koje se one odnose.

Količina informacija koju može dati finansijski izveštaj se može izračunati na osnovu sledeće relacije:

$$G(T, A) = H(T) + H(A) - H(T, A),$$

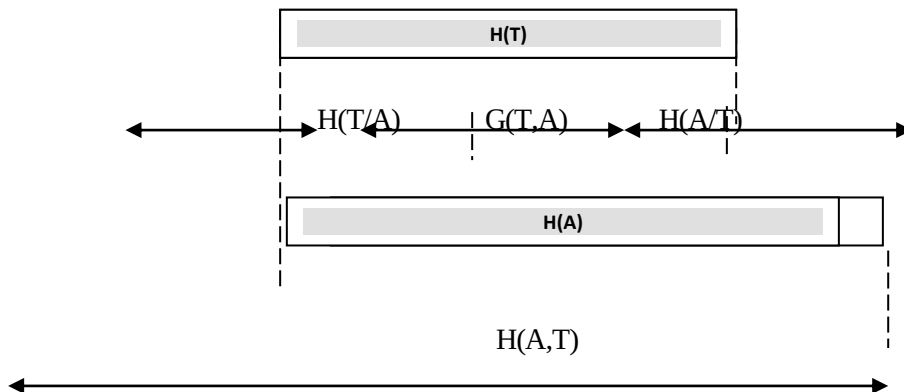
Ako uzmemo da su A i T , nezavisne promenljive onda se njihov odnos može prikazati

$$H(T) + H(A) = H(T,A) \Rightarrow G(T,A) = 0$$

U drugom slučaju može se pretpostaviti da su one potpuno funkcionalno vezane, tada ćemo uzeti da:

$$p(a_i, t_j)/p(a_i) = 1 \Rightarrow H(A) = H(T,A) \text{ iz čega proizilazi da je } G(T, A) = H(T).$$

Grafički se može prikazati veza na sledeći način

Slika br. 1: Odnos entropija godina i pozicija finansijskih izveštaja

Iz prikazanog se može zaključiti da $H(T) \neq H(A)$ i da vrednost informacija ne može biti veća od minimalne entropije jedne od komponenti.

Vrednost G može se interpretirati kao veza javljanja pozicija finansijskih izveštaja po godinama. Za ovu potrebu može se odrediti i koeficijent efikasnosti prerade informacija $k(T,A) = G(T,A)/H(Y)$ (Hom Van, 1997)

Vremenska dimenzija faktor t – finansijskog izveštaja (Stanojević, 1983), sa a_i – određenim pozicijama može se prikazati kao

$$p^*(a_i / t_j) = \frac{p(a_i, t_j)}{p(a_i)}$$

Za izračunavanje odnosa uslovne entropije i informativnosti u određenom periodu koristi se sledeća relacija

$$H^*(T / a_i) = - \sum_i p^*(t_j / a_i) \log_2 p^*(t_j / a_i)$$

Na drugoj strani se za informacije sadržane u pozicijama finansijskih izveštaj u određenom periodu T koristi sledeća relacija:

$$I(T/a_i) = H(T) - H^*(T/a_i),$$

Sumarna informacija o poslovanju $G(T,A)$ se dobija kao proizvod sume vrednosti $I(T/a_i)$ i verovatnoće $p(a_i)$

$$G(T, A) = \sum_i p(a_i) I(T / a_i).$$

Jačina veze a_i prema t_j , izračunava se kao d - dominantni informacioni sadržaj u slučaju da $p(t_j/a_i) > p(t_j)$ prema sledećem

$$d = \frac{p(t_j / a_i)}{p(t_j)}$$

a dvodimenzionalna entropija $H(A,T)$ kao $H(A,T) = H(A) + H(T/A) = H(T) + H(Y/T)$.

U ovom istraživanju prikazano je da informacioni sadržaj po godinama jeste veći nego po pozicijama finansijskog izveštaja, što upućuje na potrebu korišćenja većeg broja godina. Informacioni aspekt materijalnosti prikazan kao količina informacija sadržana u bilansnim pozicijama predstavlja problem materijalnosti, a izračunava se na osnovu podataka na osnovu vrednosti H 2003 - H 2007 dobijene po prikazanoj relaciji.

Zaključak

Kao što je napred pokazano, interesantno je zapaziti da je veća informativnost onih stavki u bilansnim pozicijama koje su manje verovatnoće (kako smo i napred konstatovali) što logički ukazuje na činjenicu da revizor treba da utroši manje vremena na analizu tih bilansnih pozicija.

Suprotno tome, kod onih stavaka kod kojih je informativnost manje a entropija (neuređenost) veća revizor treba da posveti više vremena, tj. poveća obim testiranja. Tako iz predhodne tabele je očigledno da je entropija građevinskih objekata veća od entropije nematerijalnih ulaganja. Respektujući činjenicu da je koncept materijalnost koncept koji je više stvar procene revizora, a manje stvar kvantitativne analize, stepen neuređenosti tj. entropije po bilansnim pozicijama, implicitno govori o nivou testiranja pojedinih stavki, što je za revizora u nekom smislu bitnije od utvrđivanja kvantitativnim putem materijalnosti, jer na bazi utvrđenih nepravilnosti u stepenu entropijske proporcije recimo kod građevinskih objekata ako je to 51% ispitivanja, utvrđene greške će biti lako generalisane na celu populaciju čime se ostavlja revizoru da sam opredeli materijalnost grešaka u kontekstu finansijskih izveštaja.

Naravno, ovo je samo jedno viđenje, dalja ispitivanja mogu rasvetliti informacioni aspekt određivanja materijalne i tolerabilne greške.

Literatura

1. Andric M., Vukovic B. 2011. Analiza finansijskog izveštaja i ocean performansi, Zbornik radova XV Kongresa Saveza racunovoda i revizora Republike Srpske, Teslic.
2. Andric M., Vukovic B. 2010. Obeležja finansijskog i revizorskog izveštavanja o konsolidovanim bilansima u Srbiji, Racunovodstvo, Savez racunovoda i revizora Republike Srbije, Beograd.
3. Babic Š. 1973. Uvod u ekonomiku preduzeca, Rijeka.
4. Barngoljc B.C. 1965. Oborotnie sredstva promišljenosti, SSSR, Moskva.
5. Boroda, Žitkević 1975. "Informaciono – logička analiza ekonomskih problema", Ekonomko – matematički metodi, Moskva tom XI.
6. Harle Dietrich 1966. Finanzierungsregeln und Ihre Problematik, Wiesbaden.
7. Heinen dr Edmund 1964. Handelsbilanzen, Wiesbaden.
8. Horn Van J. 1997. Finansijsko upravljanje i politika, MATE, Rijeka.
9. Liptert Helmut 1969. Optimale Unternehmensfinanzierung, Frankfurt am Main.
10. Lisavac S. 1966. Karakter troškova poljoprivrednih gazdinastava, Beograd.
11. Lisavac S. 1975. Sistem knjigovodstvenog obuhvatanja troškova u poljoprivredi (interna studija), Beograd.
12. Loffelthoz J. 1971. Repetitorium der Betriebswirtschaftslehre, Wiesbaden.
13. Rankovic J. 1994. Konsolidovanje godišnjeg zakljucka, Ekonomski fakultet, Beograd.
14. Rankovic J. 1996. Specijalni bilansi, Proinkom, Beograd.
15. Rankovic J. 1998. Teorija bilansa I, Ekonomski fakultet, Beograd.
16. Stanojević, Lj. 1983. "Informaciono-logička analiza medjunarodnih sukoba, Medjunarodni Problemi broj 3.

INFORMATION ANALYSIS OF MATERIALITY

Tihomir Simeunović³, Miorad Zekić⁴

Abstract

Managing business operations of a company is performed by making decisions in different organizational positions and on a different level of responsibility. Decision in a company means hiring available resources and expecting results. In order for a decision to be effective and efficient, it needs to be based on timely, relevant and reliable information. The most common source of information for decision makers is from the accounting information system. Accounting information system is in charge of gathering data, processing, managing a database and generating reports for different purposes. Information from the accounting information system needs to be relevant, timely and reliable because of the character of bookkeeping as a highly formalized record based on complete and permanent gathering and systematic, chronological and real-time data processing in relation to resulting individual business events, which can be shown in value.

Key words: financial reports, materiality analysis, investment.

Datum dolaska (Date received): 01.08.2017.

Datum prihvatanja (Date accepted): 14.08.2017.

³ Tihomir Simeunović Ph.D., Assistant professor, School of Economics and Management Studies, Karadjordjeva street no. 52, 34000 Kragujevac, Serbia, E-mail: tihomir.simeunovic@gmail.com

⁴ Milorad Zekić Ph.D., University of Business Studies, Jovana Dučića street no. 23a, 78000 Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, E-mail: ups@univerzitetps.com.

PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA

Ovo uputstvo za autore daje sve neophodne informacije, kao i šablon za pripremu radova pre podnošenja za publikovanje u časopisu ODITOR. Molimo Vas da maksimalno pažljivo pristupite korišćenju ovog dokumenta, odnosno da ga shvatite kao skup uputstava i praktičan primer koji u mnogome doprinosi lakšoj i efikasnijoj manipulaciji nad Vašim radom u svim fazama uređivanja časopisa. Radovi koji odstupaju od datog šablona se neće uzimati u razmatranje.

Format strane: *Width* 170 mm x *Height* 240 mm; **Margine:** gore/dole 20 mm, levo/desno 18 mm; **Layout:** *Header* 1,25cm, *Footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Preferira se **obim radova** do maksimalnih 30.000 karaktera (bez razmaka), odnosno 15 stranica. Radovi ne bi trebalo da budu kraći od 8 stranica. U zavisnosti od kvaliteta rada Uredništvo može prihvatiti i duže radove. Molimo Vas da radove pripremate na računaru u programu **Microsoft Word 2003** ili nekoj kasnijoj verziji ovog programa.

U nastavku sledi detaljan **Šablon** (tehničko uputstvo) za pravilnu pripremu radova za časopis ODITOR. Molimo Vas da maksimalno moguće poštujete tehnička pravila data sledećim šablonom.

RULES FOR TECHNICAL PREPARATION OF ARTICLES

These Instructions will give all necessary information to author(s), as well as template for the articles preparation before their submission for publication in the journal Auditor. We are asking you to use this document with a maximal attention, in other words to realize it as a set of instructions and practical example that will contribute to easier and more efficient operation under your article within the all phases of journal editing. Articles that deviate from mentioned template are not be taken into consideration.

Page setup: Paper size: *width* 170 mm x *height* 240 mm; **Margins:** top/bottom 20 mm, left/right 18 mm; **Layout:** *header* 1,25cm, *footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Paper volume up to 30.000 characters (without spaces) or 15 pages is preferable. Articles should not be shorter than 8 pages. Depending on papers' quality, Editorial Board could also accept longer articles. Article has to be prepared electronically (on computer), in program **Microsoft Word 2003** or some later version of this program.

Below is a detail **Template** (technical instructions) for correct preparation of articles that will be submitted to the journal Auditor. You are asked to maximum possible follow the technical instruction given by the following template.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Nikola Nikolić¹, Petar Petrović², Marko Marković³

Apstrakt

Poželjno je da rezime sadrži od 100 do 150 reči, te da sadrži sve bitne činjenice rada, poput cilja rada, korišćene metode, najvažnijih rezultata i osnovnih zaključaka autora.

Tokom pisanja rezimea treba koristiti slova Times New Roman (TNR), veličina fonta (font size) 11, Italic, ravnanje teksta Justify, a tekst rezimea pisati bez proreda (Line Spacing Single), sa razmakom od 6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda.

Izbegavajte korišćenje indeksa i specijalnih simbola u apstraktu, odnosno definišite sve skraćenice u apstraktu kada se prvi put upotrebe. Nemojte citirati reference u apstraktu.

Autori će naslov rada, rezime rada i ključne reči napisati na engleskom jeziku na kraju rada, ispod listinga korišćene literature. Tekst srpske i engleske verzije apstrakta i ključnih reči se moraju podudarati u svakom pogledu.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeqweb.org/jel/jel_class_system.php)

Uvod

Molimo Vas da striktno poštujete uputstva o formatiranju i stilove date u ovom šablonu. Ne menjajte veličinu fonta ili razmak redova da biste ubacili više teksta u uslovno ograničeni broj stranica.

Uredništvo organizuje proces recenziranja pristiglih radova i vrši odabir radova za publikovanje na osnovu urađenih recenzija, odnosno procenjenog kvaliteta radova od strane imenovanih recezenata. Međutim, krajnja odgovornost za poglede, originalnost i tvrdnje iznete u radovima počiva isključivo na autorima rada.

Molimo Vas da poštujete osnovna načela strukturiranja naučnih radova, odnosno trudite se koliko je to moguće da Vaš rad ima sledeće segmente: Uvod, Cilja rada i korišćena metodologija, Rezultati rada sa diskusijom, Zaključak, Literatura.

Tokom pisanja rada treba koristiti slova **Times New Roman (TNR)**, veličina fonta (**font size**) **11**, ravnanje teksta **Justify**, a tekst rada pisati bez proreda (**Line Spacing Single**), sa razmakom od **6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda**. Radovi se pišu na srpskom

¹ Vanredni profesor, dr Nikola Nikolić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 11 555 22 33/lokal 28 228, E-mail: nikola.nikolic@iep.bg.ac.rs

² Dr Petar Petrović, naučni saradnik, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Bulevar Mihajla Pupina 10g/Vp 50, Telefon: +381 11 222 222, E-mail: petar.petrovic@gmail.com

³ Asistent, mr Marko Marković, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 111 22 33, E-mail: marko.markovic@gmail.com

jeziku, osim za strane autore koji pišu na engleskom jeziku. Preporučljivo je rad pisati u trećem licu jednine ili množine. Pre slanja rada, obavezno proveriti pravopisne greške.

Podnaslovi se pišu fontom **Times New Roman**, veličina fonta (**font size**) **11, bold, centrirano**, samo prvo slovo veliko, razmak podnaslova i teksta iznad 12 pt (**before 12 pt**), a razmak podnaslova i teksta ispod 6 pt (**after 6 pt**). Molimo Vas koristiti prikazani stil pisanja u ovom šablonu.

Molimo Vas da definišete **skraćenice i akronime** prilikom prvog pojavljivanja u tekstu rada, čak i u slučaju da su već bili definisani u apstraktu rada. Ne koristite skraćenice u naslovu rada osim ukoliko se one apsolutno ne mogu izbeći

Radi unosa **jednačina i formula** u rad, koristite Microsoft Equation Editor ili dodatak za pisanje jednačina MathType (www.mathtype.com). Ne preporučuje se korišćenje ugrađenog editor jednačina iz programa Word 2007. Proverite da li ste definisali sve simbole u jednačini (neposredno posle jednačine).

Reference (autori citata) se navode direktno u tekstu rada u sledećem obliku (Nikolić, 2012; ili Nikolić, Petrović, 2012; ili Nikolić et al., 2012). Ne navodite ih kao indekse u četvrtastoj zagradi [3] ili u fusnoti. Trudite se da fusnotu koristite samo u slučaju bližih objašnjenja određenih pojmova, odnosno razjašnjenja realnih ili hipotetičkih situacija. Nemojte vršiti numeraciju stranica.

Tabele moraju biti formirane u tekstu rada, a ne preuzete u formi slika iz drugih materijala. Tabele unositi u sam tekst rada i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Nazivi tabela moraju biti dati neposredno iznad tabele na koju se odnose. Koristite dole prikazani stil tokom njihovog formatiranja. Naslov tabela pisati sa razmakom 6 pt – iznad/before i 6pt – ispod/after, u fontu TNR, font size 11, ravnanje Justified. Tekst unutar tabela pisati fontom TNR, font size 9. Tekst u zaglavlju tabela boldirati. Izvor i potencijalne napomene pisati sa razmakom 6 pt ispod tabela (before). Izvore i napomene pisati u fontu TNR, font size 10, ravnanje Justified. Naredni pasus početi na razmaku od 6pt od izvora tabele ili napomene (after). Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati poziv na određenu tabelu (*Table 5.*). Trudite se da se sve tabele u radu veličinom uklapaju u zadati format strane (Table properties – preferred width – max 97% - alignment: center). Sav tekst u poljima tabele treba unositi u formi (paragraph – spacing: before/after 0pt, line spacing: single). U slučaju da se tabela lomi na narednu stranicu, molimo Vas da prelomljeni deo tabele na narednoj stranici bude praćen zaglavljem tabele.

Tabela 5. Troškovi distribucije dobara iz Subotice u maloprodajne objekte

Indikatori	Period			Ukupno
	Mesec 1	Mesec 2	Mesec 3	
Predena razdaljina (km)	12.926	11.295	13.208	37.429
Korišćeno gorivo (litar)	3.231	2.823	3.302	9.356
Vrednost korišćenog goriva (RSD)	242.378	211.790	247.653	701.821
Ukupno provedeno vreme u vožnji (sati)	314	266	417	997
Vrednost ukupno provedenog vremena u vožnji (RSD)	47.048	39.890	62.570	149.508
Broj vožnji	98	77	102	277
Ukupna vrednost (RSD)	0	0	0	0
Broj preveženih paleti (komad)	1.179	976	1358	3.513
Ukupna prevežena količina (kg)	602.600	429.225	711.116	1.742.941
Suma (RSD)	974.222	870.864	1.100.813	2.945.899

Izvor: Nikolić, 2010;

Napomena: Vrednosti u tabeli ne sadrže porez na dodatu vrednost (PDV)

Grafike, dendrograme, dijagrame, šeme i slike treba unositi u sam tekst rada (ne koristiti opciju Float over text) i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Njihovi nazivi se moraju pozicionirati neposredno iznad grafika, dendrograma, dijagrama, šeme ili slike na koju se odnose. Kod navođenja naslova, izvora i napomena koristiti isti stil koji je predhodno prikazan za formiranje tabela. Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati pozive na određeni grafik, dendrogram, dijagram, šemu ili sliku (Graph 2.). Svi grafici, dendrogrami, dijagrami, šeme i slike u radu se svojom veličinom moraju uklapati u zadati format strane, te moraju biti centralno postavljeni. Fotografije nisu poželjne u predmetnom radu, a ukoliko se one ne mogu izbeći molimo Vas da koristite optimalnu rezoluciju (preniska rezolucija dovodi do pikselacije i krzavih ivica, dok previsoka samo povećava veličinu fajla bez doprinosa čitljivosti rada).

Kod pisanja zaključka rada, molimo Vas imajte na umu da iako **Zaključak** može dati sažeti pregled glavnih rezultata rada, nemojte ponavljati apstrakt na ovome mestu. Zaključak može objasniti značaj rada, dati preporuke za dalje delovanje ili predložiti dalji rad na obrađivanoj temi.

Literatura se navodi na kraju rada pre apstrakta na engleskom jeziku, abecednim redom, prema prezimenu autora. ***Molimo Vas da reference navodite u originalu (na jeziku na kome su objavljene) u obimu u kom su korišćene/citirane tokom pisanja rada.*** Literaturu navoditi u fontu TNR, font size 11, ravnanje Justified, sa međusobnim razmakom 3pt – iznad/before i 3pt – ispod/after. U svim literaturnim jedinicama koristiti **Čikaški šablon za stil**. Molimo Vas da navodite prezimena svih autora, a ne da koristite stil navođenja Nikolić et al. Nemojte kombinovati literaturne jedinice (pod jednim rednim brojem može biti samo jedna referenca) i uvek pišite pune naslove u radu korišćenih literaturnih jedinica. Ukoliko je korišćena/citirana literatura preuzeta iz internet publikacija, posle pravilno izvršenog imenovanja literaturne jedinice u zagradi se mora navesti kompletan link sa koga je materijal preuzet (dostupno na web sajtu: www.nikolanikolic.pdf). Molimo Vas pridržavajte se dole navedenih primera navođenja različitih tipova literaturnih jedinica i referenci.

Literatura

1. Nikolić N., M. Marković, i P. Petrović. 2016. Poreski bilans. Oditör 2, (1): 13-17.

Prilikom unošenja literaturnih jedinica unosite korišćenjem **Čikaškog šablona za stil**, minimum 10 literaturnih jedinica. Sva korišćena literatura mora biti citirana u radu.

TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS, MAXIMUM IN TWO LINES)

Summary

Summary in English which should be written at the end of the paper. It should contain the text which is the same as in the summary written in Serbian at the beginning of the paper.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*